HET LAND VAN AALST

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, de Stad Aalst en de Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 15 - Steunende leden: € 22 - Beschermende leden: € 33
Te storten op rek. 000-0586911-61 van Het Land van Aalst,
Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem.

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid "Het Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Freddy Caudron, Lieve De Mecheleer, Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele (beheerder), Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Bart Van Langenhove, Wilfried Vernaeve (verslaggever).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Geert Van Bockstaele, Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem
tel. en fax 09 360 19 04
e-mail: Geert.vBockstaele@skynet.be
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27
e-mail: dirk.vandeperre@belgacom.net

E-mail vereniging: landvanaalst@wol.be
Website: http://www.landvanaalst.tk

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Tulpstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE STAD AALST TIJDENS DE CRISISJAREN 1840-1850. DEEL 2: DE LANDBOUWCRISIS

David MANNAERT

De landbouwcrisis

Dit artikel is het tweede in een reeks van drie over de crisisjaren 1840-1850 in Aalst. Naast de aanslepende malaise in de linnennijverheid die we eerder reeds bespraken [1], kreeg de bevolking in de tweede helft van de jaren 1840 ook te maken met een aantal opeenvolgende misoogsten. De reeds bestaande ellende werd op die manier nog versterkt en nam vaak schrikbarende proporties aan.

Vooraleer concreet op de crisis zelf in te gaan, dienen we eerst een idee te geven van het belang van de landbouwsector in de Aalsterse economie. Drie vragen zijn hierbij essentieel. Hoeveel mensen werden in de landbouw tewerkgesteld? Hoeveel hectaren werden verbouwd? Wat waren de belangrijkste verbouwde producten ?

1. De Aalsterse landbouw medio 19de eeuw

1.1. De tewerkstelling in de landbouwsector

Uit de op 15 oktober 1846 gehouden landbouwtelling kan worden afgeleid dat in Aalst zo'n 3206 mensen of 26 % van de totale beroepsbevolking in de primaire sector was tewerkgesteld [2].

[1] D. MANNAERT, "Bijdrage tot de geschiedenis van de Stad Aalst tijdens de crisisjaren 1840-1850. Deel 1: De linnencrisis", in: Het Land van Aalst, 56, 2004, nr. 1, p. 3-36.

[2] SAA, Jaarverslag van de stad Aalst 1846, GR 08/11/1847; X., Population. Recensement général 15/10/1846, Brussel, 1849, p. 290, p. 404; N. BRACKE, op. cit., p. 205. De totale Aalsterse beroepsbevolking bedroeg in 1846 ongeveer 12137 actieven. Doordat het beschikbare tellingmateriaal ons verplichtte om met de feitelijke bevolking te rekenen, moet op een zekere foutmarge gewezen worden.

Tabel 1: Beroepsbevolking in de primaire sector te Aalst in 1846 (vanaf 12 jaar) [3]

Beroep	*Aantal*	*% beroepsbevolking*
Landbouwers	1228	10,12
Landbouwsters	480	3,96
Knechten	208	1,71
Meiden	128	1,06
Dagloners	739	6,09
Dagloonsters	423	3,49
Totaal	3206	26,42

1.2. De landbouwoppervlakte in Aalst

Ook de verdeling van de oppervlakte naar functie zegt iets meer over het belang van de landbouwsector. In 1840 was er maar liefst 1511ha 33a 23ca teeltoppervlakte, hetgeen overeenkomt met 80 % van de totale oppervlakte van de stad.

Tabel 2: Grondgebied Aalst 1840 verdeling totale oppervlakte [4]

Bestemming gronden	Oppervlakte
Bebouwde gronden	81ha 20a 70ca
Beploegde landen	1511ha 33a 23ca
Weiden	122ha 98a 25ca
Bossen	85ha 26a 62ca
Poelen, vijvers, wegen, enz.	76ha 60a 36ca
Totaal	1877ha 39a 16ca

Hoewel het bovenstaande op zich misschien niet veel bewijst, toont het toch aan dat de landbouwsector in het toenmalig economisch leven zeker niet onderschat mocht worden.

[3] X., Agriculture..., p. 263; SAA, Jaarverslag van de stad Aalst 1846, GR 08/11/1847; J. DE BELDER en E. VANHAUTE, art. cit., p. 118.
Bij de telling van 1846 stelt zich het probleem van het aantal dagloners in de landbouw. We worden immers alleen ingelicht over het aantal dagen in dagloon gewerkt (in Aalst waren dit er 44356 voor de mannen en 25390 voor de vrouwen). Enkele auteurs hebben zich gebogen over de omzetting van dagen in dagloon in arbeiders. Wanneer een vergelijking kan gemaakt worden tussen de beroepsbevolking (op voorwaarde dat deze representatief is, d.w.z. dat ze 60 à 65 % van de bevolking omvat) en de landbouwtelling, bekomt men een verhouding van 60 tot 90 dagen per dagloner. Alleszins kan niet van een voltijdse bezigheid (300 dagen per dagloner) uitgegaan worden. Aangezien het stadsverslag voor 1846 gewag maakt van 1189 behoeftige dagloners, lijkt factor 60 het dichtst aan te leunen bij de Aalsterse realiteit.

[4] SAA, Jaarverslag van de stad Aalst 1840, GR 17/11/1841.

1.3. Belangrijkste landbouwproducten

Een volgende logische stap is na te gaan welke de belangrijkste producten waren die men toentertijd in Aalst verbouwde.

Tabel 3: Belangrijkste landbouwproducten naar oppervlakte in 1846 [5]

Teelt	Oppervlakte in ha	% van de geëxploiteerde opp. (1504,50 ha)
Tarwe	123,12	8,18
Masteluin	156,74	10,42
Rogge	207,02	13,76
Gerst	30,45	2,02
Haver	53,77	3,57
Hop	54,07	3,60
Kool- en raapzaad	67,42	4,48
Vlas	62,55	4,16
Aardappelen	168,08	11,17
Totaal	923,22	61,36

Het is duidelijk dat naast rogge (14 %) vooral aardappelen (11 %), masteluin (10 %) en in iets mindere mate tarwe (8 %) van belang waren.

Tarwe en rogge waren in de 19de eeuw de belangrijkste broodgranen, terwijl masteluin in mindere mate werd gewonnen. Aalst vormde hierop evenwel een uitzondering. Hoewel het arrondissement bijna volledig behoort tot de associatie van het normaal leemgebied - waar meestal de voorkeur werd gegeven aan tarwe - was deze cultuur hier niet dominerend. Opvallend is de grote vertegenwoordiging van masteluin. Het arrondissement Aalst was, samen met dat van Oudenaarde, zelfs de grootste masteluinproducent. Hoewel tarwe beter brood geeft dan rogge is het minder winterhard, waardoor het zaaien van masteluin een grotere garantie biedt tot het welslagen van de oogst dan tarwe [6].

Als voedingsgewas deed de aardappel de broodgranen grote concurrentie aan. De procentuele verhouding tussen de oppervlakte met aardappelen en deze met broodgranen was in 1846 34 % aardap-

[5] X., Agriculture..., p. 263.
Een groot deel van de geëxploiteerde oppervlakte ging verder naar de teelt van klaver (144,40 ha), weiden (220,92 ha), groententuintjes (108,28 ha), boomkwekerijen en bossen (37,88 ha).

[6] C. VANDENBROEKE en W. VANDERPIJPEN, "De voedingsgewassen in Vlaanderen in de XVIIIe en XIXe eeuw (1700-1846)", Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, 2, 1970, 2, pp. 64-66; P. LINDEMANS, op. cit., pp. 9-10.
Door het zaaien van masteluin - een mengsel van beide graansoorten in gelijke delen - slaagde men erin de voordelen van tarwe en rogge in zeker mate te verenigen: brood van masteluin is lichter en witter dan roggebrood; en anderzijds, wanneer bij strenge winter de tarwe afvriest, blijven de roggeplantjes toch gaaf en zullen met wat teeltzorgen nog een behoorlijke oogst opleveren.

pelen. Deze verhouding geeft echter niet ten volle het aandeel van de aardappel als voedingsgewas weer. Op eenzelfde oppervlakte ligt de opbrengst ervan namelijk ongeveer 10 maal hoger dan die van tarwe of rogge. Anderzijds bevat de aardappel ongeveer 5 maal minder calorieën, waardoor een oppervlakte aardappelen toch nog 2 keer meer mensen kan voeden dan dezelfde oppervlakte tarwe of rogge [7].

Nu we ons een idee hebben gevormd over het belang van de landbouw in Aalst, kunnen we nader ingaan op enkele problemen in deze sector die - net als bij de linnencrisis - teruggaan tot de 18de eeuw. Hierbij denken we in de eerste plaats aan de verarming en proletarisering van veel kleine keuterboertjes en de gelijktijdige verrijking van de grootgrondbezitters. Beide fenomenen vragen om wat meer uitleg.

2. Rijke grondeigenaars en arme boeren

In de 18de eeuw was het leeuwendeel van de agrarische productie en arbeid in Vlaanderen terug te vinden op de sterk versnipperde landbouwbedrijven. Deze bebouwden minder dan 2 hectaren en hadden de productie van de eigen levensmiddelen als hoofddoel. Hoe langer hoe meer werd men evenwel genoodzaakt een groeiend deel van de opbrengst te vermarkten om zo de stijgende kosten van belastingen en vooral van de pacht te kunnen blijven betalen [8].

De enorme versnippering van de gronden, ingegeven door enerzijds de demografische druk en anderzijds de politiek van de grootgrondbezitters, zorgde er samen met de snel stijgende lasten voor dat - hoewel Vlaanderen een rijke landbouw kende - er toch geen rijke boeren waren. De productiviteitswinsten werden in eerste instantie afgeroomd door de grondeigenaars, terwijl de boeren steeds harder moesten werken maar toch op het overlevingsminimum bleven zitten... met alle gevolgen van dien in geval van misoogsten! Elke tegenslag, hoe klein ook, kon voldoende zijn om deze mensen - die in normale omstandigheden al constant balanceerden op de rand van de financiële en materiële afgrond - het laatste duwtje te geven. Zeker

[7] C. VANDENBROEKE en W. VANDERPIJPEN, "De voedingsgewassen...", p. 69.

[8] E. VANHAUTE, op. cit., p. 31; C. VANDENBROEKE, Hoe rijk was arm Vlaanderen?, Brugge, 1995, p. 73.
Vooral de pachtprijzen zorgden voor een enorme kauw in het budget. Dooreen genomen slorpten ze zo'n 20 tot 25 % van het landbouwinkomen op. In die zin lagen ze veelal stukken hoger dan de fiscale lasten. Grond pachten, zeker vanaf de late 18e en doorheen de 19e eeuw, hield dan ook in dat men één tot twee maanden voor het plezier van de eigenaar kon opdraaien.

wanneer de rampen elkaar opvolgden, zoals dat bijvoorbeeld in de jaren 1845 en volgende het geval was, werd de situatie voor velen compleet uitzichtloos en was de dreiging van zowel hongersnood als epidemieën dichterbij dan ooit.

2.1. De toenemende versnippering van het landbouwareaal

Uitgaande van de vaststelling dat een leefbaar familiebedrijf in de 19de eeuw de bewerking van minimum 2 ha land veronderstelde [9], ziet men dat 644 van de 910 Aalsterse landbouwbedrijfjes (71 %) deze norm in 1846 niet haalden. In het bijzonder het enorme aantal dwergbedrijven kleiner dan 1 ha (53 %) valt op. Men kan zich terdege afvragen hoe zulke mini-bedrijfjes konden overleven, zeker als men weet dat de meeste boeren hun grond in huur namen van een vreemde eigenaar [10]. Veelzeggend is de vaststelling dat amper 23 % van alle boeren geheel of voor het merendeel eigenaar was van zijn landerijen, terwijl 77 % alles of meer dan de helft van zijn velden moest pachten [11].

2.2. Stijging van pacht- en verkoopprijzen

Door de toenemende vraag naar landbouwland stegen zowel de pacht- als de verkoopprijzen. Dat de pacht voor sommige boeren zwaar kon doorwegen, blijkt bijvoorbeeld uit aanvragen tot uitstel van betaling of vermindering van de pacht. Vaak kon of wou men hier niet op in gaan, zoals tot uiting komt in volgend citaat: *"Indien een pachter, uit hoofde van minder ontvangst dan voorzien, aanspraak zou kunnen maken op een vermindering van zijn pachtsom, dan zou de stad ook het recht hebben een deel van zijn winst op te eisen ingeval zijn pacht hem groot voordeel oplevert"*. Op deze manier repliceerde de sectie financiën van de gemeenteraad op de vraag van twee pachters om vermindering te bekomen op hun pachtsommen. Ze wees er bovendien op dat de boeren vóór de verpachting kennis gekregen hadden van het kohier van lasten en voorwaarden der aanbesteding, met in artikel 8: *"de pachters zullen in de tien eerste dagen van elke maand in de Kas van de stedelijke ontvanger het twaalfste van de jaarlijkse pachtprijs moeten storten, zonder dat zij*

[9] J. DE BELDER en E. VANHAUTE, art. cit., p. 118.
[10] Uiteraard omvatten deze dwergbedrijfjes ook een aantal hoven van particulieren die de boerenstiel niet als voornaamste bezigheid hadden, maar enkel wat groenten teelden voor het eigen gezin, hetgeen zorgde voor een aanvullend "inkomen". Hoe groot deze groep was, valt evenwel niet na te gaan.
[11] X., Agriculture..., p. 263.

om welke reden ook eenige vermindering zullen konnen eisen, of de storting vertraegen, hetzij uit hoofde van verliezen of andere oorzaken" [12].

Een boer die 1 ha pachtte, betaalde hiervoor in 1846 zo'n 117 fr. op jaarbasis. Om deze pachtdruk iets meer te concretiseren en aan te tonen dat het voor heel wat boeren zeker geen lachertje moet zijn geweest - in het bijzonder wanneer de oogst mislukte - stelden we een tabel op waarbij we voor de vier belangrijkste landbouwproducten (tarwe, masteluin, rogge en aardappelen) nagingen wat een boer in 1846 netto ongeveer moet hebben verdiend bij het verbouwen van 1 ha van één van deze gewassen [13].

Tabel 4: Reconstructie netto-opbrengst bij verbouwen van 1 ha pachtgrond in 1846 [14]

	Opbrengst in hl/ha	Prijzen in fr/hl in fr	Totale opbrengst in fr	Pachtprijs per ha in fr	Netto opbrengst in fr	Opbrengst per dag
1 ha tarwe	17	23,07	392,19	117	275,19	0,75
1 ha masteluin	17	19,85	337,45	117	220,45	0,60
1 ha rogge	8	17,97	143,76	117	26,76	0,07
1 ha aardappelen	80	2,94	235,20	117	118,20	0,32

Hoewel het hier wel degelijk om een fictief voorbeeld gaat en 1846 een crisisjaar was, is de tendens toch duidelijk. Met een gemiddelde dagopbrengst per hectare die telkens onder de grens van één frank bleef, moet het vaak erg moeilijk geweest zijn om het hoofd boven water te houden [15]. Vele - zoniet de meeste - boeren moesten dan ook zoeken naar een aanvullende bron van inkomsten, die ze meestal vonden in de huisnijverheid, vooral dan de linnennijverheid.

[12] SAA, GR, 18, 11/11/1848.

[13] Uiteraard zal een boer nooit alles op één "paard" (in dit geval op één gewas) hebben verwed. Hij zal zeker verschillende producten verbouwd hebben, om zo een bepaalde zekerheidsmarge in te bouwen. Mislukte de oogst van één gewas, dan kon hij toch nog op de opbrengst van de resterende producten terugvallen.

[14] X., Agriculture..., p. 263; SAA, Den Dender-Bode, microfilm nr. 4, 20/09/1846-25/07/1847.

[15] Van de in bovenstaande tabel opgegeven opbrengst moeten o.a. ook nog de kosten voor het plantgoed worden afgetrokken, waardoor de opbrengst zelfs nog iets lager kwam te liggen.

3. De landbouwcrisis

3.1. De aardappelcrisis

De bijzonder strenge winter van 1845 teisterde de tarwe- en koolzaadvelden waardoor heel wat landbouwers zich toelegden op een intensieve aardappelteelt, in de hoop de geleden schade aan de broodgranen zo ten dele op te vangen. Een nieuwe nog onbekende ziekte, de phytophtora infestans - de plaag zoals ze in de volksmond genoemd wordt - tastte de planten echter aan. Het loof verdorde en werd bruin en de knollen rotten in de grond: *"Eene volkomene verrotting der stammen benevens die van geheel de vrugt"* [16]. Het gevolg hiervan was een productiedeficit van 87 % over het hele rijk. Vooral in Vlaanderen liet de nood zich voelen. Waar een normale oogst in Oost- en West-Vlaanderen 325 kg aardappelen per persoon per jaar voortbracht, was dit in 1845 slechts 27 kg [17].

Ook in 1846 mislukte de oogst, waardoor de opbrengst opnieuw erg laag lag. Waar de opbrengst voor de provincie Oost-Vlaanderen en voor het arrondissement Aalst nog respectievelijk 53 en 63 % van een 'normaal jaar' bedroeg, kan men voor Aalst van een ware catastrofe spreken. Hier bedroeg de oogst slechts 80 hl per ha of 1/3 van de 240 hl van een gewoon jaar [18].

3.2. De graancrisis

In 1846 werd niet alleen de aardappeloogst getroffen; ook de graangewassen kregen klappen. Na een zachte maar natte winter werd de rogge in de zomer aangetast door "steenbrand". De andere graansoorten kregen "zwetsel", waardoor de opbrengst van zowel tarwe als rogge opvallend daalde [19]. In Aalst had vooral de rogge erg te lijden: de opbrengst per ha bedroeg slechts 8 hl, of 32 % van een 'normaal jaar'. Ook de tarwe met een opbrengst van slechts 68 % lag beneden het provinciaal en arrondissementeel gemiddelde. Masteluin deed het met eveneens 68 % dan weer beter [20].

Door de landbouwcrisis was België verplicht kolossale hoeveelheden granen te importeren. Een deel van de ingevoerde tarwe en rogge moet ook op rekening van het arrondissement Aalst worden

[16] SAA, Den Dender-Bode, microfilm nr. 4, 20/09/1846.
[17] B. DE VESTELE, Bijdrage tot de studie van de stad Brugge tijdens de crisisjaren 1840-1850. De rol van het Bureel van Weldadigheid, Gent, RUG, 1997, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 22.
[18] X., Agriculture..., p. 20, p. 263; G. JACQUEMYNS, op. cit. p. 255, p. 438.
[19] J. OCKELEY, art. cit., p. 66.
[20] X., Agriculture..., p. 20, p. 263; G. JACQUEMYNS, op. cit., p. 256, p. 437, p. 439.

geschreven. Immers, in 1843 reeds - dus nog vóór er sprake was van een graancrisis - werd hier zo'n 35000 hl graan ingevoerd. Een opmerkelijke situatie, zeker als men weet dat het arrondissement Aalst tot vóór 1830 nog graan exporteerde. Als voornaamste oorzaken van dit tekort aan broodgranen vermeldde de Kamer van Koophandel in haar jaarverslag van 1843: het overschakelen op andere landbouwproducten, de bevolkingsaangroei en het toenemend gebruik van granen in bepaalde nijverheidstakken [21].

Een mogelijke bijkomende reden voor dit graantekort vonden we in het gemeenteraadsverslag van 22 maart 1845. Op de Aalsterse markt werd namelijk vaak een groot gedeelte van de graangewassen opgekocht, met als bestemming Brussel en Gent [22].

3.3. Aalsterse marktprijzen oogstjaren 1846-1850

Bij het nakijken van Den Dender-Bode vonden we vrijwel iedere week een prijsoverzicht van een hele reeks producten verhandeld op de Aalsterse markt. Vooral de maandelijkse prijsschommelingen van tarwe, masteluin, rogge, witte en rode aardappelen zijn interessant. Door de gegevens te verzamelen van 20 september 1846 (het eerste nummer van Den Dender-Bode) tot 27 juli 1851, waren we in staat voor deze producten een overzicht te maken van de maandelijkse prijsevolutie voor de oogstjaren 1846 tot 1850 [23].

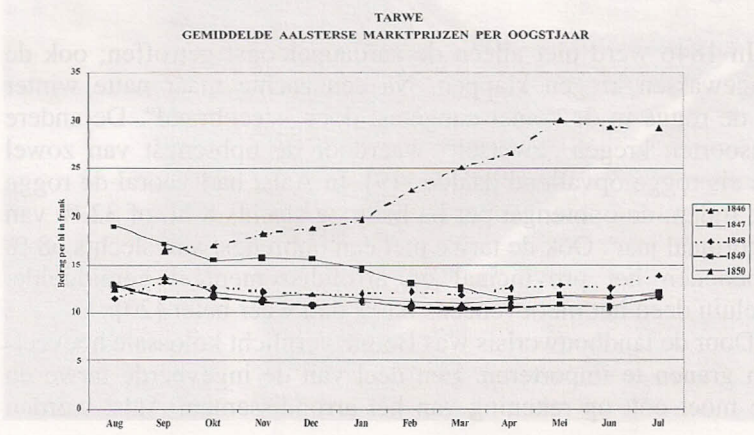

[21] RAB, Jaarverslag KVK 1843, 15, 06/08/1843.
Op de totale productie tarwe en rogge werd door de brouwerijen en stokerijen en voor het zaaigoed ongeveer 115000 hectoliter verbruikt, zodat er voor de lokale consumptie nog slechts 235000 hectoliter overbleef.
[22] SAA, GR, 17, 22/03/1845.
[23] SAA, Den Dender-Bode, microfilm nr. 4, 20/09/1846-27/07/1851.

MASTELUIN
GEMIDDELDE AALSTERSE MARKTPRIJZEN PER OOGSTJAAR

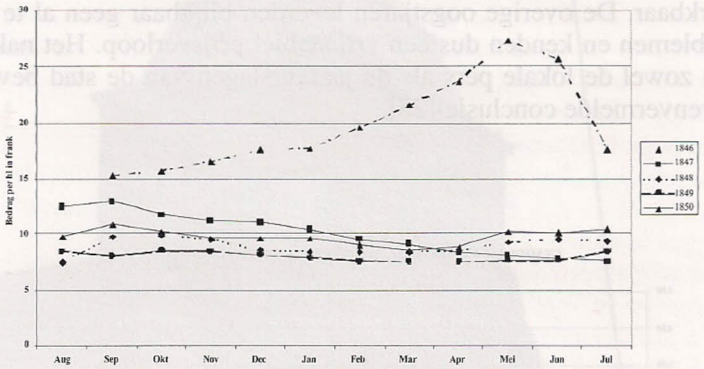

ROGGE
GEMIDDELDE AALSTERSE MARKTPRIJZEN PER OOGSTJAAR

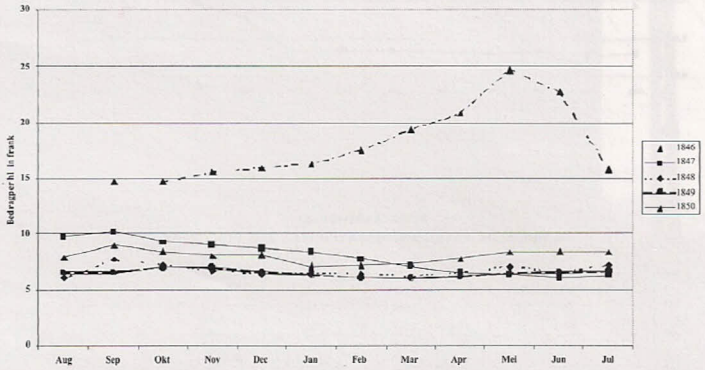

Uit deze grafieken kan men afleiden dat enkel 1846 als een echt crisisjaar kan beschouwd worden. Kenmerkend voor crisisjaren is namelijk het voorkomen van de zogeheten "soudure-maanden", een verschijnsel dat vooral optrad in perioden van misoogsten en fundamentele onderbrekingen in de bevoorrading. Het tekortschieten van de voorbije en het uitblijven van de nieuwe oogst zorgde dan voor een prijsopstoot in de maanden april-juli [24].

[24] C. VANDENBROEKE en E. VANHAUTE, art. cit., p. 61.

Voor Aalst is er zelfs reeds vanaf januari een beduidende stijging merkbaar. De overige oogstjaren leverden blijkbaar geen al te grote problemen en kenden dus een vrij stabiel prijsverloop. Het nakijken van zowel de lokale pers als de jaarverslagen van de stad bevestigt bovenvermelde conclusie [25].

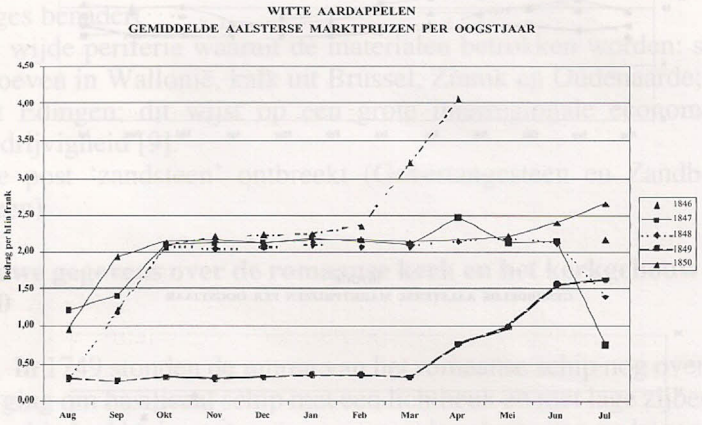

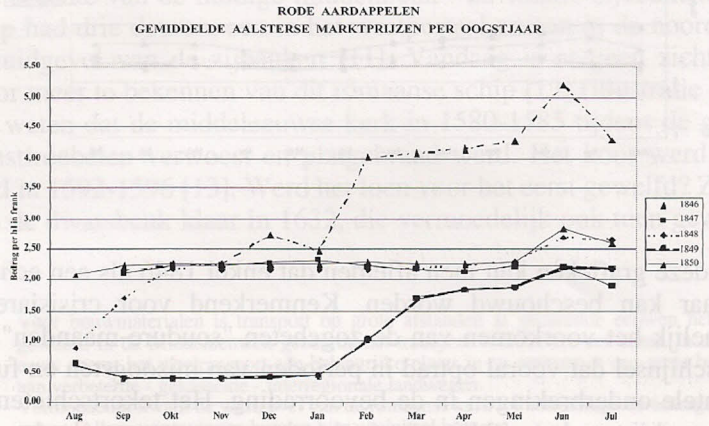

[25] SAA, Jaarverslagen van de stad Aalst 1848-1849, GR 28/09/1949, 27/09/1850; SAA, Den Dender-Bode, microfilm nr. 4, 29/11/1846, 31/01/1847, 23/05/1847, 30/07/1848, 13/05/1849.

Hoewel er voor de aardappelen meer dan waarschijnlijk sprake is van een metrologische fout, mag aan de beweging van bovenstaande curves niet getwijfeld worden [26]. Zo zien we dat er in het oogstjaar 1846 sprake was van een echte crisis, getuige hiervan de enorme prijsstijging vanaf januari 1847. De oogstjaren 1847, 1848 en 1850 kenden een tamelijk stabiel verloop. Door de goede oogst was er een opvallende prijsdaling in de zomer van 1848. Dit was eveneens het geval in 1849 wanneer de prijzen - wellicht door een overaanbod - een absoluut dieptepunt bereikten. In de tweede helft van dat jaar kwam er een herstel [27].

4. Initiatieven ter bestrijding van de landbouwcrisis

4.1. Plantgoed

Om de landbouw enigszins te ondersteunen, wees de overheid de stads- en gemeentebesturen op de noodzaak om aardappelplantgoed aan de dagloners en kleine boeren te verschaffen. Met zijn circulaire van 25 april 1846 spoorde de gouverneur van Oost-Vlaanderen ook het stadsbestuur van Aalst hiertoe aan. Hoewel de gemeenteraad de maatregel goedkeurde, kon ze deze niet in praktijk omzetten omdat de gemeentekas leeg was [28].

Om het beschikbare plantgoed voor de plaag te vrijwaren, werden in de lokale dagbladen echte "wondermiddeltjes" beschreven. Zo lazen we in Den Dender-Bode: "*Daer de overgroote ellende die thans een groot deel onzer bevolking teystert, en daer deeze ellende grootendeels aen 't mislukken der aerdappelen toegeschreeven word, moeten wy tragten zoo veel mogelyk deeze zoo onontbeerlyke vrugt tegen de plaeg te bevryden. Zie hier wat den Journal de médecine Vétérinaire et d'Agriculture de Belgique hier over zegt: De aerdappelen die zich vóór het planten in eenen kwynenden staet bevinden, moeten geduerende eene uer in eene mengeling van 1 pond vitriolzuer in evenredigheyd van 100 ponden water, wanneer zy weynig*

[26] De wekelijkse prijsgegevens van de aardappelen waren in Den Dender-Bode uitgedrukt per halve hectoliter. Een vergelijking met Brussel en Gent toonde echter een dermate grote discrepantie, dat er meer dan waarschijnlijk sprake moet zijn geweest van een systematische verschrijving. In plaats van een halve hectoliter zal dus een andere inhoudsmaat van toepassing geweest zijn. Welke deze was, valt niet na te gaan. Het prijsniveau zal zeker hoger gelegen hebben, maar dit doet niets af aan de beweging van de curve.

[27] SAA, Jaarverslagen van de stad Aalst 1848-1849, GR 28/09/1949, 27/09/1850; SAA, Den Dender-Bode, microfilm nr. 4, 31/01/1847, 28/02/1847, 19/09/1847, 30/07/1848, 13/05/1849.

[28] SAA, GR, 17, 05/05/1846.

aengedaen zyn, trekken; toen de teekens der plaeg hevig zyn dan verdobbeld men de dosis vitriol en men laet ze twee ueren trekken" [29]. Of dergelijke hulpmiddelen effectief geholpen hebben of de volksgezondheid ten goede kwamen, is echter zeer de vraag.

4.2. Maatregelen tegen fraude

Omdat er zich op de aardappelmarkt dikwijls onregelmatigheden voordeden "ten nadele van de koper en van de arme", werd er een weegschaal geplaatst, zodat per maat of per gewicht kon gekocht worden. Daarnaast werd voor de verkoop van aardappelen hetzij aan huis, hetzij op straat, beslist dat er enkel gebruik mocht worden gemaakt van wettige maten en gewichten, dit onder streng politietoezicht [30].

4.3. Tentoonstellingen en landbouwkundige maatschappijen

De hof- en akkerbouw in Aalst was sinds lang verenigd in de maatschappij "Flora", opgericht op 16 februari 1828 en in 1836 herdoopt in "Maatschappij voor Landbouw en Kruydkunde". De stichting organiseerde jaarlijks twee tentoonstellingen van planten en gewassen [31]. Daarnaast werd in 1847 een "Maatschappij van aanmoediging voor hof- en landbouwkunde" opgericht [32]. Meer dan waarschijnlijk zullen deze verenigingen hun nut wel gehad hebben, maar zoals Den Dender-Bode terecht opmerkte: "*Tentoonstellingen van vrugten en landbouw voortbrengsels, met uytdeelingen van pryzen ter diër gelegenheyd, moeten eenen voordeeligen indruk doen, en den landbouwer aenmoedigen; het opregten van landbouwkundige maetschappyën en het verspreyden van landbouwkundige beoordeelingen moeten hem noodzaekelyk verlichten, maer dit alles levert geene bescherming voor den landbouw op*" [33].

[29] SAA, Den Dender-Bode, microfilm nr. 4, 04/04/1847.
[30] SAA, GR, 17, 03/11/1846; SAA, Recueil des Réglements de la ville d'Alost, 262, nr. 48.
[31] X., Aalst 1830, Zingem, 1980, p. 213.
[32] SAA, Den Dender-Bode, microfilm nr. 4, 31/10/1847.
[33] SAA, Den Dender-Bode, microfilm nr. 4, 12/12/1847, 17/09/1848.
Ook in 1848 waren nog gelijkaardige kritieken te horen: "*Den minister wilt de landbouw bevoordeligen en oordeelt dat daer mede den armen het brood zal hebben! Doch hoe wilt hy deezen voorstaen? Met luysterlyke tentoonstellingen van alle soorten van vrugten, beesten en bouw-werktuygen; tentoonstellingen die zekerlyk nuttig zyn, maer niet in evenredigheyd van 't geen zy kosten, en weyniger nog aen den behoeftigen, van alles ontbloot, en dien men vooraf dient te ondersteunen, konnen by brengen*".

5. Crisis van de rurale overlevingsstructuur

Zoals in hoofdstuk 1 van ons eerste artikel reeds gezegd, omvatte de crisis van de jaren 1840 - naast een klassieke bevoorradingscrisis en de crisis van de oude huisnijverheid - nog een derde "deelcrisis" die betrekking had op de teloorgang van de rurale overlevingsstructuur. Hoewel we hier niet in detail kunnen op ingaan - daarvoor zou immers een dieptestudie van de Aalsterse industrialisatie nodig zijn - willen we toch signaleren waar het ongeveer om gaat. Met "rurale overlevingsstructuur" bedoelt men de specifieke economische organisatie van de landelijke wereld in vroegere eeuwen, waarbij gesteund werd op een zo ruim mogelijke zelfvoorziening [34].

Op het eerste gezicht lijkt het misschien een contradictie om ook voor Aalst te spreken van een rurale overlevingsstructuur. Hoewel de logica van huishoudelijke zelfvoorziening er veel meer dan bijvoorbeeld in de omliggende plattelandsgemeenten moest wijken voor de logica van de markt, was deze eerste desalniettemin niet onbestaande. Getuige hiervan de 644 landbouwbedrijfjes kleiner dan 2 ha (waarvan 479 zelfs kleiner dan 1 ha), die in hoofdzaak zelfvoorzienend moeten zijn geweest [35].

Bij de agrarische overlevingsstructuur stond de mogelijkheid te kunnen beschikken over een stuk land centraal en werd de huishoudelijke zelfvoorziening beschouwd als één van de belangrijkste streefdoelen. Als gevolg van de toenemende versnippering van de landbouwgrond en de stijgende pachtprijzen nam de marktafhankelijkheid van een aanzienlijk deel van de bevolking echter steeds grotere proporties aan. Hierdoor werd de logica van de rurale overlevingseconomie aangevreten, om uiteindelijk door het arbeidsinkomensmodel vervangen te worden. Na de crisis van de jaren 1840 werden namelijk steeds meer mensen gedwongen zich als loonarbeider te integreren in de opkomende fabrieksnijverheid, terwijl de landbouwactiviteit langzamerhand een minimaal aandeel in het inkomen ging vertegenwoordigen. De midden 19de-eeuwse crisis wordt dan ook

[34] E. VANHAUTE, op. cit., p. 26.
De rurale overlevingsstructuur was gebaseerd op 5 pijlers: 1) een restrictief demografisch patroon;
2) zelfstandige arbeid, met controle op de arbeidsomstandigheden binnen het eigen bedrijf; 3) eigendom van onroerende goederen en van productiemiddelen; 4) een zelfstandig inkomen, gekenmerkt door o.m. inkomenscombinatie met huishoudelijke zelfvoorziening als doel en met een eigen ruraal circuit van arbeid, goederen en diensten; 5) specifieke loon- en prijsvorming waarbij slechts een klein deel van de productie werd gemonetariseerd en het grootste deel dus geen 'marktprijs' kreeg.

[35] E. WITTE, "Arm Vlaanderen", in: E. WITTE e.a., Geschiedenis van Vlaanderen van de oorsprong tot heden, Brussel, 1983, p. 188.
De grondbewerking van deze minieme landbouwuitbatingen, die meestal niet eens 100 a bedroegen, diende enkel om de aardappelen en het graan voor het gezin te leveren; slechts een klein surplus kon verkocht worden.

terecht beschouwd als de doodsstrijd van de agrarische samenleving. De logica ervan ging voortaan steeds minder wegen en de evolutie naar een industriële samenleving kwam in deze periode volop op gang. Het decennium 1840 was dan ook de laatste crisisperiode die bijna geheel getekend werd door vroegere economische structuren. Hierna komt de conjunctuur - eerst overwegend, na de crisis van de jaren 1890 geheel - in het teken te staan van het industrialisatieproces [36].

In een derde en laatste artikel zullen we aandacht besteden aan de sociale gevolgen van de crisis en ingaan op enkele initiatieven ter ondersteuning van de noodlijdende bevolking.

D. Mannaert
Kapelhofstraat 11
9420 Erpe-Mere

[36] E. VANHAUTE, op. cit., p. 93.

DE GROTE PACHTHOVEN VAN OPBRAKEL
HET HOF TER BRUGGEN

Sylvain DE LANGE

Wie in Opbrakel het Twee-Bossenpad bewandelt en op het einde van de Sint-Martensstraat (in plaats van rechts de Sint-Lietbertusdreef) links Tenbergen inslaat, komt wat verder aan een klein kapelletje. Van daar ziet men recht voor zich, voorbij glooiende kouters en tegen een achtergrond van knotwilgen en populieren, een hoeve met een indrukwekkend grote moderne schuur. Dit Hof ter Bruggen is één van de vier nog bestaande historische hofsteden van Opbrakel, waarvan het verleden opklimt tot in de middeleeuwen en waarvan we er reeds twee in een monografie hebben behandeld [1]. Bij nader toezien blijkt ook dit Hof ter Bruggen op een uitermate boeiend verleden te kunnen bogen.

I. LIGGING - UITGESTREKTHEID - OORSPRONG

Het reliëf van Opbrakel is sterk bepaald geworden door de eroderende werking van de zes beken die alle tot de bovenloop van de Zwalm horen, nl. de Roosmeersbeek, de Vaanbuikbeek, het Rowater en de Sassegembeek die samen de Molenbeek vormen, de Dorenbosbeek en de Verrebeek. Ze hebben het landschap versneden in de hoger gelegen vlakke topzones, de hellingen met soms vervlakking en de dalbodems. Dit golvend reliëf is bepalend geweest voor de inplanting hetzij van bewoningskernen, hetzij van grote hoeven, kortom voor de menselijke aanwezigheid [2].

De grote hofsteden hebben alle uitgestrekte kouters op vlakke topzones, de hoeven zelf echter liggen, met uitzondering van het Hof te Wolfskerke, op een helling (Hof ten Bosse, Hof ter Bruggen) of zelfs in een valleigebied (kasteel met bijhorend neerhof, het eerste Hof te Fransbeke). Blijkbaar was de beschikbaarheid over stromend water zo belangrijk, dat soms de directe nabijheid van het water werd opgezocht, met alle gevaren eraan verbonden. Reeds in de 18de eeuw

[1] S. DE LANGE, Het Hof-ten-Bossche, in: Het Land van Aalst, 30, 1972, nr.1, p.1-39 en De grote pachthoven van Opbrakel. Het Hof te Wolfskerke, in: Gedenkboek Opbrakel 900, Lebbeke, 1998, p.93-142.

[2] N. VAN DER PUTTEN en C. VERBRUGGEN, De aardrijkskunde van Opbrakel, in: Gedenkboek Opbrakel 900, p. 191.

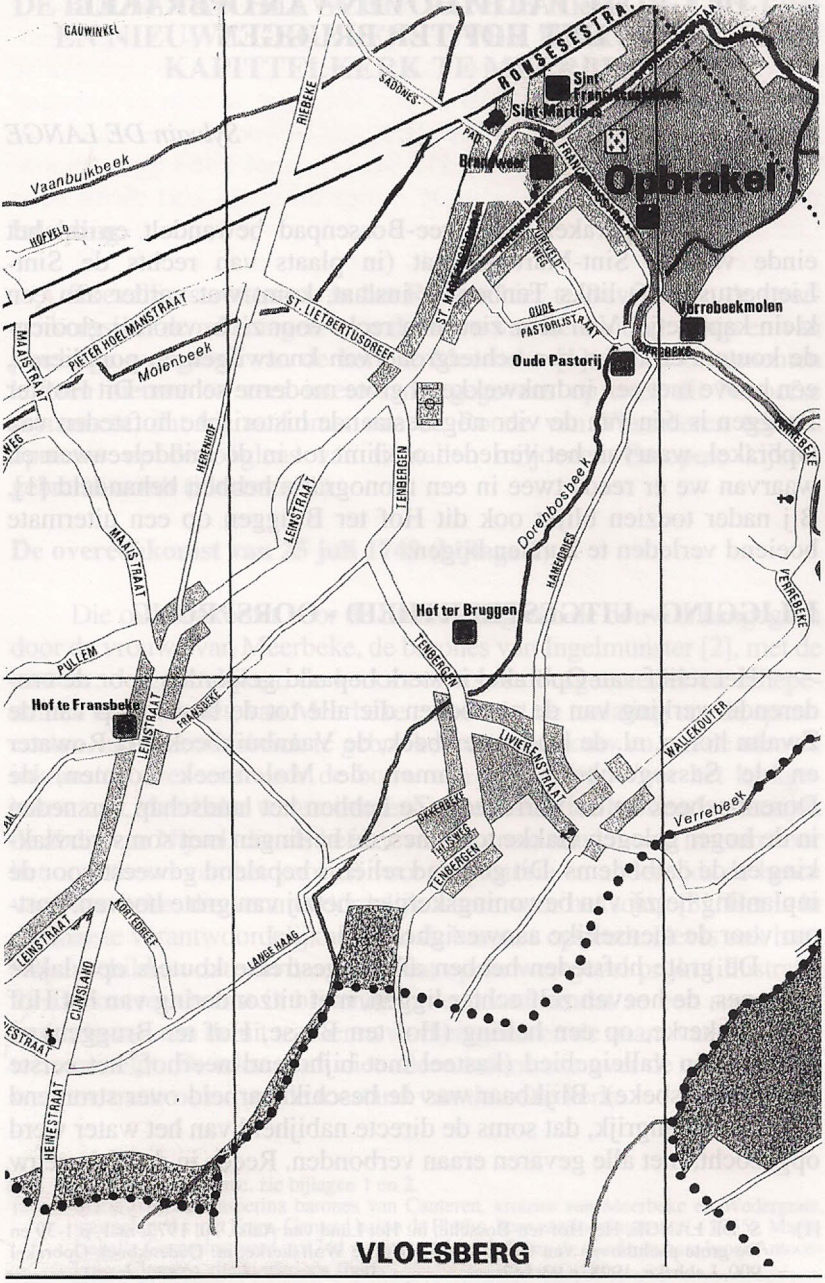

Plan van Opbrakel

zal het Hof te Fransbeke de natte meersen van de Dorenbosbeek verlaten voor een drogere plek langs de Leinstraat en in de 19de eeuw zijn het kasteel van Opbrakel met de boerderij, die vlak bij de Molenbeek lagen, zelfs helemaal verdwenen.

Het Hof ter Bruggen staat op de helling, gemodelleerd door de Dorenbosbeek, op ongeveer 100 m van de beek, ongeveer 50 m van de dalbodem en een goede 5 m hoger dan de beek: zowel de beschikbaarheid van water als een veilige ligging qua overstromingen of te drassige bodem zijn verzekerd. Waar lagen de bijhorende landerijen? Hoe zag het hof er vroeger uit ?

Zoals reeds in verscheidene andere bijdragen hebben we ook hier een dankbaar gebruik gemaakt van het kaartboek van Opbrakel, dat Pieter Hoelman in 1651-1654 met zeer grote nauwkeurigheid heeft getekend [3]. Een dubbel kaartblad is helemaal gewijd aan het Hof ter Bruggen en de directe omgeving [4].

Het Hof ter Bruggen ligt - in het midden van de 17de eeuw - helemaal alleen, te midden van zijn akkers en weilanden. Het eerste dat opvalt aan de schikking van de gebouwen is zowel de gelijkenis met als het verschil tussen dit hof en het kasteel met het bijhorende neerhof. In beide gevallen is er immers een opvallende rechthoekige mote, omringd door een vijver of wal. Het verschil is evenwel dat het kasteel en het neerhof allebei op de mote zijn opgetrokken, de gebouwen van Ter Bruggen juist ernaast. Voor het kasteel en de kasteelhoeve was het bouwen op een mote een noodzakelijkheid, rekening houdend met de ligging in de lage meersen vlakbij de Molenbeek. Of er ooit gebouwen van Ter Bruggen op de mote hebben gestaan, weten we niet; feit is dat ze in het midden van de 17de eeuw juist ten noorden van de omwalde mote en dus op een paar meter hoger gelegen grond zijn opgetrokken.

De gebouwen staan in vierkante orde, maar omwille van het brandgevaar los van elkaar. De woning, die, juist zoals het heden nog het geval is, de zuidkant beslaat, heeft twee toegangsdeuren en twee schoorstenen. Aan beide zijden, in het oosten en het westen bevinden zich twee stallen, die twee, respectievelijk drie toegangsdeuren hebben. Zowel het woonhuis als de stallen zijn opgetrokken in leem en gedekt met stro. De noordkant is afgesloten door een grote schuur in hout en is eveneens gedekt met stro. Centraal op het binnenhof ligt een "mesputte", van waaruit in westelijke richting het overtollige

[3] S. DE LANGE, Opbrakel voor het eerst nauwkeurig in kaart gebracht: Kaartboek 1651-1654, in: Annalen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het Tenement van Inde, 32, 1983, p. 201-205.

[4] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, oud nr. 168, nieuw nr. 298, blad nr. 23.

mestwater wegsijpelt en tussen het woonhuis en de stal verloren loopt [5]. Op het binnenhof heeft Peter Hoelman een varken getekend. Vlak tegenaan en achter de oostelijke schuur is er een boomgaard en op de mote, die rondom afgeboord is met bomen, bloeien bloemen. In de vijver, die de mote omringt en die tot dichtbij de Dorenbosbeek komt maar er niet mee in verbinding staat, zwemmen heel wat vissen. Een dreef - op de plaats van de huidige toegangsweg - verbindt dit opmerkelijke hof met de openbare weg.

Vergelijken we even de hoevegebouwen van Ter Bruggen met die van de andere grote boerderijen, dan is het opvallend dat ze allemaal in kwadraat zijn opgetrokken, en dat ook de onderlinge indeling van Fransbeke en Wolfskerke gelijkaardig is, nl. het woonhuis met aan de overzijde de schuur en aan beide kanten de stallen. Naast Ter Bruggen beschikt enkel Ten Bosse over een boomgaard en een bloementuin: teken van luxe?

De landerijen van het Hof ter Bruggen liggen overwegend op de noordelijke helling van de Dorenbosbeekvallei en vormen een aaneengesloten geheel van grote kouters en weilanden. Aan de zuidkant van de beek liggen vlak tegen de beek 615 roeden (1 ha 89 are) natte meers en wat hoger, op de met bomen afgeboorde "hameydries", één grote akker van 1.975 roeden (6 ha 7 are) met middenin een mergelput en ten slotte nog een klein bosje "eeckellandt" van 250 roeden (76 are). Aan de noordkant worden het erf, de mote en de natte meersen die tot tegen de beek komen als één geheel van 805 roeden (2 ha 47 are) door hagen omringd. Vlak ten noorden ervan ligt de "biest", een door grachtjes doorsneden en eveneens helemaal omhaagd blok van 1.600 roeden (4 ha 91 are). Aan de westkant van het erf en palend aan de "Schiet straete" (het huidige Tenbergen) ligt het "raeppier veldeken" of raapveld, 205 roeden (63 are) groot en ten noorden ervan, en tevens aan de straat gelegen, nog een perceel van 425 roeden (1 ha 27 are); het is opvallend dat ook deze twee blokvormige stukken grond helemaal omhaagd zijn. Ten noorden van laatstgenoemd perceel en van de "biest" ligt de uitgestrekte "meulencauter", waarop percelen van 925 roeden (2 ha 87 are), 765 roeden (2 ha 35 are) en 1.300 roeden (3 ha 99 are) met een voormalige "meulenbergh" tot het Hof ter Bruggen horen. Aan de overzijde van de "Schiet straete" en aan de "meulencauter" grenzend ligt ten slotte de laatste grote kouter van Ter Bruggen, nl. "de thien dachwant" van 1.050 roeden (3 ha 22 are).

[5] Ook op het Hof te Wolfskerke liep toen het mestwater verloren langs de straat. Over het euvel dat in de vruchtbare leem- en zandleemstreek de verzorging van de mesthoop niet altijd erg rationeel was en dat het verloren lopen van het mestvocht een zeer oude vergissing was, zie P. LINDEMANS, Geschiedenis van de landbouw in België, 2 dl. Antwerpen, 1952, deel I, p. 53.

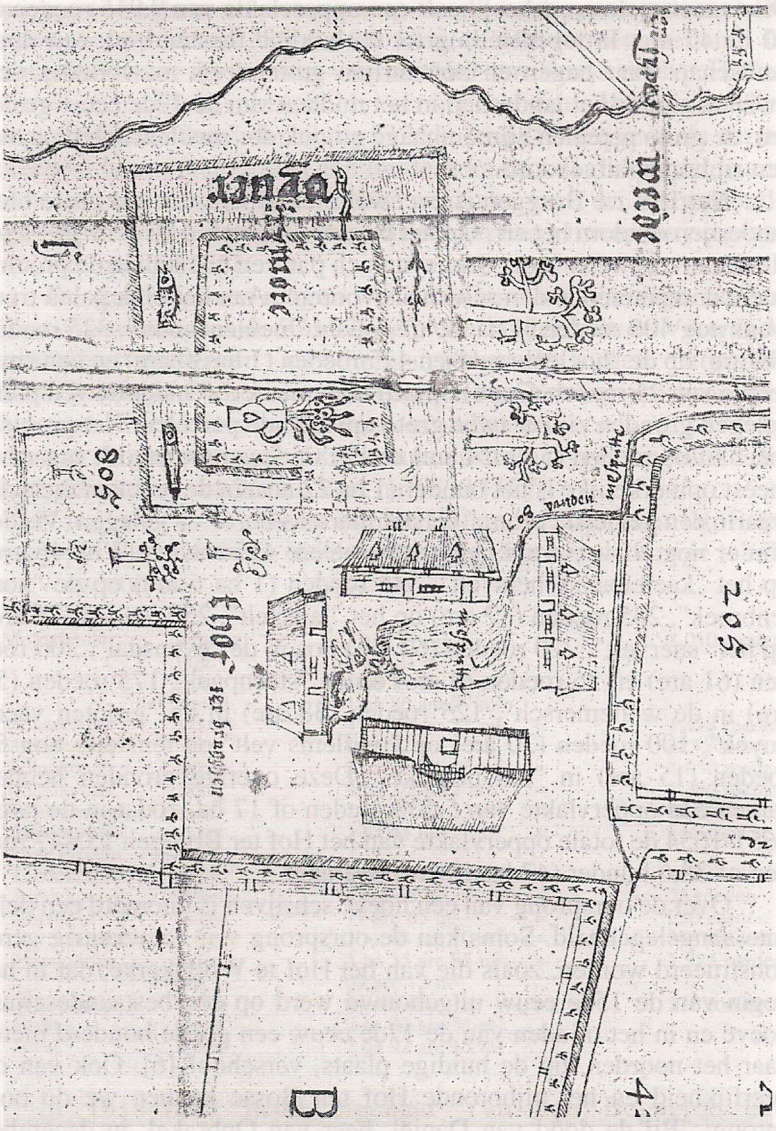

Het Hof ter Bruggen in het kaartboek van Pieter Hoelman (1651-1654). Bemerk links de omwalde rechthoekige motte (RA Ronse, OGA Opbrakel, nr. 298, blad 23).

Dit aaneengesloten geheel heeft een oppervlakte van 9.915 roeden of 30 ha 47 are. In tegenstelling tot de huidige toestand, nl. een open landschap waar hagen en bomenrijen grotendeels tot volledig verdwenen zijn, is het landschap in het midden van de 17de eeuw gesloten: de grote percelen zijn omhaagd en ook de "meulencauter" is met een rij bomen afgeboord.

Het Hof ter Bruggen is evenwel niet beperkt tot het grote blok landerijen rondom het erf. Op het bewuste kaartblad 23 schrijft Pieter Hoelman trouwens "nota daer syn noch partyen gheleghen de prochie duere competerende den selven als vooren". Aan het blok palen trouwens nog 400 roeden (1 ha 22 are) op de "meulencauter", 325 roeden (99 are) op de "hoelenbroek" en 425 roeden (1 ha 30 are) en een smal reepje van 25 roeden (7 are) op de "lindercauter". Onder de verspreid gelegen gronden zijn er twee grote opvallende percelen. Het grootste meet 1.706 roeden (5 ha 24 are) en ligt op "tcammellandt", maar het meest opmerkelijke is het bunder (1 ha 22 are) in de "eecken mersch" waarin een gemetste bron, " de sint martens borre" is gelegen. Verder zijn er nog elf verspreid gelegen percelen: 475 roeden (1 ha 46 are) op het "keetelbuysschersvelt", 345 roeden (1 ha 6 are) op de "hoelenbroek", 285 roeden (87 are) op het "jansvelt", 250 roeden (76 are) op het "suervelt", 220 roeden (67 are) bos in de "evensdal", 200 roeden (61 are) en 26 roeden (8 are) op de "steenpael", 175 roeden (53 are) in de wallemersch", 125 roeden (38 are) in de "grooten vaenbuyck", 100 roeden (30 are) op "twillems velt" en tenslotte nog 50 roeden (15 are) in "ten broecke". Deze overige gronden hebben samen een oppervlakte van 5.532 roeden of 17 ha, zodat in de jaren 1651-1654 de totale oppervlakte van het Hof ter Bruggen 15.447 roeden of 38,6 bunder (47 ha 48 are) bedraagt.

Over de oorsprong van een hoeve schrijven is uiteraard een delicate aangelegenheid. Soms kan de oorsprong vrij nauwkeurig gereconstrueerd worden, zoals die van het Hof te Wolfskerke, dat in het begin van de 15de eeuw uitgebouwd werd op een bestaande cijnshoeve en in het midden van de 17de eeuw een goede honderd meter naar het noorden, op de huidige plaats, verschoof [6]. Ook van de heerlijkheid en het bijhorende Hof ten Bosse kennen we de oorsprong: "Bij de dood van Daniël, heer van Opbrakel, in december 1320 werden zijn twee zonen bedacht met een heerlijkheid. De oudste erfde de hoofdheerlijkheid Opbrakel, terwijl de tweede zoon, Roger of Robert, heer werd van het Hof ten Bossche of Courtaubois". In dat jaar is de geschiedenis van het Hof ten Bossche als zelfstandige heerlijkheid begonnen [7].

[6] S. DE LANGE, De grote pachthoven van Opbrakel. Het Hof te Wolfskerke, p. 96-98 & 110-114.

[7] S. DE LANGE, Het Hof-ten-Bossche, p. 2.

Het is helemaal niet onmogelijk, dat de oorsprong van het Hof ter Bruggen enige gelijkenis vertoont met die van het Hof ten Bosse. Verscheidene argumenten pleiten inderdaad voor de veronderstelling dat het Hof ter Bruggen als leen en als afzonderlijke hoeve ontstaan is door een afsplitsing van het oorspronkelijk foncier van de "villa Braglo".

De oudste vermelding dat er op de plaats van het huidige Opbrakel een georganiseerde ontginning en uitbating bestond dateert van 868-869: in een "Descriptio Villarum" van de abdij van Lobbes is sprake van weiden in de "villa Braglo". Terecht verdedigt J. Van Twembeke de stelling dat deze villa de kern is van de latere heerlijkheid Opbrakel. Deze "villa Braglo", een zgn. Karolingische villa, kan een domein geweest zijn waarmee de graven van Gent in de 10de eeuw één van hun familieleden hebben beleend [8].

Hoe deze "villa Braglo" er uitzag weten we niet, al kan de toponymie ons enigszins helpen. Waarop wijzen immers de kouter- en veldnamen ? "De kouters vertegenwoordigen vroeg-middeleeuws landbouwland; de gesloten percelen ontstonden door ontginning van (heide)velden en bossen vanaf de 11de eeuw" [9]. Steeds volgens prof. Verhulst waren de kouters de oudste kernen van de nederzettingen die tijdens de Germaanse landname, in de loop van de 5de-6de eeuw, ontstonden. In het gebied tussen Schelde en Dender werden de vroeg-middeleeuwse kouters ten laatste in de 11de eeuw aangelegd, de "velden" werden pas in de 12de-13de eeuw ontgonnen [10].

Wat betekent dat voor Opbrakel, als we de kouter- en veldtoponiemen bekijken ? Afgezien van de Hellenkouter in het noorden van het dorp, gelegen op de topvervlakking tussen de Roosmeersbeek en de Vaanbuikbeek, en die in de middeleeuwen grotendeels eigendom was van de abdij van Maagdendale, liggen alle kouters in de zuidoostelijke hoek, ten zuiden van de huidige Leinstraat: de Molenkouter, de Verrebekekouter, de Wallekouter en de Lindekouter, met in het midden de Hameidries en het Hof ter Bruggen. Bevindt zich hier de oudste kern van ontginning in Opbrakel? Met het Hof ter Bruggen als het centrale hof en de Hameidries als oorspronkelijke dorpsdries?

De jongere veldnamen komen in Opbrakel massaal voor tegenaan het Brakelbos en het Hof ten Bosse, nl. het Doornkensveld, het Kuikensveld, het Bosveld (ex), het Paaksveld, het Westveld, het Willemsveld, het Robbeersveld, het Jansveld, het Ketelbuissersveld:

[8] J. VAN TWEMBEKE, De heerlijkheid Brakel, in: Het Land van Aalst, 11, 1959, nr. 3, p. 85-87.
[9] A. VERHULST, Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen, Gent, 1995, p. 116.
[10] A. VERHULST, idem, p. 119 & 162.

zij kunnen inderdaad wijzen op ontginningen in de 11de en 12de eeuw van gronden in de beboste zuid-westelijke hoek van Opbrakel. Een tweede groep veldnamen vinden we rond en ten noorden van de kerk en aan de grens met Zegelsem: het Willekensveld, het Leizemooienveld, het Eikenveld, het Kerkveld, het Hofveld [11].

Mogen we hier uit besluiten dat niet alleen de ontginningen van het Hof ten Bosse, maar ook die van de huidige dorpskern van jongere datum zijn ? Dan stelt zich wel het probleeem dat het foncier, de heregrond van de "villa Braglo" en tevens de kern van de heerlijkheid Opbrakel, van in de volle middeleeuwen wél op de plaats ligt van de huidige dorpskern. Hiervan kan evenwel een verklaring worden gegeven: prof. Verhulst wijst expliciet op het verschijnsel dat de bewoning van de oudere cultuurgrond naar een minder gunstig gelegen plaats en daarmee samengaande het verdwijnen van de oorspronkelijke dries niet ongewoon is geweest [12]. Volgens dit scenario kan de Opbrakelse Hameidries de oorspronkelijke dorpsdries geweest zijn, die omwille van zijn gunstige ligging in akkerland werd gelegd en heeft de plaatselijke heer zijn woning - het latere kasteel - verplaatst naar de lager gelegen meersen langs de Molenbeek. Het idee van een grote dorpskern in de middeleeuwen moet trouwens gerelativeerd worden: zelfs in het midden van de 17de eeuw stonden bij de Opbrakelse kerk nauwelijks vier woningen.

Een argument als zou het Hof ter Bruggen en de latere heregrond of het zgn. foncier ooit gemeenschappelijk bezit zijn geweest in handen van de plaatselijke heer wordt ook aangebracht door de ligging van de gronden. Niet alleen de gegroepeerde akkers en weiden rondom Ter Bruggen maar ook het blok van 1.706 roeden op het Kamland sluiten perfect aan bij de zuidelijke rand van de heregrond. Bovendien, en dat is toch heel opmerkelijk, paalt het bunder, waarop zich de "Sint-Martensborre" bevindt, juist aan de noordkant van de heregrond. Het is weinig aannemelijk dat dit belangrijke perceel zomaar, zonder toestemming van de heer, deel is gaan uitmaken van het Hof ter Bruggen. Deze bron is zonder twijfel voor de - weliswaar kleine - dorpskern van groot belang geweest. Van de kerk loopt immers dwars door de repelvormige percelen van het Eikenveld een voetweg regelrecht naar deze bron en dan verder naar Nederbrakel en een gelijkaardig kaarsrecht veldpad liep van de bewoning op het Leizemooienveld eveneens naar deze bron en verder naar Nederbrakel. Het feit dat deze - later uitgemetselde - waterput op juist één bunder grond van Ter Bruggen en vlak op de grens met de heregrond is gelegen versterkt de veronderstelling dat de heregrond en de

[11] L. VAN DURME en S. DE LANGE, Toponymie van Opbrakel, in: Gedenkboek Opbrakel 900, p. 143-180.
[12] A. VERHULST, op. cit., p. 126 & 157

gronden van het Hof ter Bruggen ooit één geheel hebben gevormd. Een laatste argument voor deze stelling is het feit dat de oudste gekende eigenaar van het Hof ter Bruggen een telg was van de adellijke familie van Hembyze die in de 14de-15de eeuw ook de heerlijkheid Opbrakel en dus eveneens de heregrond bezat.

In verband met de oorsprong van het Hof ter Bruggen mogen we dus met grote waarschijnlijkheid ervan uitgaan, dat het gelegen is op de oudste cultuurgronden van de "villa Braglo", het Karolingische uitbatingscentrum, waaruit later de heerlijkheid Opbrakel is gegroeid. De akkers en weiden van Ter Bruggen waren, samen met de aanpalende nog niet in cultuur gebrachte gronden ten noorden in handen van de plaatselijke heer. In de 11de eeuw heeft de toenmalige heer, die intussen "heerlijke" rechten had verworven in zijn "heerlijkheid" Opbrakel, een nieuwe uitbatingskern opgericht in de meersen langs de Molenbeek, waar dan achteraf het kasteel is verrezen. Op een stuk vlakbij gelegen jong ontgonnen "veld", eigendom van de heer, werd een kerkje gebouwd, dat in 1096 tot parochiekerk werd verheven. De velden en de lage meersen in de omgeving van het nieuw uitbatingscentrum en van de kerk zijn tot op het einde
van het Ancien Régime het foncier of de heregrond gebleven.

Vermoedelijk werden bij erfenissen in de familie van de heren van Opbrakel zowel de zuid-westelijke hoek, die evenals de heregrond in de 11de-13de eeuw ontgonnen werd, als de oude cultuurgrond van de heregrond afgesplitst. In deze afsplitsing, die moet gesitueerd worden in de 12de-14de eeuw, moet de oorsprong gezocht worden zowel van het Hof ten Bosse als van het Hof ter Bruggen. Beide hoeven bleven lenen, afhankelijk van het Opbrakelse leenhof.

II. DE EIGENAARS TIJDENS HET ANCIEN REGIME

Het bekende verhaal van de grote pachthoven is, door de aard van de overgeleverde documenten, meestal en overwegend beperkt tot de opvolging van de eigenaars. Deze meestal vermogende families, die door erfenis of aankoop dergelijke hoeve in bezit krijgen, hebben eigenlijk weinig vandoen met de boerderij, met het landbouwbedrijf als dusdanig. Grosso modo kunnen de eigenaars in twee groepen worden onderverdeeld. De enen beschouwen dergelijk bezit als een waardevol stuk familiepatrimonium dat liefst generaties lang in eigen handen blijft; een goed pachtcontract moet de continuïteit en een jaarlijks, eerder matig, rendement waarborgen. Andere bezitters willen meer en vlugger genieten van de intrinsieke waarde van hun eigendom en gaan dan leningen aan, met het pachthof als onderpand. In dit laatste geval is het helemaal niet uitzonderlijk, dat de leningslast zo hoog oploopt dat de eigenaar uiteindelijk tot een gerechtelijke

verkoop wordt gedwongen.

In beide scenario's staat het pachthof helemaal in het teken van wat de vermogende eigenaar er mee van plan is. Grote en ingewikkelde problemen stellen zich hierbij meestal niet - behoud, lening, verkoop - waar maar één persoon eigenaar is van een hof. In het andere geval evenwel kunnen, b.v. na een erfenis, verscheidene medeeigenaars, elk met hun eigen opvatting over het beheer van de verworven eigendom, voor ingewikkelde toestanden zorgen. Het verhaal van de eigenaars van het Hof ter Bruggen zal één en ander overduidelijk illustreren.

1. De familie van Hembyze: oude rijke adel

De oudst bekende vermelding van het Hof ter Bruggen dateert van 1495. In dat jaar is de echtgenoot gestorven van Joostine van Hembyze, die als weduwe achterblijft met haar minderjarige dochter Marie. Uit de Staat van Goed, die verleden wordt voor de Gentse schepenen van Gedele blijkt Joostine van Hembyze verre van onbemiddeld te zijn. Het familiebezit "daer der weesen vaeder uute verstorven es" bevat o.a. het Hof ter Bruggen: "binnen de prochie van upbrakele een behuusde stede ende goed ghenaemt ter brugghen groot in winnende lande ende bossche meerschen ende gheweede XXVII bunderen ofte derontrent ende es een leen ghehauden ter manscepe van victoir van hersele ter causen van joncvr. sijne gheselnede ervachtihede van upbrakele voorn. nu ter tijt verpacht pieter vynoet IX lb. gr. sjaers" [13]. Het hof dat zowel akkerland, weiden als meersen en een bos omvat is ongeveer 27 bunder (ruim 33 ha) groot en wordt in leen gehouden van Victor van Herzele, heer van Opbrakel. Pachter is een zekere Pieter Vynoet en de pacht bedraagt 9 pond groot.

De Brakelse eigendommen van Joostine van Hembyze en haar dochter Marie omvatten evenwel nog veel meer. Ze bezitten er immers ook nog het Brakelbos, 32 bunder (ruim 39 ha) groot, waarvan de kap jaarlijks 9 à 10 pond groot opbrengt, en verder nog "een goet wylen behuust gheweest ghenaemt thof te Wolfskercke groot in diversche parcheelen over winnende landt bosch meersch ende inne heelftwinnynghe ghehauden van eerw. here van Eenaeme XVI bunder ofte daeromtrent" [14]. Buiten Opbrakel zijn er verder nog eigendommen in "Asselt" en Sint-Lievens-Esse, die ze delen met oom Joris

[13] S.A. GENT, Staten van goed en jaarregisters van Gedele, nr. 330/340, f° 168v°-169r°.

[14] S.A. GENT, idem. - Over de bezittingen van de familie van Hembyze te Wolfskerke en de problemen in verband met dat hof, zie: S. DE LANGE, Uit het heerlijke verleden van Opbrakel. De heerlijkheid Wolfskerke, in: Gedenkboek Opbrakel 900, p.77-81 & 88, en De grote pachthoven van Opbrakel. Het Hof te Wolfskerke, p. 96-99.

van Hembyze, enkele huizen in Gent en een aantal bezette renten.

Het is dus duidelijk dat Joostine van Hembyze en haar dochter rijk zijn. Ze stammen trouwens uit een bekende adellijke familie, die niet alleen lange tijd het Hof ter Bruggen in eigendom heeft gehad, maar ook een grote rol heeft gespeeld in de 14de en 15de-eeuwse geschiedenis van Opbrakel en vooral beroemd - en berucht - is geworden in het 16de-eeuwse Gent. Om deze redenen weiden we even uit over deze roemruchte familie [15].

De familie van Hembyze zou gesproten zijn uit het hoogadellijke Henegouwse geslacht de Trazegnies. De oudste vermelding van ridder Haimeric van Hembyze dateert van 1200, de heerlijkheid Hembyze is gelegen te Cambron-Saint-Vincent, niet ver van Zinnik. In de jaren 1360-1370 is "Segher van Embyse" baljuw te Nevele en duikt hij ook op in Gent met een eigen familiezegel. Het is hoogstwarschijnlijk diens zoon, Jean van Hembyze, geboren rond 1360, heer van Beaulieu, die huwt met Marguerite van Brugelette. Zij is de dochter en erfgename van Jan van Brugelette, heer van Opbrakel. Door dit huwelijk worden de Hembyzes heren van Opbrakel [16].

Hun oudste zoon, Jan van Hembyze, geboren omstreeks 1375, is heer van Opbrakel en bij zijn dood in 1439 wordt zijn bezit verdeeld onder zijn kinderen. De oudste zoon, Olivier van Hembyze, volgt hem op als heer van Opbrakel en na hem zal zijn dochter Gizelle, de erfgename van Opbrakel, trouwen met Victor van Herzele, waardoor nadien de familie van Herzele in het bezit is gekomen van de heerlijkheid Opbrakel.

Bij de verdeling in 1439 worden de overige Opbrakelse eigendommen, het Hof ter Bruggen, het Brakelbos en het zgn. Hof te Wolfskerke, toegekend aan de tweede zoon, Jan van Hembyze. Voor de duidelijkheid i.v.m. het verdere verloop van deze bezittingen binnen de familie van Hembyze volgt hier eerst een klein stukje van de zeer uitgebreide en ingewikkelde genealogie van het geslacht van Hembyze.

[15] We hebben dankbaar gebruik kunnen maken van de bijdrage van Fabrice de Meulenaere, Aperçus sur l'ascendance et la parenté de Jean van Hembyse (1517-1584) verschenen in: L'Intermédiaire des Généalogistes, 1994, nr. 289, p. 1-20.

[16] Zie J. VAN TWEMBEKE, art. cit., p. 98.

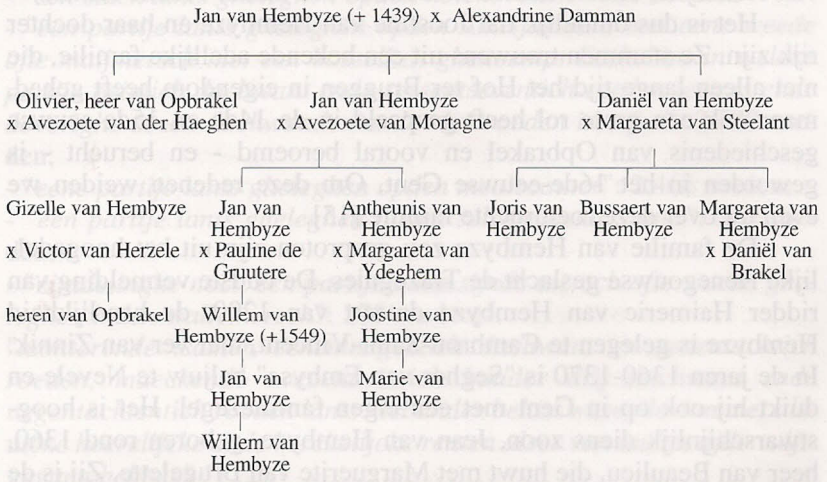

In voornoemde staat van goed van 1495 worden als voogd voor Joostine en haar dochter Marie oom Joris van Hembyze aangesteld en Magister Daniël van Brakel, die gehuwd is met Margareta van Hembyze, een zuster van Joris. Deze Daniël van Brakel is de oudste zoon van Gillis van Brakel, de erfgenaam van de heerlijkheid Hof ten Bosse of Courtaubois.

Als we de grote eigendommen in Opbrakel bekijken op het eind van de 15de eeuw, dan blijken leden van de familie van Hembyze een meer dan dominante rol te spelen. Gizelle van Hembyze is vrouw van Opbrakel; en niet, alleen haar neef Antheunis van Hembyze bezit het Hof ter Bruggen, het Brakelbos en helftwinningsgronden op Wolfskerke, terwijl haar nicht Margareta van Hembyze gehuwd is met de heer van Hof ten Bosse. Alle grote eigendommen in Opbrakel, met uitzondering van het Hof te Fransbeke en het eigenlijke Hof te Wolfskerke, dat aan de abdij van Ename toebehoort, zijn op dat ogenblik in handen van deze adellijke familie. Ligt de kern van hun rijkdom ten dele of grotendeels in Opbrakel, hun politieke rol hebben zij in het 16de -eeuwse Gent gespeeld.

Keren we nu terug naar het Hof ter Bruggen. Volgens de staat van goed van 1495 erven Joostine en haar dochter Marie zowel het Hof ter Bruggen, het Brakelbos als de helftwinningsgronden op Wolfskerke van hun vader, respectievelijk grootvader, Antheunis van Hembyze. Ter Bruggen en het Brakelbos brengen samen jaarlijks ongeveer 19 à 20 pond op, maar zijn anderzijds belast met een hypotecaire rente van 10 pond groot aan een zekere Jacob De Witte van Brugge. Joostine en dochter Marie worden er uitdrukkelijk op gewe-

zen, dat zij meteen verantwoordelijk zijn voor deze renteschuld met de eventuele achterstellen. Ook op de helftwinningsgronden te Wolfskerke blijken grote renteschulden te rusten. Om deze schulden wat aan te zuiveren heeft vader Antheunis, kort vóór zijn dood, er de gebouwen, het bedrijfskapitaal en de bomen verkocht, zodat de opbrengst, die voorheen 6 pond bedroeg, op amper 4 pond groot is teruggevallen. In overleg met andere familieleden wordt daarom in 1495 besloten laatstgenoemde gronden niet meer zelf te beheren, maar ze rechtstreeks door de renteheffers te laten gebruiken [17]. Uit het hele document blijkt trouwens overduidelijk dat sommige andere eigendommen door meerdere leden van de familie gedeeld worden, kortom dat de familie van Hembyze een netwerk van bezittingen beheert.

Over de verdere geschiedenis van Joostine en haar dochter Marie, als eigenaar van Ter Bruggen weten we niets. Feit is wel dat dertig jaar later, in 1524, Willem van Hembyze, een volle neef van Joostine, de nieuwe eigenaar is [18]. Deze Willem van Hembyze, gedoopt in Gent op 6 februari 1486 en gestorven op 9 juli 1549, was o.a. heer van het leen "ter jacht" in Heusden, maar ook van Ter Bruggen en hij noemde zichzelf zelfs eigenaar van één derde van Opbrakel. In 1545 treedt hij op als eerste schepen van de Keure, een absoluut topambt in Gent, dat pas na veel jaren dienst in het stadsbestuur kan bekleed worden. Deze Willem, een hooggeplaatste Gentse patriciër, heeft dus op 54-jarige leeftijd de grote Gentse opstand van 1539-1540 tegen keizer Karel V meegemaakt en de voor de Gentenaars vernederende Carolijnse Concessie ondergaan.

2. Jan van Hembyze: een politieke figuur

Na de dood van Willem in 1549 is zijn oudste zoon Jan hem opgevolgd als eigenaar van het Hof ter Bruggen en van het Brakelbos. We vinden hem dan ook terug in de penningcohieren van 1571 en 1577 als eigenaar van beide Opbrakelse domeinen [19]. De figuur van deze Jan van Hembyze zullen we nu wat uitvoeriger belichten om de heel eenvoudige reden, dat hij zonder de minste twijfel de meeste beroemde - of beruchte - grootgrondbezitter is geweest uit de Opbrakelse geschiedenis.

[17] "soo sijn de vocht de joncvr. moeder ooms maghen ende vrienden vande weese hierboven ghenoemt ghedelybreet ende hebben ghesloten ende aen een gedreghen tselve goet te laten vaerne uyt den handen vande weese en te laten afwinnene byden renters voor haerlieder achterstellen ende principael vande voorn. rente (S.A. GENT, doc. cit., f° 168 v°).

[18] A. DE VOS, Inventaris der landbouwpachten in de Gentse jaarregisters van de Keure, Gent, 1958, p. 27, en S.A. GENT, Jaarregisters van de Keure, nr. 301/308, f° 1 r°.

[19] S.A. GENT, Penningcohieren 1571, f° 21 r°, en Penningcohieren 1577, f° 5v°.

Geboren op 9 september 1517 als oudste van de vier kinderen heeft Jan van Hembyze reeds op jeugdige leeftijd een prominente rol gespeeld in Gent: vanaf 1543 - hij is dan nauwelijks 26 jaar - maakt hij geregeld deel uit van één der beide schepenbanken van de stad [20]. Ruim 30 jaar later, in 1575-1576, is hij nogmaals schepen van de Keure [21], maar het is vooral vanaf het daaropvolgende jaar 1577 dat hij dé toonaangevende rol gaat spelen in Gent.

De voorbije 40 jaar zijn in Gent onrustig verlopen. Met de Grote Opstand van 1539-1540 hebben de Gentenaars gepoogd hun middeleeuws particularisme te behouden in weerwil van het groeiende centrale gezag. Keizer Karel heeft evenwel de "stroppendragers" van de fiere stad vernederd en Gent in de rang van een onmondige provinciestad geduwd. In de daaropvolgende decennia kent het opkomend protestantisme heel wat succes in Vlaanderen en zeker ook in Gent, waar de katholieke repressie hard terugslaat: tussen 1530 en 1595 worden in Gent 252 doodvonnissen voltrokken. Na de Beeldenstorm van 1566 volgt het hardhandig optreden van Alva en het begin van de Tachtigjarige Oorlog. De Pacificatie van Gent van 1576 mislukt door het onhandig optreden van de nieuwe landvoogd Don Juan van Oostenrijk en als gevolg hiervan komen in verscheidene Zuid-Nederlandse steden Calvinistische revolutionaire comités aan de macht. In Gent is jonker Jan van Hembyze van meet af aan de sterke man van het revolutionaire bewind [22].

In zijn boek "Het eind van een rebelse droom" stelt J. Decavele de vraag "hoe het komt dat Hembyze, een man met een blijkbaar onbesproken katholiek en Spaans-getrouw verleden, zich zo plots kon ontpoppen als een overtuigd orangist en fel calvinist" [23]. Hij wijst erop "dat de zaak van de Nederlandse Opstand, in zijn anti-Spaanse en anti-katholieke aspecten, al van in het prille begin alleszins een vertrouwd gespreksthema is geweest in het gezin van Hembyze". Willem van Hembyze, de oudste zoon van Jan, heeft zich immers heel vroeg, samen met andere jonge Gentse edelen, bij het geuzenleger aangesloten. Deze Willem, die in hoog aanzien stond bij Willem van Oranje en met wie hij voortdurend in briefwisseling bleef, is in 1572 om het leven gekomen toen zijn geuzenschip door de Spanjaarden werd aangevallen. Met vader Jan van Hembyze is Willem van Oranje contact blijven houden; hij noemde Jan zijn "zeer goede vriend".

[20] J. DECAVELE, Het eind van een rebelse droom, Gent, 1984, p. 32.
[21] F. DE MEULENAERE, art. cit., p.8.
[22] Jan van Hembyze kan hierbij rekenen op de steun van talrijke invloedrijke familieleden die zich eveneens tot het Calvinisme hebben bekeerd. Meest bekend is de steun van zijn broer Roland, die de gronden te Wolfskerke heeft geërfd en die in Gent eerste secretaris is van de magistraat en dus van Jan van Hembyze.
[23] J. DECAVELE, op. cit., p. 32.

Bij de stichting van het revolutionaire bewind in Gent op 1 november 1577 is Jan van Hembyze de sterke man. Zijn doel is zowel het herstel van het grootse verleden van de stad als de definitieve bevrijding van de gehate Spaanse overheersing en van de verderfelijk geachte Roomse kerk die ermee geïdentificeerd wordt. Zo stelt hij dat alle Vlaamse steden de stad Gent opnieuw voor hun opperhoofd moeten houden. En inderdaad, in 1578 worden alle Vlaamse steden tot Duinkerke en Rijsel in het zuiden, tot Geraardsbergen en Sint-Niklaas in het oosten en tot Hulst, Aksel en Sluis in het noorden aan het Gentse revolutionaire bewind onderworpen. Rond Gent wordt een nieuwe stadsversterking gebouwd, een onderneming die in 1579 de bewondering wegdraagt van Willem van Oranje en die in 1581 volledig voltooid is. Intussen echter is het tot een breuk gekomen tussen de gematigde Oranje en de radikale Jan van Hembyze, die een Calvinistische terreur laat woeden in Gent en in heel Vlaanderen. Eind augustus 1579 moet Hembyze de duimen leggen voor Oranje en verlaat Gent richting de Palts in Duitsland. Maar nog is zijn rol niet uitgespeeld.

Als vier jaar later de Spaanse landvoogd Farnese één na één de Vlaamse steden herovert, doet Gent opnieuw een beroep op hem. Op 14 augustus 1583 wordt Jan van Hembyze tot voorschepen verkozen en op 24 oktober komt hij uit de Palts opnieuw in Gent aan. Nu wordt hij met bijna onbeperkte volmachten bekleed, maar ook hij kan het tij niet meer keren. Wanneer de stad bijna volledig geïsoleerd is door de overwinningen van Farnese, knoopt Hembyze in het geheim onderhandelingen aan met de Spanjaarden. De ontdekking van dat verraad wordt hem noodlottig: op 4 augustus 1584 wordt Jan van Hembyze, eigenaar o.a. van het Hof ter Bruggen en het Brakelbos, op het Sint-Veerleplein onthoofd. Het uitgeputte Gent capituleert op 17 september; het vredesakkoord dat Gent noodgedwongen moet aanvaarden wordt op 27 september 1584 in het publiek voorgelezen door de eerste secretaris van de stad, Roland van Hembyze, de broer van de onthoofde Jan.

Met de gewelddadige dood van Jan van Hembyze eindigt, voor zover we hebben kunnen nagaan, de relatie tussen deze roemruchte Gentse familie en het Hof ter Bruggen. Het is sowieso duidelijk dat de hoofdbekommernissen van de Hembyzes in Gent gelegen hebben en nauwelijks in het reilen en zeilen van hun Opbrakelse eigendommen. Het verhaal van de volgende eigenaars sluit nauwer aan bij het beheer van het Hof ter Bruggen en het Brakelbos.

3. Jan Melis: een sluwe handelaar

Wie na de dood van Jan van Hembyze in 1584 de nieuwe bezitter van Ter Bruggen en het Brakelbos geworden is, weten we niet. Misschien zijn beide domeinen nog een tijdje in de familie gebleven [24]. Feit is dat vóór 1608 een ander familie eigenaar moet geworden zijn. Op 3 november 1608 duikt een zekere Bartholomeus Cornelissen Berckman in Opbrakel op: hij wordt veroordeeld als eigenaar zowel van het Hof ter Bruggen als van het Brakelbos wegens achterstallige heerlijke renten [25].

Verder in de 17de eeuw is de geschiedenis van de eigenaars van Ter Bruggen en van het Brakelbos gekenmerkt door een ingewikkeld kluwen van familieleden, die, als gevolg van erfenisdelingen, medeeigenaars zijn, elk met een eigen visie op het beheer van de bezittingen: sommigen denken eraan hun aandeel te gelde te maken door verkoop, anderen nemen leningen op en hypothekeren in de mate van het mogelijke hun deel, nog anderen willen noch van verkoop noch van zware hypotheken weten en wensen integendeel de onroerende goederen als onbezwaard familiebezit te bewaren voor de volgende generatie. Dat kluwen reikt tot Gent en Dendermonde en zelfs tot Antwerpen, Aken en Rotterdam en zal gedurende een halve eeuw dikke procesbundels opleveren bij de Raad van Vlaanderen in Gent en het Parlement van Mechelen.

Een eerste bizar verhaal speelt zich af in de jaren 1633-1643. Op 15 maart 1633 verkoopt "Sieur" Bartholomeus Cornelissen Berckman - de man die in 1608 ten achter stond met de betaling van heerlijke renten - aan Catarina de Landas, vrouw van Opbrakel, een aandeel van het Hof ter Bruggen en het Brakelbos, let wel, niet het hele hof en bos. Blijkt immers dat Berckman op het ogenblik van de verkoop niet meer de exclusieve eigenaar is van deze goederen. In 1633 hebben namelijk Jan Melis en Pieter Vander Meulen, "marchands demeurant en la ville de gand", elk één derde van beide domeinen in handen. Bovendien zijn beiden niet opgetogen met de verkoop van het resterende derde deel, door Berckman eenzijdig bedongen, aangezien ook zij in dat resterende derde deel medegerechtigd zijn "estant le dit thiers encorres commun et non partagé avecq icelluy Melis". Om die reden vechten Melis en Vander Meulen de verkoop van 15 maart 1633 aan voor de Gentse schepenen van de Keure "à cause de la quelle communauté proces pend

[24] Jan van Hembyze had naast zijn zoon Willem, gestorven in 1572 en vader van een zoon en twee dochters, nog een dochter Catarina (+ 1596), die katholiek gebleven was en die dank zij een acte van verzoening van de Prins van Parma haar bezittingen kon behouden (F. DE MEULENAERE, art. cit., p. 12). Mogelijk is zij verplicht geweest sommige eigendommen te verkopen in het kader van de zware boete die Parma aan de stad oplegde (J. DECAVELE, op. cit., p. 62).

[25] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 150 bis, f° 9r°.

indécis par devant les eschevins de la keure dudit gand". Blijkbaar, en volkomen logisch, willen Melis en Vander Meulen het resterende derde deel ook in handen krijgen. Om één of andere reden heeft Berckman hen dat echter niet gegund en door verkoop van zijn aandeel aan de vrouw van Opbrakel meteen een juridisch probleem geschapen, waar zelfs de schepenen van de Keure geen weg mee weten.

Catarina de Landas aast natuurlijk ook op het Hof ter Bruggen en op het Brakelbos en weigert elke samenwerking met Jan Melis en Pieter Vander Meulen. Uiteraard leidt deze gespannen verhouding tot allerlei praktische problemen in verband met het beheer en het rendement van beide domeinen. Bovendien lopen de proceskosten van het geding voor de schepenen van de Keure voortdurend op. En dan begint verscheidene jaren na 1633 een tweede proces, deze keer voor de schepenen van Opbrakel.

Ieder logisch denkende lezer zal nu menen dat in dat tweede proces Melis en Vander Meulen opnieuw tegenover Catarina de Landas staan. Maar neen, zo eenvoudig verlopen de processen rond het Hof ter Bruggen niet. In dit tweede proces dient een zekere Jan Melis "licentié en lois et advocat au conseye en flandre" klacht in tegen Jan Melis "marchand". Advocaat Melis beweert op juridische gronden gerechtigd te zijn in het resterende derde deel van het Hof ter Bruggen en het Brakelbos en dus het recht te hebben de verkoop van 15 maart 1633 te laten vernietigen "pour faire annuller ou ressinder le prédict contract d'aschapt des dit fiefs et terres". Al heeft advocaat Melis het geding ingespannen tegen handelaar Melis, toch voelt Catarina de Landas zich er direct bij betrokken. Zij vreest nog meer moeilijkheden en onkosten en op 2 juni 1643 komt het tot een globaal akkoord zowel met advocaat Jan Melis als met de kooplui Jan Melis en Pieter Vander Meulen.

Catarina de Landas verkoopt aan advocaat Jan Melis haar derde part in het Hof ter Bruggen en in het Brakelbos voor 4.000 florijnen, nl. het bedrag dat zij geleend heeft bij de adellijke dame Catarina de la Varre, en daar bovenop nog eens 1.000 florijnen. Verder is Catarina de Landas bereid, op verzoek van de drie eigenaars, zowel het Hof ter Bruggen als het Brakelbos, die lenen zijn van haar leenhof, op een paar bunder na om te zetten in allodiale gronden, m.a.w. niet langer belast met jaarlijkse heerlijke renten; wel behoudt zij het recht op de tiende penning bij elke latere verkoop. Advocaat Jan Melis van zijn kant belooft de 5.000 florijnen stipt te betalen en bovendien binnen de maand nog 1.000 florijnen ter beschikking te stellen, waarmee de aanspraken, die de handelaars Melis en Vander Meulen ten laste van Catarina de Landas beweren te hebben, kunnen vergoed worden [26].

[26] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 66: Wettelijke passeringen, 1640-1644, f° 123v°-125v°.

Hoe moeten we nu dit bizarre akkoord interpreteren? Van waar komt plotseling die advocaat Jan Melis? Één en ander wordt duidelijk als we vernemen dat de Gentse kooplui Melis en Vander Meulen en de advocaat Melis alle drie dichte familie van elkaar zijn. Pieter Vander Meulen is immers getrouwd met Constantia Melis, de dochter van koopman Melis en is dus diens schoonzoon. Advocaat Jan Melis blijkt heel eenvoudig de oudste zoon van koopman Melis; deze laatste is dus de familievader.

In heel deze aangelegenheid rond de eigendomsoverdracht van het Hof ter Bruggen en het Brakelbos is Jan Melis, de Gentse koopman, de centrale figuur. Reeds vóór 1633, meer bepaald in 1628, is hij samen met zijn schoonzoon Pieter Vander Meulen door aankoop mede-eigenaar geworden, samen met de oude Bartholomeus Berckman. Er ontstaat onenigheid tussen Melis en Berckman, zodat laatstgenoemde zijn part verkoopt aan de vrouw van Opbrakel. Om dat laatste deel toch in handen te krijgen - de schepenen van de Keure doen geen uitspraak - laat hij zijn zoon, die advocaat is bij de Raad van Vlaanderen, een proces inspannen tegen hemzelf met als enig doel Catarina de Landas, die er financieel blijkbaar niet al te goed voor staat, de stuipen op het lijf te jagen. En met succes: zij verkoopt haar part. De advocaat betaalt haar met het geld van zijn vader, de 5.000 florijnen, terwijl de resterende 1.000 florijnen natuurlijk in de familie blijven. Als extra winst worden zowel het Hof ter Bruggen als het Brakelbos vrijgesteld van heerlijke renten. Vanaf 2 juni 1643 bezitten in theorie de drie familieleden Melis-Vander Meulen elk één derde van beide Opbrakelse domeinen; in de praktijk is vader Jan Melis, de Gentse handelaar, er de enige eigenaar van.

Om de verdere geschiedenis van de eigenaars van het Hof ter Bruggen en van het Brakelbos in de 17de eeuw te kunnen volgen, is het wenselijk enig zicht te hebben op volgend stukje genealogie van de families Melis en Vander Meulen.

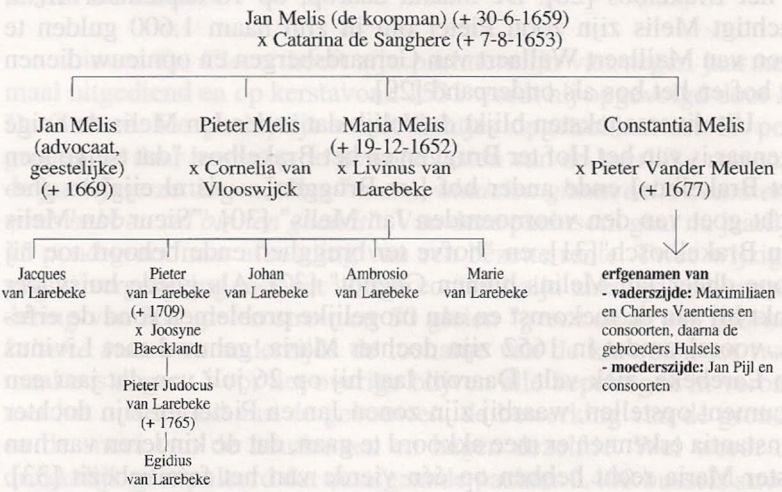

De familie Melis is, juist zoals de 16de-eeuwse familie van Hembyze, een 17de-eeuws vermogend adellijk geslacht, dat in Gent is blijven wonen. Zeker het huisgezin van koopman Jan Melis en Catarina De Sanghere moet tot de hoge Gentse burgerij hebben behoord. Niet alleen koopt Jan, samen met zijn schoonzoon Pieter Vander Meulen en met de hulp van zijn zoon Jan, twee mooie domeinen te Opbrakel, de kinderen bekleden een hoge functie of huwen in hoge kringen. Zoon Jan behaalt de titel zowel van licentiaat in het burgerlijk als het kerkelijk recht, wordt een tijd lang advocaat bij de Raad van Vlaanderen, maar bekleedt later, als geestelijke, de zeer hoge functie van proost van het Gentse Sint-Veerlekapittel. Pieter, de tweede zoon, huwt de hoogadellijke Cornelia van Vlooswijck en wordt hierdoor o.a. heer van Saaftinge en van Vere, terwijl dochter Maria trouwt met Livinus van Larebeke, telg van een oud Gents adellijk geslacht [27]. Pieter Vander Meulen tenslotte, een gefortuneerd zakenman, is later uitgeweken naar Rotterdam, waar hij gestorven is.

Al is de familie Melis rijk, toch worden in 1649 de Opbrakelse bezittingen zwaar gehypothekeerd. Op 26 augustus leent vader Jan Melis van Jan Courtoys, een Antwerps zakenman, 12.000 gulden aan de 16de penning en bezet deze kapitale som op het Hof ter Bruggen

[27] F. DE MEULENAERE, art. cit., p. 3.

en het Brakelbos [28]. De maand daarop, op 18 september 1649, machtigt Melis zijn zoon Pieter om in zijn naam 1.600 gulden te lenen van Maillaert Wallaert van Geraardsbergen en opnieuw dienen het hof en het bos als onderpand [29].

Uit diverse teksten blijkt duidelijk dat vader Jan Melis de enige eigenaar is van het Hof ter Bruggen en het Brakelbos: "dat tselve leen [het Brakelbos] ende ander hof [ter Bruggen] ... is al eijghen ghecocht goet van den voornoemden Jan Melis" [30], "Sieur Jan Melis Den Brakelbosch"[31], en "hofve ter brugghen ende behoort toe bij coope dheer Jan Melins binnen Ghendt" [32]. Als goede huisvader denkt hij aan de toekomst en aan mogelijke problemen rond de erfenis, vooral omdat in 1652 zijn dochter Maria, gehuwd met Livinus van Larebeke, ziek valt. Daarom laat hij op 26 juli van dat jaar een document opstellen, waarbij zijn zonen Jan en Pieter en zijn dochter Constantia erkennen er mee akkoord te gaan, dat de kinderen van hun zuster Maria recht hebben op één vierde van het familiebezit [33]. Nauwelijks vijf maanden later, op 19 december 1652, overlijdt Maria Melis; ze laat vijf kinderen achter.

De daarop volgende jaren verlopen voorspoedig voor de familie Melis. In 1654 koopt vader Melis van Catarina de Landas, vrouw van Opbrakel, de Laaistok en wat later het Bunderken en rondt zo zijn bosbezit af [34]. Aankopen van een paar kleine percelen grond in Opbrakel breiden zijn bezit maximaal uit [35].

Voor zoon Pieter Melis is 1654 een geluksjaar: hij zal trouwen met de adellijke freule Cornelia van Vlooswijck, dochter van Cornelis van Vlooswijck en Anna van Hoorn. Om de aanstaande familie te behagen schenkt vader Jan Melis als huwelijksgift, bij notariële akte van 7 augustus 1654, aan zijn zoon Pieter het Hof ter Bruggen, het Brakelbos en de Laaistok, samen meer dan 70 bunder of ruim 86 ha. Veertien dagen later wordt Pieter in zijn nieuwe bezit ver-

[28] "een hofstede ... tsaemen groot ontrent vier en dertich buendren lants ghenaempt het goet ter brugghe ... ghebruyckt bij diverssche pachters ende het ander leen consisterende in een bosch, ghenampt den braeckelbosch groot dryendertich buenderen en een dachwant ... den comparant competerende by coope vande jaere 1628 ghedaen jeghens Sr. Berthls cornelissen berckman proprietaris" (R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 67: Wettelijke passeringen, 1650-1661, f° 1v°).

[29] "dryendertich buenderen bosch, gheheeten den braechelbosch ... Item noch een pachtgoedt gheheeten thof ende goet ter brugghen consisterende in een hof schuere stallen winnende landen weede ende merschen groot int gheheele XXXV buenderen al rondomme ende ontrent tselve hof gheleghen" (R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 152: Wettelijke passeringen, 1645-1651, f° 64v°-65v°).

[30] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 152, f° 65 r°.

[31] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 3: Tafelboek 1651-1660, f° 128 r°.

[32] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 168, kaartblad 23.

[33] S.A. GENT, Staten van goed, nr. 49/5, f° 24 r°-26r°.

[34] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 67, f° 78 v°.

[35] Omstreeks 1655-1657 bezit Jan Melis in Opbrakel, buiten het Hof ter Bruggen, 39 bunder 159 roeden of 48 ha 44 are grond, waarvan 45 ha 47 are bos (R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 3, f° 128 r°).

heven door de leenmannen en schepenen van Opbrakel [36]. Op 10 december 1656 betaalt Pieter, in naam van zijn vader, broer en zusters, de schuld van 1.600 gulden aan Maillaert Wallaert van Geraardsbergen af [37]. Rest nu nog de zware schuld van 12.000 gulden aan Jan Courtoys van Antwerpen.

4. Erfenissen en eindeloze processen

Op 30 mei 1659, zes jaar na het overlijden van zijn vrouw Catarina de Sanghere, sterft vader Jan Melis en, vooraleer tot de verdeling van de bezittingen over te gaan, wordt besloten eerst alle schulden af te betalen. Zo betaalt Pieter Melis, die als heer van Saaftinge intussen in Antwerpen woont, op 31 juli 1660 aan Balthazar en Thomas Courtois, zonen van wijlen Jan Courtois, de 12.000 gulden terug [38]. Blijkbaar beschikt Pieter over heel wat fondsen, aangezien hij op 9 augustus 1659 aan Opbrakel een lening toestaat van 2.400 pond parisis of 1.200 gulden [39]. De Opbrakelse bezittingen zijn terug vrij en onbelast. Er kan nu werk gemaakt worden van de erfenisdeling.

Na lange onderhandelingen wordt op 23 december 1661 een akkoord bereikt over het aandeel dat de kinderen van Larebeke, nl. de zonen en dochter van wijlen Maria Melis, te beurt valt. Zij krijgen, naast bezittingen in Poesele, Nevele, Sint-Martens-Lierde, Sint-Maria-Lierde, Ertvelde en Watervliet, in Opbrakel een gedeelte van het Hof ter Bruggen. Niet alleen alle verspreid gelegen percelen, waaronder het blok van 1.706 roeden (5 ha 24 a) op het Kamland en het bunder met de Sint-Martensborre, maar ook 925 roeden (2 ha 84 a) op de Molenkouter, en dus een gedeelte van de aaneengesloten landerijen rond het hof, worden aan hen toegekend. In totaal worden bij deze erfenisdeling ruim 9 bunder (± 12 ha) van het Hof ter Bruggen afgesplitst en aan de 5 kinderen van Larebeke toegewezen [40]. Het eigenlijke Hof ter Bruggen komt in handen van Pieter Vander Meulen, gehuwd met Constantia Melis; de twee zonen van de overleden koopman, nl. Jan en Pieter Melis, nemen genoegen met de beboste Opbrakelse uithoek, nl. het Brakelbos met de Laaistok.

[36] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 67, f° 86 r°-87 v°.
[37] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 152, f° 64 v°-65 v°.
[38] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 67, f° 165 v°.
[39] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 23: Ommestellingen, 17de en 18de eeuw, f° 129 v°.
[40] S.A. GENT, Staten van goed, nr. 49/5, f° 24 r°-26 r°.

Deze verdeling van goederen wordt bevestigd vóór de Gentse schepenen en ook in Opbrakel worden de namen van de nieuwe eigenaars geregistreerd [41]. Voor de Opbrakelse griffier is deze registratie pas het begin van heel veel werkzaamheden: in de komende dertig jaar zal hij veel, heel veel hypotheken en gerechtelijke beslagleggingen op beide domeinen mogen inschrijven. Met toenemende verbazing zullen de Opbrakelse magistraten, de leenmannen en de schepenen de gebeurtenissen rond het Hof ter Bruggen en het Brakelbos volgen.

Zo onbelast blijkt immers de Opbrakelse erfenis niet te zijn: er rusten namelijk nog twee claims op. Op welke gronden wordt nergens vermeld, maar toch beweert de abt van de Gentse Sint-Pietersabdij bepaalde aanspraken te kunnen maken op de Opbrakelse bezittingen van wijlen Jan Melis. Om zijn vordering, na verdeling van de Opbrakelse gronden, kracht bij te zetten, stapt de abt naar de Raad van Vlaanderen en van daar naar de Grote Raad van Mechelen, waar op 21 oktober 1662 de uitspraak nog hangend is. In afwachting beloven alle erfgenamen, nl. Jan (de proost van het Sint-Veerlekapittel), Pieter (heer van Saaftinge en Vere) - beiden treden in eigen naam op maar ook als voogd van de kinderen van Larebeke - en Pieter Vander Meulen, de gerechtelijke uitspraak te zullen aanvaarden [42]. Bovendien hebben de twee broers Melis en hun schoonbroer Vander Meulen om de abt de gevraagde zekerheid te geven, een brief geschreven, waarin ze de klacht van de abt bevestigen, maar tevens met de vraag hun een attest te bezorgen, dat hun Opbrakelse goederen meer dan 25.000 gulden waard zijn. Volgens een schatting is immers de blote grond van het Hof ter Bruggen en van het Brakelbos alleen reeds 28.400 gulden waard. Tenslotte vragen zij de griffier een attest te schrijven dat deze gronden onbelast zijn [43]. Of er ooit inzake de vordering van de abt een uitspraak is geveld, en eventueel welke, weten we niet, wel is het zo dat in 1697, op het ogenblik dat het Hof ter Bruggen zal verkocht worden, de aanspraak van de Sint-Pietersabdij nog altijd blijkt te bestaan.

Niet alleen de abt van de Sint-Pietersabdij, ook de hertog van Nieuwburg, van Gulik, van Kleef, van Ravestein en van Wijnendale heeft nog een en ander te goed van de gezamenlijke erfgenamen. Op diens verzoek, en bij uitspraken van de Raad van Vlaanderen van 24 februari 1666 en van 15 april 1667 worden het Hof ter Bruggen

[41] Op het kaartboek van 1651-1654 bv. staat voor het blok van 1.706 roeden op het Kamland oorspronkelijk "tgoedt van thof ter brugghen" en in later handschrift "by verdeelynghe de hoirs joufvrau marie melis" (R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 168, kaartblad 25).

[42] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 109: Wettelijke Passeringen, 1660-1669, f° 48 v°-49 r°.

[43] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 109, f° 47 r°.

samen met het Brakelbos en de Laaistok onder gerechtelijk sekwester geplaatst; op 24 augustus 1669 wordt deze beslagname door de procureur van de hertog nog eens uitdrukkelijk aan de leenmannen van Opbrakel betekend [44].

Van waar deze bezorgdheid van de hertog van Nieuwburg ? Omdat intussen een nieuwe golf van leningen is losgebarsten bij de erfgenamen Melis. Op 15 augustus 1668 leent proost Jan Melis bij Magdalena Berlant, barones van Wissekerke en vrouw van Rupelmonde, 400 pond groot aan de twintigste penning en vier maand later, op 28 december, nog eens 300 pond groot aan de zestiende penning. Telkens geeft hij het Brakelbos in pand [45]. Misschien is Jan Melis doodziek en heeft hij geld nodig om een dure medische behandeling te betalen, het mag echter niet baten. Begin 1669 sterft de proost van het Gentse Sint-Veerlekapittel, maar niet na zijn neef Jacques van Larebeke als zijn erfgenaam te hebben aangeduid. Deze laatste wordt gerechtigd in het Brakelbos en de Laaistok, maar prompt is hij meteen verantwoordelijk voor de er op rustende schulden. Blijkbaar is de barones van Wissekerke niet zo gerust in de eigenaarswissel: op 11 augustus 1669 stapt ze naar de Raad van Vlaanderen en klaagt er Jacques van Larebeke aan wegens wanbetaling van de rente, zodat de rechtbank op haar verzoek nog maar eens het Brakelbos en de Laaistok onder sekwester plaatst [46].

Drie jaar later is het de beurt aan Pieter Melis, heer van Saaftinge en Vere, om zijn aandeel in het Brakelbos en de Laaistok met een rente te belasten. Van ridder Frans Vequemans, raadsheer bij de Grote Raad van Brussel, leent hij 6.000 florijnen of 1.000 pond groot. Maar doordat - het wordt een eentonig verhaal - hij de verschuldigde rente niet tijdig betaalt, wordt op 24 maart 1673 gerechtelijk beslag gelegd op het Brakelbos met de Laaistok én op het Hof ter Bruggen "voor soo vele die sauden moghen competeren dheer Pieter Melis" [47].

In de jaren 1670 gaat het van kwaad naar erger. De intresten van de lopende leningen worden niet op tijd betaald evenmin als de verschuldigde lonen van de gerechtelijke ambtenaren, nieuwe leningen worden aangegaan ... en telkens opnieuw dienen de Opbrakelse bezittingen als onderpand. Tot overmaat van ramp - maar wat wel te verwachten was - ontstaan bitsige conflicten enerzijds tussen de erfgenamen Melis en anderzijds de familie Vander Meulen. Bij de erfgenamen Melis treedt Jacques van Larebeke, de neef van wijlen Jan

[44] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 109, f° 113r°-115 r°.
[45] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 109, f° 19 r°-22 r°.
[46] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 110: Wettelijke passeringen, 1670-1679, f° 60 r°-60 v°.
[47] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 68: Wettelijke passeringen, 1672-1679, f° 15 v°-16 v°.

en Pieter Melis, soms noodgedwongen, meer op de voorgrond.

Zo worden hem op 24 oktober 1673 door de procureur van de Raad van Vlaanderen de schulden bij de hertog van Nieuwburg ten laste gelegd, nl. een schuld van ruim 123 pond groot, waarvan sinds 1666 geen intrest meer is betaald en een nieuwe schuld van 40 pond groot van 1668. Deze samengestelde schuld is intussen opgelopen tot ruim 221 pond groot, te betalen aan de weduwe Paul de Rougemont, ridder en raadsheer bij de Grote Raad van Brussel, die de vordering op de schuld aan de hertog van Nieuwburg heeft overgenomen. Maar Jacques van Larebeke is "onvorsien van pennijnghe om de voorschreven somme te betaelen". Daarom belooft hij 21 pond groot binnen de 14 dagen te betalen en op de resterende 200 pond een jaarlijkse rente van 12 pond 10 schellingen. De herschikte schuld wordt bezet op het Brakelbos "hem competerende als hoir van voorn. heer proost Melis". Wel belooft hij een ander pand te zoeken, als zou blijken dat het Brakelbos "niet souffesant te syne ofte dat iemant deraene ten deele ofte gheheele recht quaeme te pretenderen" [48].

Blijkbaar wordt het Brakelbos, waarop reeds een paar hypotheken rusten, stilaan als een onvoldoende pand beschouwd, zodat Jacques van Larebeke raad gaat vragen aan zijn broer Pieter, die advocaat is bij de Raad van Vlaanderen. Er moeten andere panden gezocht worden, maar waar ? Uiteraard ligt het Hof ter Bruggen, eigendom van oom Pieter Vander Meulen, voor de hand. Door het akkoord van 23 december 1661 zijn de vijf kinderen van Larebeke trouwens mede-eigenaar van het hof. Maar, zoals te verwachten, geraken de van Larebekes het niet eens met Pieter Vander Meulen en daarom laat Pieter van Larebeke, in naam van zijn broers en zuster, bij arrest van de Raad van Vlaanderen van 7 juni en 15 juli 1675 gerechtelijk beslag leggen op de goederen die Vander Meulen in Watervliet bezit [49].

Het gevolg van deze en andere gerechtelijke stappen is niet dat de kinderen van Larebeke uit de problemen geraken, integendeel: er komen nieuwe schuldeisers bij die meteen beslag laten leggen op al wat de familie van Larebeke bezit of zou kunnen bezitten. Op 15 februari 1676 verzoekt Hendrik Dhont de oude, procureur bij de Raad van Vlaanderen, om van zijn commissie verzekerd te zijn, dat beslag wordt gelegd op alle goederen die toebehoord hebben aan proost Jan Melis en aan vader Jan Melis als waarborg "van tghone ick ben pretenderende ... inden voorn. raede". Niet alleen het Brakelbos en het hele Hof ter Bruggen vallen onder het sekwester, maar ook al wat de pachters aan de erfgenamen verschuldigd zijn [50].

[48] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 68, f° 32 r°-32 v°.
[49] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 69: Wettelijke passeringen, 1689-1699, f° 150 r°.
[50] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 68, f° 103 v°-140 r°.

In 1667 overlijdt Pieter Vander Meulen in Rotterdam. De baten van de nalatenschap zijn een hofstede in Watervliet en het Hof ter Bruggen in Opbrakel. De bezette schulden bedragen 9.300 gulden ten voordele van het Augustijnenklooster in Aken. De verdeling van de baten stelt weinig problemen: de erfgenamen van vaderszijde, Maximiliaen en Charles Vaentiens - in hun plaats duiken wat later de gebroeders Hulsels op - en de erfgenaam van moederszijde, Jan Pijl, verdelen onder elkaar beide hoeven. Alle erfgenamen erkennen het akkoord dat op 23 december 1661 is afgesloten en waarbij de vijf kinderen van wijlen Maria Melis en Livinus van Larebeke ruim 9 bunder uit het Hof ter Bruggen krijgen. En hier stelt zich nu wel een probleem in verband met de schulden aan de paters Augustijnen in Aken. Deze schuld dateert immers van vóór 23 december 1661 en is bezet op het hele Hof ter Bruggen, dus ook op de voornoemde 9 bunder, die onverdeeld is in handen van Jacques, Pieter, Johannes, Ambrosio en Marie van Larebeke [51].

Uiteraard zijn de paters Augustijnen er niet gerust in: zullen de 8 erfgenamen de 9.300 gulden ooit afbetalen, of althans regelmatig de intresten uitkeren ? Daarom laten zij op 5 mei 1678 niet alleen beslag leggen op het hele Hof ter Bruggen, maar ook op alle bezittingen van de familie van Larebeke [52]. Deze laatsten zijn verontwaardigd, het grootste deel van de schuld van 9.300 gulden berust immers bij de gebroeders Hulsels en bij Jan Pijl, die het eigenlijke Hof ter Bruggen hebben geërfd. Jacques van Larebeke, de eigenaar van het Brakelbos, en zijn broer Pieter, de advocaat, die ervan droomt het hele Hof ter Bruggen ooit in handen te krijgen, besluiten de gebroeders Hulsels en Jan Pijl voor schut te zetten.

Op 29 mei 1679 betalen Jacques en Pieter van Larebeke, in aanwezigheid van de Gentse notaris De Maeyer, aan de vertegenwoordiger van de Augustijnerabdij het aandeel af van de gebroeders Hulsels en van Jan Pijl in de schuld van 9.300 florijnen. Hierdoor worden de gebroeders van Larebeke de nieuwe schuldeisers van Hulsels en Pijl [53]. Om de abdij extra gerust te stellen inzake het resterende deel van de 9.300 florijnen schulden, geeft de clan van Larebeke al zijn goederen in pand, nl. het Brakelbos, de Laaistok en wat ze bezitten in het Hof ter Bruggen [54]. Bovendien ziet de familie van Larebeke zich genoodzaakt, om de schulden van Hulsels en Pijl te kunnen over-

[51] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 149: Renten, hypotheken en klachten, 1679-1698, f° 143 r°, 169 r°, 197 r° vlg.; nr. 69, f° 146 vlg.; nr. 111: Wettelijke passeringen, 1680-1689, f° 20 r°.

[52] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 69, f° 150 r°.

[53] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 69, f° 147 r°.

[54] Wat ze bezitten in Ter Bruggen zijn inderdaad de in 1661 afgesplitste 9 bunder, waaronder 1.706 roeden op het Kamland, het bunder met de Sint-Martensborre en de 925 roeden op de Molenkouter (R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 149 f° 5 r°- 5 v°).

nemen, op 2 oktober 1679 een lening van 450 gulden aan te gaan bij de Gentse adellijke dame Christine Ravericx [55].

Toch heeft de familie van Larebeke, door de overname van de schulden van Hulsels en Pijl, een serieuze optie genomen op het Hof ter Bruggen. Als Hulsels en Pijl, op dat ogenblik nog altijd de eigenaars van het eigenlijke Hof ter Bruggen, hun schulden niet afbetalen, dan kunnen de van Larebekes hen gerechtelijk dwingen Ter Bruggen te verkopen [57].

Maar de broers van Larebeke moeten nog geen victorie kraaien: zij torsen nog een pak schulden, afkomstig van de familie Melis en bezet op he Brakelbos en de Laaistok. De schuldeisers worden ongeduriger, met veroordelingen door de Raad van Vlaanderen (nl. op 11 augustus 1679 en 1 april 1680) als gevolg. Na nieuwe klachten wordt op 23 januari en op 11 juni 1682 zelfs gerechtelijk beslag gelegd op de opgaande bomen van het Brakelbos en de Laaistok [57]. Om vlug aan het nodige geld te geraken gaat Jacques van Larebeke, eigenaar van het Brakelbos en de Laaistok, aankloppen bij de broers Hulsels en Jan Pijl en eist er de betaling van de verschuldigde intresten. Zij weigeren of kunnen eenvoudig niet betalen, zodat van Larebeke op 26 en 30 januari door de Raad van Vlaanderen het Hof ter Bruggen onder sekwester laat plaatsen [58]; deze gerechtelijk stap levert evenwel niet de broodnodige fondsen op. Het geduld van de schuldeisers is ten einde. Zij eisen de gerechtelijke verkoop van het Brakelbos en de Laaistok.

Begin 1685 wordt de verkoop bezegeld. De koper is een zekere Arnout Stalins, rechtsgeleerde en pastoor in Gent, maar geen onbekende in het Brakelbosdossier. Op 5 april 1683 had hij immers reeds één van de talrijke schuldvorderingen, die op het Brakelbos rustten, afgekocht [59]. Direct na de gerechtelijke verkoop blijkt pastoor Stalins evenwel een stroman te zijn in dienst van de heer van Opbrakel, Pieter Maroucx [60], die op 17 februari 1685 3.300 gulden moet lenen en bezetten op het pas verworven goed, om de koopsom te kunnen betalen [61]. Door deze verkoop begin 1685 van het Brakelbos en de Laaistok zijn het Hof ter Bruggen en de beboste uithoek van Opbrakel, die minstens vanaf het eind van de 15de eeuw eigendom waren van één persoon of althans éénzelfde familie, definitief gescheiden.

[55] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 149, f° 25 r°.
[56] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 68, f° 206 r°-206 v°.
[57] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 149, f° 25 r°-26 v°.
[58] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 149, f° 31 v° & 38 r°.
[59] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 149, f° 35 r°.
[60] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 111: Wettelijke passeringen, 1680-1689, f° 340 r°-340 v°.
[61] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 149, f° 53 v°, en nr. 150: Renten, hypotheken en klachten, 1698-1719, f° 46 v°.

Intussen zijn de gebroeders Hulsels en Jan Pijl, allen inwoners van Dendermonde, nog altijd de eigenaars van het Hof ter Bruggen en van een hoeve in Watervliet. We hebben reeds gezien dat zij de intresten op de schuld, die zij bij de familie van Larebeke hebben, niet betalen. Zij lossen inderdaad niets af, integendeel, de geërfde hoeven bezwaren zij onbekommerd met nieuwe hypotheken. Reeds in 1679, en dus kort na het overlijden van Pieter Vander Meulen en de erfenisdeling, heeft Jan Pijl een lening aangegaan bij het Dendermondse Sint-Janshospitaal. De volgende jaren regent het klachten van de schuldeisers: van Leenard Verboom (26 juli 1680), van Geeraert Vander Meulen samen met Lieven Deweert (7 augustus 1680), van B. Dhanens (10 maart 1680), opnieuw van Geeraert Vander Meulen (31 oktober 1684), van Vander Messen (14 december 1684), van het Sint-Janshospitaal omdat Jan Pijl zelfs zijn jaarlijkse huishuur van 7 pond groot niet betaald heeft (10 december 1686) [62]. Deze opstapeling van schulden belet Pieter Hulsels, oud-schepen van Dendermonde, en Jan Pijl niet op 23 januari 1686 een nieuwe lening van 200 pond groot aan te gaan bij Balthasar Vande Wiele en te bezetten op het Hof ter Bruggen. Drie dagen later, op 26 januari, wordt te Opbrakel uitdrukkelijk bevestigd dat bij wanbetaling het verpande hof na drie zondagse kergeboden openbaar moet verkocht worden [63].

5. De familie van Larebeke: oude rijke adel

Intussen hebben de van Larebekes, als voornaamste schuldeisers, met meer dan gewone belangstelling de geldhonger van Hulsels en Pijl gevolgd. Gelukkig hebben de broers van Larebeke hun voorzorgen genomen en zijn zij, na de overname van de schulden aan de Augustijnen van Aken, naar de rechtbank getrokken ... en met succes. Bij sententie van 9 juli 1680 heeft de Raad van Vlaanderen aan de familie van Larebeke immers de helft van het Hof ter Bruggen, zowel de gebouwen als de landerijen, toegekend [64].

Op het eind van de jaren 1680 lopen de spanningen tussen Pieter van Larebeke en de gebroeders Hulsels en Jan Pijl, die op hun beurt talrijke familieleden vertegenwoordigen, verder op: eindeloze processen, nieuwe leningen, hernieuwde sekwestraties in 1686, 1689 en 1690 zijn het gevolg. Daar de onroerende goederen in Watervliet en Opbrakel niet eindeloos kunnen gehypothekeerd worden, dringt zich

[62] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 69, f° 146 vlg., en nr. 149, f° 78 r°.
[63] Het geld van deze lening moet o.a. dienen om de notaris en de beheerders van het sterfhuis Vander Meulen, die reeds 7 jaar geleden overleden is, te vergoeden, evenals enige andere schuldeisers van het sterfhuis (R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 149, f° 63 vlg.).
[64] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 69, f° 152 r°.

met de jaren een definitieve oplossing op. Wanneer op verzoek van Pieter van Larebeke op 18 maart 1694 door de Raad van Vlaanderen bevestigd wordt dat de schulden, die hij in 1679 van de paters Augustijnen heeft overgenomen en die ten laste zijn van de erfgenamen Vander Meulen, intussen opgelopen zijn tot 6.444 florijnen, komt er schot in de zaak. Na een juridische procedureslag, die ongeveer drie jaar aansleept, beveelt de Grote Raad van Brussel, in navolging van de uitspraak van de Raad van Vlaanderen, op 9 mei 1697 dat het Hof ter Bruggen en de hoeve in Watervliet zonder verder uitstel openbaar moeten worden verkocht.

Op 21 juli, 4 en 18 augustus volgen de kerkgeboden en worden de plakbrieven aan de kerkdeur en aan de respectievelijke hoeven uitgehangen. In de grote zaal van het Gravensteen in Gent wordt op 21 augustus de kaars ontstoken. Bij het uitdoven is het eerste en enige bod dat van raadsheer Pieter van Larebeke: naast de afbetaling van alle uitstaande schulden biedt hij voor het erf in Watervliet nog 900 florijnen en voor het Hof ter Bruggen 1.500 florijnen. De daaropvolgende maanden tracht de heer van Opbrakel, met het oog op een hoger bedrag voor zijn tiende penning, de koopsom op te drijven, maar tevergeefs. Op 20 september 1698 wordt raadsheer Pieter van Larebeke door de Raad van Vlaanderen erkend als wettige eigenaar van de twee hofsteden en op 19 november volgt, wat het Hof ter Bruggen betreft, in Opbrakel de officiële erkenning [65].

Met de verkoop van het Hof ter Bruggen aan Pieter van Larebeke komt een einde aan een woelige periode van bijna 40 jaar ononderbroken ruzie tussen de twee clans mede-eigenaars. Zoals de 17de eeuw een aaneenschakeling is geweest van onduidelijke eigendomsrechten en daarmee gepaard gaande processen, zo eenvoudig is de 18de eeuw inzake de eigenaars van het Hof ter Bruggen verlopen. Voor de eigendomsrechten zijn de drie broers en de zuster van Pieter van Larebeke tot een minnelijke schikking gekomen en wordt Pieter als de enige eigenaar erkend [66]. Wel is het grote blok van 1.706 roeden op het Kamland definitief afgescheiden gebleven van Ter Bruggen, andere percelen werden er terug aan toegevoegd.

Helemaal in het begin en slechts voor korte tijd raakt Pieter van Larebeke in geldnood. Op 22 augustus 1699 leent hij, met het Hof ter Bruggen als onderpand, 1.000 florijnen van de Gentenaar Pieter Tenwyck, maar betaalt die reeds terug op 30 juli 1702 [67]. In hetzelfde jaar wordt een oude schuld aan jonker Alexander van

[65] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 69, f° 146 v°-155 v°.
[66] Op 13 januari 1682 heeft Sieur Ambrosio van Larebeke zijn aandeel in de afgesplitste delen van het hof overgedragen aan zijn zuster Marie (R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 111, f° 20 r°-20 v°).
[67] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 150, f° 7 v°-9r°.

Biesthoven herschikt, waarna reeds in 1703 een eerste schijf van afbetaling volgt [68].

Pieter van Larebeke sterft begin 1709, zodat de douairière Joosyne Baecklandt op 8 mei van dat jaar het Hof ter Bruggen laat verheffen op haar enige, minderjarige zoon Pieter Judocus [69]. Bij een verhef van de hele heerlijkheid Opbrakel voor het leenhof van de baanderij Eine in 1713 bezit inderdaad "Jonckvrau Joosyne baekelant soo over haer selven als moeder ende voogde van pieter judocus van laerebeke een leen ghenaemt het goed ter brugghen groot onder land meersch weede bosch ofte brouckagie sevenentwintigh bunderen ofte daer ontrent staende ten vollen reliefve" [70].

Pieter Judocus, die als advocaat bij de Raad van Vlaanderen in de voetsporen van zijn vader zal treden, heeft blijkbaar geen financiële problemen gekend: tot aan zijn dood in 1765 blijft hij ongestoord, op een klein incident na, eigenaar van het Hof ter Bruggen, dat met geen enkele rentelast bezwaard wordt. Het incidentje vond plaats in 1730. Toen is een zekere Huijbrecht Vanden Bossche van Sint-Lievens-Esse, blijkbaar een verre afstammmeling of erfgenaam van de kant Vander Meulen, tot de vaststelling gekomen dat inzake de erfenis "de voorseide goederen door eenighe quaet willighe ende geene hoirs ten ghelibbelleerden sterfhuyse sijnde ofte den minsten graet van hoirye van syne vaderlycke sijde weten te subministreren commen te belasten ofte wel te veralieneren t'sijnder groote ende inextimabelen intreste". Daarom deed hij op 16 januari 1730, bij uitspraak van de Raad van Vlaanderen , beslag leggen op alle gronden "in distincte prochien ende plaetsen deser provintie van vlaenderen gheleghen" en werd in uitvoering van dit vonnis op 20 januari door de Opbrakelse baljuw en leenmannen het Hof ter Bruggen, 23 bunder 23 roeden groot, onder sekwester geplaatst [71]. Enig gevolg heeft deze zwaarwichtige aanklacht niet gehad.

Op 7 augustus 1765 wordt Pieter Judocus van Larebeke opgevolgd door jonker Egidius van Larebeke [72]. Deze telg uit het voorname adellijke geslacht is de laatste eigenaar van het Hof ter Bruggen geweest tijdens het Ancien Régime. Zo rustig de 18de eeuw verliep voor de eigenaars van Ter Bruggen, zo bruusk kwam er een eind aan.

[68] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 149, f° 143 r°.
[69] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 58: Leenboek, 1716-1778, f° 92 r°.
[70] R.A. RONSE, O.G.A. Eine, Baronie Eine, nr. 146, f° 4 r°.
[71] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 118, Wettelijke passeringen, 1730-1734, f° 341 r°.
[72] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 58, f° 92 r°.

III. DE PACHTERS TIJDENS HET ANCIEN REGIME

De oudst bekende pachter van het Hof ter Bruggen is een zekere Pieter Vynoet: in 1495 houdt hij van Joostine van Hembyze de "behuusde stede ende goed ghenaemt ter brugghen groot in winnende lande ende bossche meersschen ende gheweede XXVII bunderen ofte derontrent" voor 9 pond groot per jaar [73]. Deze historisch lage pachtprijs moet zeker in verband gebracht worden met de rampzalige tijd. Op het einde van de jaren tachtig en in het begin van de jaren negentig wordt de streek zwaar geteisterd, waarschijnlijk tijdens de burgeroorlog onder Filips de Schone waarin de Gentenaars traditioneel een grote rol spelen. In diezelfde jaren zal Antheunis van Hembyze zelfs zijn gebouwen en het bedrijfskapitaal verkopen van de helftwinningsgronden die hij in Wolfskerke bezit. De pachtprijzen van het Hof te Wolfskerke, eigendom van de abdij van Ename, illustreren eveneens zeer goed het economische dieptepunt in de jaren 1490: 192 pond par. in 1480, 96 pond par. in 1486-1493, 92 pond par. in 1496 en opnieuw 216 pond par. in 1505 [74].

1. Een modelcontract

Het eerste zeer uitvoerige pachtcontract van het Hof ter Bruggen dateert van 1522-1524 [75]. We hebben het onderverdeeld in vijf rubrieken.

a. De pachttermijn en de pachtsommen

Lieven De Cleerc pacht, in opvolging van Gillis Van Wijnendale, van Willem van Hembyze het Hof ter Bruggen voor 9 jaar, met ingang van kerstavond 1522 voor 17 pond 18 schellingen groot, samen met de jaarlijkse heerlijke renten van 5 schellingen groot. Lieven belooft de pacht te betalen, de helft met Kerstmis, de helft op Sint-Jansmis (24 juni); de eerste betaling is gebeurd op Kerstmis 1523, de tweede op Sint-Jansmis 1524. In mindering van de pachtsom moet De Cleerc jaarlijks de bezette rente van 10 pond groot betalen aan Pieter De Witte van Brugge. Eveneens in mindering van de pachtsom zal pachter De Cleerc jaarlijks in Gent aan eigenaar Willem van Hembyze 3 mud tarwe leveren aan 16 groten het halster, alles Gentse maat [76]. Anderzijds moet

[73] S.A. GENT, Staten van goed en jaarregisters van Gedele, nr. 330/40, f° 168 v°.
[74] S. DE LANGE, De grote pachthoven van Opbrakel. Het Hof te Wolfskerke, p. 100.
[75] A. DE VOS, Inventaris der landbouwpachten in de Gentse jaarregisters van de Keure, p. 27, en S.A. GENT, Jaarregisters van de Keure, nr. 301/80, f° 1 r°.
[76] Deze leveringen in natura komt neer op 1.981 liter broodgraan, met een waarde van 2 pond 8 schellingen groot (P. VANDEWALLE, Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg, Oostende, 1984, p. 64-70).

de overname nog in rekening worden gebracht. Willem van Hembyze heeft immers de aftredende pachter Gillis van Wijnendale vergoed voor zijn labeur op 35 dagwand aan 3 schellingen 4 penningen groot het dagwand en voor 46 "voeren" mest aan 24 groten het "voer", in totaal 10 pond 8 schellingen en 8 penningen groot. Dat bedrag, gespreid over de 9 jaren pacht, of 23 schellingen 2 penningen groot en 2,5 penningen parisis, valt ten laste van de nieuwe pachter, zodat uiteindelijk elke betaling op Kerstdag en Sint-Jansmis 9 pond 5 schellingen 7 penningen groot en 1,75 penningen parisis zal bedragen.

b. Het onderhoud van de gebouwen

De gebouwen zijn eigenaarskapitaal en de pachter moet ze goed onderhouden "van vursten, weghen, hooreboomen" [77], evenals de beken en toegangswegen. Alle sloten van de kamers en van de kelders en al het ijzerwerk aan de gebouwen moet goed bewaard blijven. Indien er iets nodig is voor het herstel van een of ander gebouw, dan moet de pachter het gaan halen op zijn eigen kosten. De pachter belooft verder jaarlijks te leveren "drie hondert ghely stroos ellef pallemen wyt tghebant of daer ontrent om te verbeseghene up de huusen vanden voors. goede" en bij het dekken of herstellen van de gebouwen de dekker en zijn helper bij te staan, hen "bandt roeden" te leveren en mondkost te bezorgen [78].

c. De houtwas

Het hout, de enige brandstof, is zeer waardevol en dus wordt de kap en de snoei door de pachter nauwkeurig omschreven. Zo moet hij niet alleen alle plantsoenen, die door de eigenaar aangeplant zijn, laten opgaan, maar ook alle uitlopers en andere plantsoenen, die spontaan uitgezaaid zijn en die verder reiken dan haak en kapmes. Ook inzake de hagen rond het erf, de akkers en de weiden geldt een strenge regeling. De pachter is verplicht de hagen minstens even oud achter te laten op het eind van zijn pachttermijn en daarom wordt hun ouderdom nauwkeurig genoteerd: het elzenhout in het broek aan de Hameidries 7 jaar, de haag aan het perceel met de Sint-Martensborre en aan het perceel op de Vaanbuik 7 jaar -bovendien moet de pachter

[77] De "vurst" of de vorst is de nok van het dak. De horenbomen zijn de schuin lopende nokken tussen twee dakvlakken en zijn eigen aan een wolfsdak: een wolfsdak heeft vier horenbomen. De "weghen" zijn de wanden bestaande uit gevlochten vitswerk en lemen plakwerk. De costumen van de Gentse Oudburg zeggen "loyalen pacht van huusen es te verstaen dat men die laeten moet gheweecht, ghehoorenboomt ende ghevurst" (P. LINDEMANS, op. cit., deel I, p. 213 & 226).

[78] Gely of geluy of glei betekent: bussel lang stro om huizen mee te dekken (L.L. DE BO en J. SAMYN, Westvlaamsch idioticon, Gent, 1892, p. 332).

deze beide percelen "wel en deugdelyck verstopt" laten -, de haag op de Molenkouter in de richting van de kerk 7 jaar en aan de andere kant 8 jaar, de haag langs de Molenkouterstraat tegenaan de Tien Dagwand 5 jaar, de haag naast de Lindekouter 4 jaar, de haag aan het erf 2 jaar, de haag aan de Lindekouter en de haag op de Noker 7 jaar, de haag aan de Hameidries 9 jaar, de haag aan het blokperceel op het Kamland 6 jaar, de haag aan de ovenbuur 6 jaar, de haag aan de tuin 4 jaar en de haag aan de boomgaard moet hij bij zijn vertrek gekapt hebben.

d. De lating

Zoals traditioneel gebruikelijk mag de pachter de laatste drie jaar van zijn pachttermijn geen enkele akker "*verandzaden*" [79], noch meersen scheuren. Bij zijn vertrek van het hof moet de pachter zonder vergoeding 2.400 bulster stro en 40 "voeren" mest achterlaten evenals al het hout waarvan de delten gemaakt worden.

e. Varia

Als de eigenaar abelen of populieren wil planten op het hof, dan moet de pachter die met paard en kar gaan halen, al was het vier of vijf mijlen ver. Bovendien is de pachter verplicht gedurende de negen jaar van de pachttermijn jaarlijks voor de eigenaar met paard en kar buiten de oogst- en zaaitijd twee karweien van elk vier dagen te verrichten.

We mogen ervan uitgaan dat dit pachtcontract van 1522-1524 een heel normaal voorbeeld is van de landbouwpachten in het Land van Aalst "*naer costume vanden lande*". Het komt ook in grote trekken overeen met een uiterst gedetailleerd pachtcontract van 1526 van het Hof te Wolfskerke [80].

[79] Verandzaden wil zeggen: de oorspronkelijke bestemming van de "zaden" wijzigen of in één der "zaden" een andere vrucht zaaien dan de traditionele "granen". In principe was het verandzaden in Vlaanderen en Brabant, zowel als elders, verboden. In feite bestond er een zeker gewoonterecht dat het verandzaden alleen verbood gedurende de laatste drie jaren van de pachttermijn. Het verbod om te verandzaden gedurende deze laatste drie jaren spruit voort uit een rechtmatige bekommernis van de eigenaar om de vruchtbaarheid van het pachtgoed op peil te houden (P. LINDEMANS, op. cit., deel I, p. 102-103).

[80] S. DE LANGE, De grote pachthoven van Opbrakel. Het Hof te Wolfskerke, p. 100-102.

2. Jan De Zuttere

Lieven De Cleerc heeft zijn pachttermijn van negen jaar helemaal uitgediend en op kerstavond 1531 wordt hij opgevolgd door Jan De Zuttere. De pachtprijs wordt lichtjes opgetrokken tot 19 pond groot, met daar bovenop de gewone lasten van de heerlijke renten en de jaarlijkse zettingen, alles "*naer evaluacien ghemeenlic cours ende ganc hebben sal binnen ghendt*". Van deze pachtsom gaat nu jaarlijks 15 pond groot naar afbetaling van een bezette rente. Twee wijzigingen in vergelijking met het vorige contract zijn enerzijds de vermindering van 300 gleien stro naar 50 gleien "*groot ende wyt upbraeckelsche mate*" en anderzijds de toename van de karweien tot tweemaal zes dagen. Voor het overige blijven alle bepalingen in verband met het onderhoud van de gebouwen, de bewerking van de gronden en de snoei van de houtkanten en hagen dezelfde. Wel wordt uitdrukkelijk gestipuleerd dat de afgaande pachter 2.400 bussels stro en 40 "*voeren mes boven dien inden mesput*" op het hof moet laten, maar ook hoe de overgang van de ene pachter naar de volgende moet verlopen. De afgaande pachter moet namelijk het hof "*onghelaborert*" achterlaten maar mag wel nog het vee op de weiden laten grazen en de gebouwen gebruiken tot de maand mei; anderzijds mag hij de aankomende pachter niet beletten vanaf Kerstdag de landerijen te bewerken en in te zaaien [81].

Jan De Zuttere is voor de rest van zijn leven op het Hof ter Bruggen gebleven. Een tweede termijn van negen jaar heeft hij onder juist dezelfde voorwaarden verkregen [82]. En in 1571, ruim veertig jaar na zijn intrek op het pachthof boert hij er nog steeds: " *Jan de Zuttere haudt in pachte van Joncheer Jan van hembyse tpachthof ter brugghen groot onder lant mersch ende brouck veertich buenderen tsiaers voir IIII C VIII lb. par. twee mudde coorins drie croweyen met waghen ende perden ende boven dien te betaelne de heerlycke rente uuten voirn. pachthove gaende bedraghende jaerlicx ontrendt VII lb. par., tcooren gheextimeert de twee mudde LXVII lb. IIII sch., de croweyen III lb. XII sch. ende een vijftich gheluyts dat hy upde huusinghe tsjaers verdecken moet, gheextimeert IIII lb. par., ende daer mede gheaugmenteert zynen pacht compt tsjaers IIII C LXXXIX lb. XVI sch. par.*" [83].

[81] A. DE VOS, op. cit., p. 50, en S.A. GENT, Jaarregisters van de Keure, nr. 301/89, f° 152 v°-153 r°.
[82] A. DE VOS, op. cit., p. 62, en S.A. GENT, Jaarregisters van de Keure, nr. 301/97, f° 123 v°-124 r°.
[83] S.A. GENT, Penningcohieren 1571, f° 19 v°-20 r°.

In vergelijking met de pachtcontracten van 1522 en 1531 zijn de wijzigingen van de leveringen in natura (van 3 naar 8 mud) en van de diensten (van 2 naar 3 karweien) eerder minimaal, maar de pachtsom is wel opgelopen tot 408 pond parisis of 34 pond groot, een vervier-voudiging in vergelijking met 1522. Deze stijging moet zeker niet als uitzonderlijk worden beschouwd, aangezien de gemiddelde pacht-prijzen in de loop van de 16de eeuw, als gevolg van een grote mun-tontwaarding, zelfs een verzesvoudiging kenden [84]. Uit onder-staande tabel kunnen we evenwel afleiden dat de pachtprijs per bun-der van de grote hoeven in Opbrakel het hoogst was voor het Hof ter Bruggen.

Hof	Eigenaar en pachter	Oppervlakte	Globale pachtsom	Pachtsom per Bunder
Hof ter Bruggen	Jonker Jan van Hembyze Jan De Zuttere	40 B	489 pond 16 sch.	12,2 pond par.
Hof te Wolfskerke	Abdij van Ename Arent De Bleeckere	29 1/2 B + de helft van het groot tiend	484 pond 12 sch.	11,1 pond par.
Hof ten Bosse	Jonker Joris van Brakel Wwe. A. De Vleeschauwere	51 B 1 D 32 R + de helft van het groot tiend	549 pond	8,4 pond par.
Hof te Fransbeke	Michiel Siclyn Rogier Moreels	58 B	497 pond 15 sch.	8,6 pond par.
Pachthof van het kasteel van Opbrakel	Jonker Jan van Herzele Reynier Van Trimpont	53 B	598 pond 12 sch.	11,2 pond par.

De pachters van de grote hoeven zijn zonder twijfel achtbare notabelen geweest in de kleine Opbrakelse gemeenschap: zowel Jan De Zuttere (Ter Bruggen), Arent De Bleeckere (Wolfskerke) als Rogier Moreels (Fransbeke) waren schepen in 1571-1572. Reynier Van Trimpont, pachter van het neerhof verbonden aan het kasteel van Opbrakel, bekleedde het ambt van meier.

Tussen 1572 en 1577 is Jan De Zuttere, na meer dan 40 jaar uit-bating van het Hof ter Bruggen, overleden. Volgens de penningco-hieren van 1577 blijkt Ter Bruggen verpacht, onder de zelfde voor-waarden als in 1571, aan Pieter De Haeyere [85].

3. Een duistere periode

Over de volgende 70 jaar zijn we, in verband met de verpach-ting, slecht ingelicht: het enige bekende gegeven dateert van oktober-december 1607. Omdat hij te weinig, of te onregelmatig of helemaal niet betaald wordt door zijn baas, pachter Franchois Vander Stricht, gaat Jan Damart, paardenknecht op het Hof ter Bruggen, zijn beklag doen bij de Opbrakelse schepenen. Maar blijkbaar zijn de wethouders

[84] C. VANDENBROEKE, Vlaamse koopkracht gisteren, vandaag en morgen, Leuven, 1984, p. 150-152.
[85] S.A. GENT, Penningcohieren 1577, f° 5 v°.

- wie waren ze trouwens ? - niet vlug geneigd Jan Damart in het gelijk te stellen. Na vergeefse verzoeken van 22 oktober en 12 november 1607 is het uiteindelijk de heer van Opbrakel zelf, die op 14 december pachter Vander Stricht beveelt de achterstallige lonen aan zijn paardenknecht onverwijld te betalen. Pas door deze tussenkomst beloven Vander Stricht en zijn vrouw 6 pond 5 groten Vlaams binnen het jaar aan Jan Damart te betalen "*van dienste by hem Jan an(den) comparant ghedaen als peerdecnape*" [86].

De oudste, zij het vrij summiere, beschrijving van het Hof ter Bruggen dateert van 1649: "*een pachtgoed geheeten thof ende goed ter brugghen consisterende in een hof schuere stallen winnende landen weede ende merschen groot int gheheele XXXV buenderen al rondomme ende ontrent tselve hof gheleghen*" [87]. Dat deze 35 bunder werkelijk in één geheel rond het hof ligt is te betwijfelen, twee jaar later immers wordt 7 bunder niet van uit het eigenlijke hof bewerkt: " *een hofstede ... tsaemen groot ontrent vier en dertich buenderen lants ghenaempt het goet ter brugghen onder welcke begrepen sijn seven buenderen ofte daerontrent erfve ghebruyckt by diversche pachters*" [88].

4. Verscheidene pachters en afsplitsingen

Door wie het Hof ter Bruggen vanaf het midden van de 17de eeuw en gedurende de 18de eeuw werd uitgebaat weten we dank zij de nauwkeurige beschrijving van Opbrakel in het kaartboek van 1651-1654, het landboek van 1686 en de goed bijgehouden tafelboeken van de bewuste periode. En juist doordat deze registers, met het oog op de jaarlijkse zetting of belasting zo accuraat en gedetailleerd zijn, weerspiegelen ze de hierboven besproken tribulaties binnen de eigenaarsfamilies in de tweede helft van de 17de eeuw. Het is, als gevolg van de afgesproken erfenisdeling van 26 juli 1652, van de effectieve verdeling van 23 december 1661, van de eindeloze ruzies enerzijds tussen de familieclan van Larebeke en anderzijds de families Hulsels en Pijl en met de ermee gepaard gaande processen en dito sekwestraties, een tijd lang zo erg geweest dat de Opbrakelse magistraten niet meer kunnen volgen. Zo is het bijvoorbeeld heel opvallend dat alleen in het kaartboek van 1651-1654 Jan Melis, de Gentse koopman-handelaar, uitdrukkelijk wordt vermeld als de eigenaar van het Hof ter Bruggen en dat in het tafelboek van 1653-1660, de kaartrollen van 1670, het landboek van 1686 en het tafelboek van 1688 in alle talen gezwegen wordt over de eigenaar of de diverse

[86] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 151: Ferie, 1606-1612, f° 54 v°-55 r°.
[87] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 152, f° 84 v°.
[88] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 67, f° 1 v°.

eigenaars. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat het Hof ter Bruggen in de loop van honderd jaar tussen 1571, wanneer het wordt uitgebaat door één pachter, en 1671 in oppervlakte is gedaald van ongeveer 40 tot ongeveer 20 à 23 bunder. Vanaf de jaren 1650 werden vrij grote percelen al of niet definitief van het hof afgesplitst en aan diverse personen in pacht gegeven.

Wat leert ons het kaartboek van 1651-1654 ? Pieter Hoelman vermeldt Jan Schamps als "*pachter van tgoet ter brugghen*", die naast het eigenlijke hof en de gronden er vlakbij ook de afzonderlijk gelegen percelen van Ter Bruggen in pacht heeft. Twee niet onbelangrijke delen van dit hof worden door andere personen gepacht: de natte meersen vlak ten zuiden van de Dorenbosbeek en erbij aansluitend het blok op de Hameidries, samen 2.450 roeden of 7 ha 80 are groot, worden gebruikt door Joos Vanden Sijpe; het groot perceel van 5 ha 24 are op het Kamland, dat gehuurd werd door Jan Hagheman, komt in de loop van de jaren 1650 in handen van de pachters Adriaen Brootcoren en Pieter Maroyen. Bovendien is het heel opmerkelijk dat landmeter Hoelman de Biest, de 1.600 roeden of 4 ha 91 are grote meers juist ten noorden en ten oosten van het erf van Ter Bruggen gelegen, niet bij het Hof ter Bruggen rekent en er ook geen pachter voor noteert [89]. Van het 40 bunder grote Hof ter Bruggen, dat Jan De Zuttere volgens de penningcohieren van 1571 in pacht hield, zijn er begin de jaren 1650 dus minstens 14,6 bunder of 17 ha 97 are in vreemde pachtershanden gekomen; pachter Jan Schamps houdt er amper 20,66 bunder van over.

Het tafelboek, dat gelijktijdig met het kaartboek tussen 1651 en 1660 is opgemaakt, bevestigt in grote lijnen deze toestand. Jan Schamps, schepen van 1651 tot 1653 en getrouwd met Elizabeth Van Trimpont, dochter van meier Reynier Van Trimpont, pacht het Hof ter Bruggen met een oppervlakte van 19 bunder 380 roeden, oppervlakte die tot ruim 24 bunder stijgt als hij er de Biest bij in huur neemt [90]. Nog voor of ten laatste in 1652 wordt Jan Schamps als pachter opgevolgd door Jan De Temmerman, die in de ommestelling of belastingsomslag van 1662 voor de jaren 1658-1662 belast wordt op 19 bunder 380 roeden. Hij pacht dus dezelfde gronden als zijn voorganger, maar zonder de Biest [91].

We mogen er inderdaad van uitgaan dat de Biest, geprangd tussen het erf van het Hof ter Bruggen en de Molenkouter, en er eeuwenlang een wezenlijk onderdeel van, rond 1650 in akkoord met eigenaar Jan Melis ervan werd afgesplitst. In 1670 en 1686 is de Biest

[89] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 168, kaartblad 23 en 25.
[90] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 3: Tafelboek, 1651-1660, f° 39 v°-41 r°.
[91] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 3, f° 39 v°, en nr. 23: Ommestellingen, 17de -18de eeuw, f° 131 v°.

eigendom van de erfgenamen van een zekere don Jean de Simander of van Ste Andero [92] en bij de verpanding van het Hof ter Bruggen op 24 maart 1673 blijkt de Biest er trouwens geen deel van uit te maken [93]. Deze bijna 5 ha grote meers is dus soms wel en soms niet in handen geweest van de pachter van ter Bruggen: zo wordt hij tussen 1684 en 1710 gebruikt door pastoor Anthonius De la Fontaine en daarna door de pachter van Ter Bruggen [94].

Lang is Jan De Temmerman niet op het Hof ter Bruggen gebleven. Na één volledige pachttermijn van 9 jaar houdt hij het, misschien als gevolg van problemen met de nieuwe eigenaars Hulsels en Pijl, voor bekeken: in 1668 volgt de nieuwe pachter Philips Van Hoorde hem op. Voor zover we weten is hij de eerste pachter die min of meer rechtstreeks bij de eigenaarsperikelen betrokken wordt. Op 8 oktober 1676 worden immers op last van procureur Dhont van de Raad van Vlaanderen, omwille van diens achterstallige salaris in de aanslepende gerechtszaken, niet alleen het Hof ter Bruggen maar ook alle nog verschuldigde pachtsommen onder sekwester geplaatst: naast de gronden van en rond het hof met Van Hoorde als pachter wordt ook het grote perceel op het Kamland, gepacht door Adriaen Brootcooren en Pieter Marroijen, uitdrukkelijk vermeld [95].

5. Cornelis De Saedeleer

Ook Philips Van Hoorde blijft nauwelijk één termijn op Ter Bruggen; zijn pacht loopt af op kerstdag 1677. Er stelt zich evenwel een probleem in verband met de prijzij, zodat de aankomende pachter, Cornelis De Saedeleer, zich uiteindelijk verplicht voelt klacht in te dienen bij de schepenbank *"in matterie van het maeken van preseye betaelynghe ende liquidatie van pachten van tvoorn. goet"*. Blijkbaar kan Philips Van Hoorde, die *"als afgaenden pachter van tgoet ter brugghen ghenootsaeckt is twee processen te diffenderen voor schepen deser prochie"*, zijn zaak niet goed verdedigen en daarom komen zijn negen kinderen op 15 april 1678 overeen, dat de oudste zoon, Hendrik, in hun aller naam de processen mag voeren ofwel een minnelijke schikking mag treffen [96]. Over de afwikkeling van de problemen rond deze pachtwissel is ons verder niets bekend.

In navolging van zijn voorganger blijft Cornelis De Saedeleer

[92] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, Kaartrollen van 1670, oud nr. 171, nieuw nr. B 298, en nr. 2: Landboek hernieuwd in 1686, f° 48.
[93] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 68, f° 16 r°.
[94] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 2: Landboek 1686, f° 48 r°.
[95] "oock van ghelycken te beclaeghen ende arresteren alle de pachters vande voorn. goederen die schuldich syn ende sullen worden philips van hoorde adriaen brootcooren ende pieter marroijen" (R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 68, f° 104 r°-104 v°).
[96] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 68, f° 164 r°-165 r°.

ook maar één termijn op het Hof ter Bruggen en vertrekt er ook met de gebruikelijke ruzie. Oorzaken van deze slechte gang van zaken zijn zonder twijfel het onophoudelijk gekrakeel en de processen tussen de verscheidene eigenaarsfamilies, maar moeten misschien nog meer gezocht worden in externe factoren. De laatste decennia van de 17de eeuw zijn immers voor onze gewesten rampzalig geweest als gevolg van de veroveringsplannen van de megalomane Franse koning Lodewijk XIV. In 1667-1668, tijdens de zgn. Devolutie-oorlog, veroveren en verwoesten Franse legers een groot deel van Vlaanderen. In de daaropvolgende jaren van oorlog, plundering en opeisingen, epidemies en daling van de bevolking, blijven veel landerijen onbewerkt en worden hele akkers herbebost [97]. In 1691 en 1692 doorkruisen vijandige en bevriende troepen opnieuw de streek met telkens allerlei opeisingen tot gevolg. Bovendien kennen de jaren 1693, 1698 en 1709 misoogsten en zijn het dure jaren [98].

Hoe groot is het Hof ter Bruggen dat Cornelis De Saedeleer in 1677 in pacht neemt van de gebroeders Hulsels en van Jan Pijl? We kunnen ons die vraag stellen omdat de ruzies tussen laatstgenoemden en de vijf kinderen van Larebeke, die ongeveer 10 bunder van het hof hebben geërfd, steeds scherper vormen aanneemt; van beide clans grond in gebruik nemen lijkt weinig waarschijnlijk. En inderdaad de splitsing wordt volledig doorgevoerd. Cornelis De Saedeleer pacht het Hof ter Bruggen met een oppervlakte van ongeveer 23 bunder, wat ongeveer 4 bunder meer is dan onder de vorige pachter: het 2.450 roeden grote blok op de Hameidries, dat voordien afzonderlijk verpacht was, is nu in de pacht van Ter Bruggen begrepen, anderzijds zijn 925 roeden op de Molenkouter, eigendom van de kinderen van Larebeke, uit de pacht verdwenen. Deze 925 roeden worden samen met de 1.706 roeden op het Kamland en met het bunder, waarop zich de Sint-Martensborre bevindt, afzonderlijk verpacht aan Jan Marroijen en Anthonis Faignaert [99].

De pacht van Cornelis De Saedeleer eindigt in mineur: zware problemen met de eigenaars van Ter Bruggen en een wrokkige houding en starre tegenwerking bij de overname van het hof door de nieuwe pachter. Op kerstdag 1685 loopt het pachtcontract van De Saedeleer ten einde en begint meteen de negenjarige termijn van Andries Van Assche, die Ter Bruggen in pacht neemt voor het vrij hoge bedrag van 37 pond groot per jaar [100]. Maar wat doet een

[97] Van het Hof te Wolfskerke werd in 1675-1676 ruim 9,5 ha herbebost en helemaal in het begin van de 18de eeuw werden van het Hof ten Bosse 7 ha afgesplitst en bebost (S. DE LANGE, De grote pachthoven van Opbrakel. Het Hof te Wolfskerke, p. 118-119, en Het Hof-ten-Bossche, p. 25).

[98] C. VANDENBROEKE, op. cit., p. 118-119.

[99] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 149, f° 6 r° & 64 r°.

eigenaar van een hoeve als de afgaande pachter én nog een grote achterstand van betaling heeft én bovendien de aankomende pachter belemmert in de overname van het bedrijf ? Inderdaad, naar de rechtbank stappen.

Volgens het gewoonterecht mag de afgaande pachter op het hof blijven wonen tot de eerste mei na het beëindigen van de pachttermijn en moet tegen die dag de "*prijzij*" van de hele lating of overname achter de rug zijn. De Saedeleer weigert echter elke medewerking en blijft op Ter Bruggen, zodat op verzoek van Pieter Hulsels en Jan Pijl de Raad van Vlaanderen gerechtelijk beslag legt "*up alle de graenen besaeyt synde up het pachtgoet ter brugghen in pachte ghebruyckt by cornelis de saedelaere mitsgaders coeyen peirden veirckens ende alle de houtwas ghecapt ende onghecapt stroo inde schure mes inde hof ende oock up alle het gone hy saedelaere in het selve pachtgoet is hebbende niet uuytghesteken nochte ghereserveert dat omme byde claeghers daeranne te verhaelen in deele ofte gheheele alsulcke pachten ende prys tsynen ancommen aenveerdt*". Meteen wordt De Saedeleer verboden *"eenighe weeringhe directelyck oft indirectelyck vande voors. beclaeghde graenen ende andersints*" te doen [101]. Cornelis De Saedeleer is blijkbaar een koppige boer, want pas "*naer veele ende langhedurige disputten*" slaagt de gerechtsdeurwaarder erin hem "*uuyt den voorn. pachtgoede te stellen*" [102].

6. Andries en Joos Van Assche

Maar hiermee zijn de problemen voor de eigenaars van Ter Bruggen nog niet van de baan. De nieuwe pachter, Andries Van Assche, heeft zijn start op het hof immers helemaal zien mislukken door toedoen van De Saedeleer en gaat daarom schadevergoeding vragen aan de eigenaars, die na alle voorbije miserie elke toegeving weigeren. Nu is het de beurt aan Van Assche om naar de Raad van Vlaanderen te stappen, waar hij zijn zaak met overtuiging bepleit. Bij het opstellen van het pachtontract is duidelijk afgesproken dat hij, Van Assche, bij het ingaan van de pacht "*alle de cooren vruchten opden voorn. goede te velde staende soo rijpe als groene besaeyt by Cornelis de saedelaere afghegaen pachter soo oock labeur mesvette aldaer te bevinden*" mag overnemen *"op prijsije te doene by mannen hunlieden dies verstaende ende ander meer conditien aldaer by de selve voorworde besproken*". Maar door de tegenwerking van De

[100] Bij de vernieuwing van de pacht van het Hof te Wolfskerke in 1683 bedraagt de pachtsom amper 20 pond groot; zowel het Hof ter Bruggen als het Hof te Wolfskerke zijn op dat ogenblik even groot, nl. ongeveer 24 bunder (S. DE LANGE, De grote pachthoven van Opbrakel. Het hof te Wolfskerke, p. 119-120).
[101] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 111, f° 401 r°-401 v° en nr. 149, f° 70 v°-71 r°.
[102] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 111, f° 374 r°-374 v°.

Saedeleer hebben Hulsels en Pijl de "*prijzij*" niet behoorlijk kunnen laten verlopen. Bovendien heeft de afgaande pachter hem, Van Assche, belet op tijd de landerijen te bewerken en de maartse zaai te doen en hem evenmin een plaats bezorgd om zijn beesten te stallen. De Saedeleer heeft trouwens zijn beesten nog laten grazen op een maaimeers, kortom hij heeft hem op alle mogelijke manieren de duivel aangedaan "*soo het ghenoegh can blijken by diversche inwoonders vande voors. prochie*". De Saedeleer heeft tenslotte laattijdig en pas bij deurwaardersexploot het hof verlaten, terwijl de vruchten te velde gerechtelijk verkocht zijn geworden. Het is dus overduidelijk dat hij, Andries Van Assche, veel schade geleden heeft bij de overname van het Hof ter Bruggen. De eigenaars Hulsels en Pijl willen echter niet luisteren als hij enige compensatie vraagt en daarom legt hij klacht neer bij de Raad van Vlaanderen.

Pieter Hulsels en Jan Pijl "*soo over hun selven als hun sterckmaeckende over de voorder hoirs van wijlent dheer pieter vander meulen overleden binnen de stadt van Rotterdam*" hebben reeds voldoende problemen met de van Larebekes, weten maar al te goed wat processen kunnen kosten en besluiten daarom liever tot een minnelijke schikking te komen met hun pachter. De pachtsom voor het jaar van kerstdag 1685 tot kerstdag 1686 wordt kwijtgescholden, Van Assche wordt schadeloos gesteld voor de "*prijzij*" bij de overname van de pacht en op het einde van de pachttermijn zal hij vergoed worden voor de "*beternisse van mesvette, labeur als andersints*". Met ingang van Kerstmis 1685 wordt zijn pachtsom voor de resterende 8 jaar verlaagd van 37 naar 24 pond groot en mag hij van de 24 pond jaarlijks 12 pond gebruiken voor "*de noodige reparatien aenden voorn. pachthove*". Helemaal nieuw is dat Van Assche niet alleen, maar samen met zijn broer Joos, elk voor de helft, het Hof ter Bruggen in pacht nemen. Op 24 september 1687 wordt het akkoord door de Opbrakelse schepenbank gevalideerd [103].

Het jaar 1686 is dus een verloren jaar geweest voor het Hof ter Bruggen met een afgaande pachter die niet wilde vertrekken en een nieuwe pachter die niet kon starten [104]. Pas op het einde van dat jaar heeft Andries Van Assche er effectief zijn intrek genomen [105]. Volgens het akkoord van 24 september 1687 pachten Andries en zijn broer Joos samen het Hof ter Bruggen, maar na een paar jaar is Joos alleen pachter geworden [106].

[103] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 111, f° 374 r°-377 r°.

[104] Het is zeer opvallend dat in het landboek, dat in 1686 wordt opgesteld, m.b.t. het Hof ter Bruggen noch eigenaar noch pachter wordt vermeld en dat in tegenstelling tot alle andere uitbatingen (R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 2, f° 44 r° vlg.).

[105] Bij één van de zovele verpandingen van het hof, op 10 december 1686, door de erfgenamen Vander Meulen, blijkt Andries Van Assche er de pachter te zijn: "het hof ter brugghen groot ontrent XXIII bunderen ... in pachte ghebruyckt by andries van hasche" (R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 149, f° 78 r°).

Gemakkelijk heeft Joos het zeker niet gehad: het hele land werd getroffen door oorlogsellende, crisis was troef [107]. Zo wordt hij in november 1691 verplicht eten en drinken te verschaffen aan ongeveer 100 Franse soldaten en hen het nodige brandhout te bezorgen en levert hij, samen met Joos Bauwens, twee voeren brandhout aan de goeverneur van Oudenaarde [108]. Op kerstdag 1694 gaat Joos Van Assche op het Hof ter Bruggen een tweede pachttermijn van 9 jaar in. De uitbating schommelt tussen de 23 en 24 bunder [109].

De jaren 1697-1698 zijn cruciaal in de geschiedenis van de hoeve: raadsheer Pieter van Larebeke koopt het hof en wordt er de enige, onbetwistbare eigenaar van [110]. Hoe zien de gebouwen er uit bij deze belangrijke eigendomsoverdracht ? Volgens een beschrijving van 1689 bestaat het hof uit "*het woonhuys stallen kelder schueren waegenhuys schaepstal coeystal ende ovenbuer*" [111].

Op het ogenblik van de verkoop in 1697 is Ter Bruggen "*eene hofstede bestaende in een woonhuijs schuere met twee waeghenhuysen eenen peirdestal, eenen schaep ende coestallinghe*". Ook de bijhorende gronden van het "*goet ter brugghen wesende ten deele leen in pachte jeghenwordigh ghebruyckt by Joos van hassche*" worden in detail beschreven:

- "*de weede met het hoftraijpier veldeken, bomgaert mote ende wal gheleghen in eenen block*": 1.100 roeden;
- "*alle de prijsbaere boomen ghereputeert voor cattheil soo opde voors. partije staende als mede eenighe staende opde suijt sijde vande beke*";
- "*een stuck lants ghenoempt het bunderken wesende leen*": 425 roeden;
- "*een stuck lants sijnde schooflandt gheleghen op suyt velt*": 250 roeden;
- "*een stuck lants gheleghen opden lendecauter*": 425 roeden:
- "*een omhaecht veldeken genoempt de thien dachwant met eenighe trunckboomen daerop staende*": 1.050 roeden;

[106] In het "Taffel Bouck van de prochie van Opbracle 1688" staat: "Andries en Joos van hassche pachters van thof ter Brugghen" maar werd de naam van Andries achteraf doorstreept (R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 4: Tafelboek van 1688, f° 19 r°).

[107] Ter illustratie: in 1691 worden op het Hof te Wolfskerke 1.000 roeden of ruim 3 ha onbewerkt gelaten, in de ommestelling van 1699 m.b.t. de oogst van de jaren 1697 en 1698 mag de abdij van Ename zelf opdraaien voor de belasting op haar hof, in 1699 verlaat de pachter na betaling van enkele restjes pacht van 1682 en 1683 (!) 's nachts heimelijk het Hof te Wolfskerke (S. DE LANGE, De grote pachthoven van Opbrakel. Het Hof te Wolfskerke, p. 120).

[108] De uitgaven van Opbrakel voor het jaar 1691 in verband met de oorlogskosten bedragen 2.550 pond par. (S. DE LANGE, Een rekening van Opbrakel uit het einde van de 17de eeuw, in: Het Land van Aalst, 27, 1975, nr. 5, p. 215 & 217).

[109] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 4, f° 19 v°.

[110] De gerechtelijke verkoop grijpt plaats op 4 september 1697, de officiële eigendomsoverdracht te Gent op 20 september 1698 en de registratie in Opbrakel op 12 november 1698 (R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 69, f° 146 vlg.).

[111] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 149, f° 143 v°.

- "*een stuck lants gheleghen opden holenbrouck*": 345 roeden;
- "*een partije lants gheleghen opden Ameijdriesch met eene weede ofte maijmersch met een bosselken ghenoempt Eeckelant in welcke partije twintich dachwant ende sessentseventich roeden leen is ende doverighe seven dachwanden ende vier roeden is erfve*": 2.780 roeden;
- "*eene partije lants gheleghen opden meulecauter*": 2.466 roeden;
- "*een partije lants gheleghen opden selven meulecauter*": 263 roeden;
- "*eijndelinghe noch een partije lants sijnde mersch ofte weede gheleghen inden wallemersch*": 175 roeden;

"*monterende tsamen eenentnegentich dachwant en eenentachtich roeden, maeckende tweeentwintich bunder drij dachwant ende negentachtentich roeden lants niet ander belast wesende dan met alsulcke heerelijcke ende kerckelijcke renten alser van auden tijde vuijtgegaen hebben*" [112].

Heel vlug laat Pieter van Larebeke, de nieuwe eigenaar, blijken niet opgezet te zijn met pachter Joos Van Assche. Heeft deze, tijdens het juridisch gevecht over de eigendomsrechten, blijk gegeven van sympathie voor de vorige eigenaars Hulsels en Pijl, of heeft hij er juist van geprofiteerd om de pachtvoorwaarden niet of maar ten dele na te leven, of heeft hij als pachter gewoon pech gehad te leven in ellendige crisisjaren ? Van Larebeke is in ieder geval van plan zijn Hof ter Bruggen aan een andere pachter toe te vertrouwen; de pacht van Van Assche is evenwel pas op kerstdag 1694 vernieuwd en moet dus doorlopen tot 1703. Toch schrijft raadsheer van Larebeke op 3 december 1698 aan de griffier van Opbrakel dat Joos Van Assche het pachtgoed zal verlaten op kerstdag eerstkomend, zoals hij hem bevolen heeft. Hij kan Van Assche er namelijk toe dwingen omdat deze "*gefailleerd*" is.

Hoe in deze rotslechte tijd evenwel een nieuwe pachter gevonden? Om dit probleem op te lossen vraagt van Larebeke de Opbrakelse griffier de volgende zes zondagen, na de H. Mis, de openstaande pacht bekend te maken met de nodige overtuiging, want, zo voegt de raadsheer er letterlijk aan toe: "*ick moet eenen goeden man hebben ende liever wat min gheven voor pacht*". In zijn brief aan de griffier vraagt de nieuwe eigenaar ten slotte hoeveel fruitbomen er op het hof staan en hoeveel er wel nodig zouden zijn om het hele erf te beplanten [113]. Pieter van Larebeke, advokaat en raadsheer bij de Raad van Vlaanderen te Gent en telg van een bekende adellijke familie, heeft waarschijnlijk gedacht na zijn succesrijke actie tegen de

[112] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 69, f° 148 v°-149 r°.
[113] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 32: Documenten bij parochierekeningen, 17de-18de eeuw, los blad tussen f° 112 en 113.

Dendermondse burgers Hulsels en Pijl, dat het voor hem maar een koud kunstje zou zijn een "gefailleerde" pachter van zijn pachtgoed te verdrijven. Maar hier heeft hij de koppigheid van een Brakelse boer onderschat: Joos van Assche, die in 1701 zelfs schepen was, is op het Hof ter Bruggen gebleven tot het einde van zijn negenjarige termijn, tot kerstdag 1703 [114].

7. Jan Frans Ogiers : een hereboer ?

De nieuwe pachter op Ter Bruggen, Jan Frans Ogiers, is afkomstig van buiten Opbrakel [115]. Of hij een doodgewone boer op het hof geweest is, valt sterk te betwijfelen, aangezien hij in de documenten uitzonderlijk als "Sieur" wordt genoemd en achteraf, na het verstrijken van twee volledige pachttermijnen, een tijd lang baljuw van Opbrakel is geweest. Tijdens zijn eerste termijn, in 1709, sterft eigenaar Pieter van Larebeke. Het is Sieur Jan Frans Ogiers die op 8 mei van dat jaar voor de leenbank van Opbrakel het verhef doet van het Hof ter Bruggen op naam van de minderjarige Pieter Judocus van Larebeke [116]. Het jaar daarop weet Jan Frans Ogiers, na de dood van pastoor Anthonius De la Fontaine in januari 1710, er de Biest en een paar kleine meersen bij in pacht te nemen, zodat de oppervlakte van zijn pachtgronden van ruim 23 bunder stijgt tot boven de 28 bunder [117]. Vermelden we hier nog een gebeurtenis die Jan Frans in een bijzonder licht stelt, waaruit blijkt dat zijn familie geen keuterboertjes zullen geweest zijn. In 1731 namelijk - hij is dan baljuw van Opbrakel - krijgt Jan Frans volmacht van zijn drie nichten om in Engeland voor het Parlement van Londen hun aandeel te bepleiten in een erfenis van een zekere Frans Ogiers, die admiraal geweest is van de Engelse vloot [118].

8. Een drama op Ter Bruggen

Op kerstdag 1722 volgt Pieter Vande Velde als pachter van het Hof ter Bruggen Jan Ogiers op. Van deze pachter is ons enkel het dramatisch einde bekend. Met één dag verschil, op 10 en 11 maart 1740, overlijden zijn vrouw Marianne De Smet en hijzelf. Ze laten 8 kinderen na: het oudste is 16 jaar, het jongste ongeveer 6 maand. Hun hele hebben en houden, nl. de meubelen en het huisraad, wordt op 23,

[114] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 4, f° 19 r°-19 v°.
[115] In de ommestellingen van de vorige jaren wordt hij nergens vermeld (R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 23: Ommestellingen, 17de-18de eeuw).
[116] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 58: Denombrementen van lenen hernieuwd in 1711 en met aanvullingen tot 1778, f° 92 r°.
[117] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 2, f° 48 r°, en nr. 5: Tafelboek, 1717-1739, f° 27 r°.
[118] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 118, f° 277 r°-277 v°.

24 en 29 maart openbaar verkocht en brengt 2.672 pond parisis op. De nieuwe pachter, Adriaen Louis Van Damme, betaalt voor de "*melioratie bevonden op ende inne het pachtgoet ghenaempt het hof ter brugghen*" 1.715 pond. De staat van goed van het pachtersgezin, dat gedurende 17 jaar het Hof ter Bruggen heeft uitgebaat, vertoont uiteindelijk een positief saldo van 1.397 pond parisis [119].

9. De familie Van Damme

Van bij zijn intrek in Ter Bruggen, na het dramatisch overlijden van de vorige pachter, heeft Adriaen Louis Van Damme er twee partijen land, die eertijds van het hof deel hadden uitgemaakt maar in 1661 waren afgesplitst en aan de kinderen van Larebeke toegewezen, in pacht bijgekregen, nl. de 925 roeden op de Molenkouter en het bunder met de Sint-Martensborre. Hierdoor groeide het Hof ter Bruggen opnieuw aan van ruim 23 bunder - de Biest was vanaf kerstdag 1717 terug uit de pacht verdwenen - tot ruim 26 bunder. Tot op het einde van het Ancien Régime heeft deze oppervlakte geen wijzigingen meer ondergaan.

De familie Van Damme is als pachter op het Hof ter Bruggen gebleven tot in de Franse tijd. In 1765 sterven zowel de eigenaar Pieter Judocus van Larebeke als de pachter Adriaen Louis Van Damme. Deze laatste laat een weduwe en twaalf kinderen tussen 24 en 7 jaar achter [120]. Het is de oudste zoon, Francies Van Damme, die op 7 augustus 1765 voor de Opbrakelse leenbank het verhef van het Hof ter Bruggen doet op de nieuwe eigenaar, Egidius van Larebeke [121].

Na de dood van Adriaen Louis hebben zijn weduwe, Johanna De Vos, met haar kinderen de uitbating van Ter Bruggen voortgezet totdat het elfde kind, Jozef Van Damme, het hof in eigen naam in pacht nam: hij is de laatste pachter geweest van Ter Bruggen in het Ancien Régime.

[119] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 74: Wettelijke passeringen en Staten van goed, 1736-1740, f° 276 v° 283 r°.

[120] Het vijfde kind, Jan Baptist Van Damme, is de oprichter geweest van de stenen windmolen te Verrebeke (V. MORRE, De stenen molen van Verrebeke te Opbrakel, in: Triverius, 5, 1975, nr.1, p.8-12).

[121] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 58, f° 92 r°.

IV. HET HOF TER BRUGGEN NA HET ANCIEN REGIME

De Franse Revolutie luidde het einde van het Ancien Régime in: radicaal werd gebroken met het verleden. Met één pennetrek werd de eeuwenoude wirwar van heerlijkheden en lenen afgeschaft. In Opbrakel verdween zowel de hoofdheerlijkheid Opbrakel als de heerlijkheden Ten Bossche en Wolfskerke evenals de talrijke afhankelijke lenen, waarvan het Hof ter Bruggen één der belangrijkste was. Na tien jaar burgeroorlog in Frankrijk (1789-1799) greep Napoleon de macht en stelde in de daarop volgende jaren orde op zaken: een uniform rechtssysteem en o.a. het tiendelig stelsel werden ingevoerd.

In hun drang de leuze "liberté, égalité, fraternité" te realiseren hebben de Fransen gepoogd de maatschappij grondig te hervormen. Maar heeft de confiscatie van de kerkelijke goederen en de afschaffing van de adellijke voorrechten ook de basis gelegd van een eerlijker sociaal-economische orde, van een effectieve herverdeling van de rijkdommen? Op die vraag moet zonder enige twijfel ontkennend worden geantwoord: de oude rijkdommen kwamen in handen van nieuwe rijken, de armen bleven in de kou.

Zo zijn te Opbrakel, tijdens het Franse bewind, alle grote bezittingen van eigenaar veranderd: de nieuwe grootgrondbezitters zijn allen gefortuneerde burgers uit Gent. Josse Maes, die betaalmeester geweest is van de Franse troepen, koopt de hele voormalige heerlijkheid Opbrakel, Thadée van Sasseghem, rentenier, wordt eigenaar van het Hof ten Bosse en het Brakelbos, een zekere Mulle "ex administrateur" verwerft het Hof te Wolfskerke, rechter Vispoel legt de hand op het Hof te Fransbeke; het Hof ter Bruggen ten slotte komt in het bezit van een zekere Van den Bogaerde.

Als gevolg van het feit dat met de uitvoering van de nieuwe fiscale wetten niet meer de pachter maar de eigenaar de grondbelasting moet betalen, vinden we in de registers de namen van de pachters niet meer terug. We kunnen wel in detail de evolutie volgen van alle percelen grond - eigenaar, oppervlakte, aard, waarde - die van het Hof ter Bruggen deel uitmaken vanaf het laatste Tafelboek van het Ancien Régime tot aan de opmaak van het hedendaags kadaster.

Volgens dit Tafelboek van 1774 omvat het Hof ter Bruggen volgende percelen:

1.	Hofstede	1.010 roeden
2.	Molenkouter	1.428 roeden
3.	Bunderken	425 roeden
4.	Tien Dagwand	1.050 roeden
5.	Molenkouter	1.300 roeden
6.	Molenkouter	925 roeden
7.	Holenbroek	345 roeden
8.	Lindekouter	425 roeden
9.	Lindekouter	25 roeden
10.	Zureveld	250 roeden
11.	Weide bij de Hameidries	865 roeden
12.	Hameidries	1.925 roeden
13.	Eikenmeers	400 roeden
14.	Wallemeers	175 roeden
Totaal		10.548 roeden [122].

In een landboek van 1811, gebaseerd op een ouder landboek maar aangepast aan de gewijzigde toestand, is de naam van de vroegere eigenaar "*de erfgenamen Laerebeke*" doorstreept en vervangen door "*Mr van den Bogaerde. Gent*" [123]. Afgezien van het piepkleine perceeltje nr. 9 op de Lindekouter, dat vergeten werd, en het afgelegen perceel nr. 13 in de Eikenmeers, waarop zich de Sint-Martensborre bevindt, komen de percelen en de oppervlakte uit het Tafelboek nr. 170 hier exact terug maar ze zijn meer gespecifieerd:

1.	1.010 roeden	610 roeden weide en 410 roeden land; hierin is het Hof ter Bruggen, bestaande uit 2 percelen, inbegrepen;
2.	1.428 roeden	akker;
3.	425 roeden	akker;
4.	1.050 roeden	akker;
5.	1.300 roeden	akker palend aan het Bunderken en de Tien Dagwand;
6.	925 roeden	akker palend aan de Biest;
7.	345 roeden	akker op Ter Beken;
8.	425 roeden	akker op de Lindekouter, palend aan het H. Kruis en de straat;
10.	250 roeden	akker op het Zureveld, palend aan de Biest;
11.	865 roeden	weide in de Verrebekekouter, palend aan de Hameidries en de beek;
12.	1.925 roeden	200 roeden bos en 1.725 roeden akker op de Hameidries en palend aan de Wallekouter;
14.	175 roeden	weide op de Wallemeers, palend aan de beek [124].

In totaal is het Hof ter Bruggen, dat de Gentenaar Van den Bogaerde gekocht heeft, 10.123 roeden of 31 ha 11 are groot; het perceel nr. 13 met de Sint-Martensborre ten noordoosten van de kerk, dat van ouds bij het hof hoorde, is er definitief van afgesplitst.

Uit verdere specificatie in 1811 blijkt perceel nr. 1 van Ter

[122] R.A. RONSE, O.G.A. Opbrakel, nr. 170, p.76-77.
[123] R.A. RONSE, M.G.A. Opbrakel, nr. 194, p. 29.
[124] R.A. RONSE, M.G.A. Opbrakel, nr. 194, pp. 29, 32, 34, 35, 45, 60, 61, 97.

Bruggen te bestaan uit een woning van 4 roeden, een tuin van 20 roeden, en verder uit 386 roeden land en 600 roeden weiland. In vergelijking met de woning van het Hof ten Bosse en het Hof te Wolfskerke, allebei klasse 1, scoort het woonhuis van Ter Bruggen, klasse 3, eerder matig [125]. In 1812 krijgen, als eerste aanzet tot het opmaken van een modern kadaster, alle percelen een nieuw nummer en wordt komaf gemaakt met de eeuwenoude oppervlaktematen: bunders, dagwanden en roeden worden omgezet in ha, are en m^2 [126].

De staatsregimes mogen wel wisselen - na Waterloo worden op het Wenercongres de Zuidelijke Nederlanden aan de Verenigde Provinciën toegewezen - de administratie werkt verder: de grondbelastingen zijn voor koning Willem I een belangrijke bron van inkomsten. Met het oog op deze grondlasten wordt in 1817 op basis van de gegevens van 1812 een kadastrale legger opgesteld die zal bijgehouden worden tot kort na 1830 [127].

Hoe groot was toen, in de Hollandse tijd, het Hof ter Bruggen? We hebben de indeling en volgorde van de vorige tabellen overgenomen:

1. Molenkouter	woning	1 are 24 m^2	=	1.010 roeden
	tuin	6 are 21 m^2		
	akker	1 ha 19 are 90 m^2		
	weide	1 ha 86 are 97 m^2		
2. Molenkouter	akker	4 ha 43 are 57 m^2	=	1.428 roeden
3. Molenkouter	akker	1 ha 32 are 1 m^2	=	425 roeden
4. Molenkouter	akker	3 ha 26 are 16 m^2	=	1.050 roeden
5. Molenkouter	akker	4 ha 3 are 82 m^2	=	1.300 roeden
6. Molenkouter	akker	2 ha 87 are 33 m^2	=	925 roeden
7. Holenbroek (Ter Beken)	akker	1 ha 44 m^2	=	345 roeden
8. Lindekouter	akker	1 ha 32 are 2 m^2	=	425 roeden
9. Lindekouter	akker	4 are 66 m^2	=	25 roeden
10. Zureveld	akker	77 are 65 m^2	=	250 roeden
11. Verrebekekouter	weide	2 ha 68 are 70 m^2	=	865 roeden
12. Hameidries	akker	5 ha 35 are 85 m^2	=	1.925 roeden
	bos	62 are 12 m^2		
14. Wallemeers	weide	44 are 36 m^2	=	175 roeden
15. Biest	akker	2 ha 23 are 51 m^2		
16. Biest	akker	2 ha 92 are 15 m^2		

In 1818-1821 heeft eigenaar Van den Bogaerde een gekoesterde droom verwerkelijkt, nl. het oorspronkelijk geheel rond het Hof ter Bruggen herstellen. We hebben gezien dat omstreeks of misschien nog vóór 1650 de Biest, de 1.550 roeden grote, laag gelegen akker tussen het hof en de Molenkouter uit de landerijen van Ter Bruggen is verdwenen. Welnu, in 1818 ver-

[125] R.A. RONSE, M.G.A. Opbrakel, nr. 195, p. 26.
[126] R.A. RONSE, M.G.A. Opbrakel, nr. 196, pp. 13, 15, 17.
[127] R.A. RONSE, M.G.A. Opbrakel, nr. 197, p. 6.

koopt Van den Bogaerde eerst het ietwat afgelegen perceel nr. 7 op de Holenbroek-Ter Beken maar koopt nog in hetzelfde jaar van Adriaen Brissart, brouwer in Nederbrakel, 2 ha 23 are 51 m² op de Biest en drie jaar later, in 1821, het resterende deel, 2 ha 92 are 15 m² groot. Door deze aankopen wordt de kern van de middeleeuwse uitbating van Ter Bruggen in zijn geheel opnieuw verenigd: Van den Bogaerde mag zich de gelukkige eigenaar noemen van het Opbrakelse Hof ter Bruggen, waarvan de oppervlakte is aangegroeid tot 35 ha 54 are 97 m² [128].

In de jaren dertig wordt door een nieuwe opmeting en een nieuwe kadastrale indeling de basis gelegd van het huidige kadaster. Hierbij aansluitend worden in de jaren veertig per gemeente de nieuwe kadastrale plans, de zgn. Popp-kaarten, getekend: ze geven een beeld van het landschap, de percellering, het wegennet en de bewoning in het midden van de 19de eeuw. Volgende tabel geeft, in vergelijking met vorige tabel waarvan we de volgorde trouwens overnemen, het resultaat van de omrekening:

	Oppervlakte volgens de oude tabel van 1817	**Nummers volgens de Popp-kaart**	**Oppervlakte volgens de Popp-kaart**
1.	3 ha 14 are 32 m²	C 750 - 755	2 ha 87 are 50 m²
2.	4 ha 43 are 57 m²	C 762	4 ha 28 are 40 m²
3.	1 ha 32 are 1 m²	C 749	1 ha 60 are 60 m²
4.	3 ha 26 are 16 m²	C 747	3 ha 39 are 30 m²
5.	4 ha 3 are 82 m²	C 748	3 ha 91 are 50 m²
6.	2 ha 87 are 33 m²	C 760 -761	2 ha 72 are 10 m²
8.	1 ha 32 are 2 m²	C 680, 684	1 ha 30 are 10 m²
9.	4 are 66 m²	C 691	9 are 50 m²
10.	77 are 65 m²	C 770	69 are 10 m²
11.	2 ha 68 are 70 m²	C 651 - 652	2 ha 25 are 30 m²
12.	5 ha 35 are 85 m²	C 649	3 ha 99 are 90 m²
	62 are 12 m²	C 650	1 ha 51 are 70 m²
14.	44 are 36 m²	C343	68 are 30 m²
15.	2 ha 23 are 51 m²	C 756 - 757	2 ha 30 are 20 m²
16.	2 ha 92 are 15 m²	C 758 - 759	2 ha 96 are 80 m²
Totaal	35 ha 48 are 23 m²		34 ha 60 are 30 m²

Door de nieuwe meting is Ter Bruggen dus in theorie bijna 90 are gekrompen tot 34 ha 60 are 30 m². De landerijen bestonden toen voor 80 % uit akkerland en 20 % uit weide en hooiland. Zoals de andere grote Opbrakelse pachthoeven was ook het Hof ter Bruggen een gemengd bedrijf met ruim overwicht van de akkerbouw.

In 1847 sterft de vermogende Gentenaar Van den Bogaerde en volgt een verdeling van zijn goederen. Nieuwe eigenaar van het Hof ter Bruggen wordt zijn zoon, Andre Jan Lodewijk van den Bogaerde de Terbrugge, heer van Heeswijck. Het bezit van het

[128] R.A. RONSE, M.G.A. Opbrakel, nr. 196, p. 13, en nr. 197, p. 6.

eeuwenoude hof - eertijds een leen - levert de baron een mooie, passende adellijke naam. Het brengt hem ook op de derde plaats onder de rijke grondbezitters te Opbrakel [129]. Misschien is het verwerven van een flatterende, adellijk klinkende naam een doel op zichzelf geweest voor onze baron, aangezien hij in 1849 zijn hele Hof ter Bruggen verkoopt aan Amélie Baertsoen, weduwe Pieter Antoon Malfait van Gent.

Deze schatrijke weduwe had pas twee jaar eerder haar niet onopgemerkte entrée gemaakt in Opbrakel: in 1847 kocht zij namelijk al wat Hyacinthe Mathot geërfd had van Josse en Marie Maes m.a.w. al wat de voormalige heer van Opbrakel had bezeten. Door deze aankoop verwierf zij in één klap de kern van de voormalige heerlijkheid Opbrakel, 101 ha 48 are groot. Twee jaar later, in 1849, koopt zij dus het Hof ter Bruggen en nog een paar losse percelen, zodat haar Opbrakels bezit stijgt tot 138 ha 71 are. In de volgende jaren rondt ze haar eigendommen verder af tot een maximum van 140 ha 75 are in 1869. Afgezien misschien van de middeleeuwse heer van Opbrakel is deze Gentse dame de grootste grondbezitter geweest die Opbrakel ooit heeft gekend.

In 1870 sterft Amélie Baertsoen en valt haar bezit in drie delen uiteen. Het hele Hof ter Bruggen samen met nog andere landerijen, in totaal 50 ha 71 are, gaat naar de in Parijs wonende Karel August Eugeen Alfons Jonglez de Ligne-Copreaux en in 1876 naar diens weduwe Louisa Paulina Augustina Jonglez de Ligne-Copreaux, die in Rijsel was gaan wonen. Door erfenis breidt ze in 1910 haar eigendom in Opbrakel nog uit tot 63 ha 49 are, oppervlakte die daarna onveranderd is gebleven tot aan haar dood in 1927. Zij had in 1880 in de bocht van het huidige Tenbergen de stemmige veldkapel laten bouwen.

Bij de verdeling in 1927 onder de twee adellijke Franse erfgenamen is het Hof ter Bruggen nog relatief gespaard gebleven als geheel. De hoeve met een kleine 23 ha grond gaat naar de tak Macé de Gastinnes, wonend op het "*Château de Vallon sur Gée-Sarte*". De tweede erfgenaam, graaf Charles Marie Gérard Antoine Macé de Gastinnes, met verblijfplaats te Saint-Cloud, krijgt bijna 11 ha uit de landerijen van Ter Bruggen.

In 1935-1936 volgt evenwel de grote verbrokkeling van het hof: het wordt verdeeld onder de zeven broers en zusters van Macé

[129] In 1848 bedraagt de basis van de grondbelasting op de Opbrakelse bezittingen voor de weduwe Malfait 8.121 fr. (de gronden van de voormalige heren van Opbrakel), voor "rentier" van Sasseghem 6.310 fr. (Hof ten Bosse en Brakelbos), voor baron van den Bogaerde de Terbruggen 4.812 fr. (Hof ter Bruggen), voor Emile de Mulle 3.328 fr. (Hof te Wolfskerke) en voor Herry Vispoel 3.076 fr. (Hof te Fransbeke) (R.A. RONSE, M.G.A. Opbrakel, nr. 206, pp. 3, 6, 9, 15).

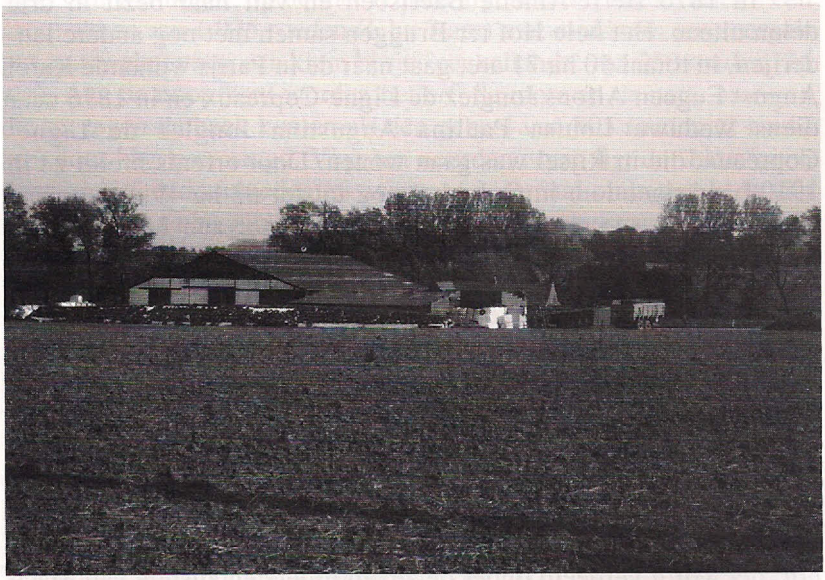

Het Hof ter Bruggen: huidige toestand (foto's S. De Lange).

de Gastinnes van het Château de Vallon. De oudste, Antoinette Macé de Gastinnes, die het eigenlijke hof met 4 ha 79 are toebedeeld krijgt, verkoopt alles op 4 september 1936 aan de Opbrakelse landbouwer Libert De Sutter. Voor het eerst in zijn eeuwenoud bestaan is vanaf dan het Hof ter Bruggen bewoond geworden door de eigenaar zelf. Eerst Libert De Sutter, vanaf 1963 zijn schoonzoon Valère Van Twembeke-De Sutter en sinds kort diens zoon Luc baten, ten dele als eigenaar, ten dele als pachter, het Hof ter Bruggen uit. Weliswaar afgeslankt tot ongeveer 22 ha is het Hof ter Bruggen, met zijn boeiend verleden, nu een modern gemengd bedrijf geworden met een hoopvolle toekomst.

S. De Lange
Brakelbosstraat 78
9660 Brakel

DE BOUW VAN HET SCHIP VAN DE KERK IN 1749-1750 EN NIEUWE GEGEVENS OVER DE ROMAANSE KAPITTELKERK TE MEERBEKE

Dirk VAN DE PERRE

Inleiding

Toevallig stootten we in het Rijksarchief te Beveren op de overeenkomst en de rekeningen voor de bouw van het huidige schip en van prachtige westgevel van de kerk te Meerbeke [1]. Beide documenten leveren nieuwe en zeer interessante gegevens op over dit Ninoofse monument, dat bij aankomst van de Ronde van Vlaanderen telkens opnieuw op de ooglens van tientallen miljoenen Europese kijkers gebrand wordt (illustratie 1).

De overeenkomst van 25 juli 1749 (bijlage 1)

Die overeenkomst voor de financiering van de bouw is aangegaan door de vrouwe van Meerbeke, de barones van Ingelmunster [2], met de pastoor, de geestelijken, de kerkmeesters, de burgemeester en schepenen en de notabelen van Meerbeke en behelst de toelating om de spaarcenten van de kerkfabriek te gebruiken voor de bouw en om de nieuwe inkomsten eveneens voor de bouw aan te wenden. Voor het kerkgebouw van Meerbeke waren immers twee instanties bevoegd: enerzijds de abdis van Nijvel, die als hefster van de grote tiend moest instaan voor het onderhoud van het koor en voor de pastorie en anderzijds de heren van Meerbeke, die verantwoordelijk waren voor het schip [3]. Het is in die laatste verantwoordelijkheid dat de barones optreedt. Het is ook haar wapenschild en dat van haar man dat op de westgevel prijkt (illustratie 2). De overeenkomst is bijzonder interessant omdat ze een summiere beschrijving van de uit te voeren werken geeft en de naam van de architect vermeldt. De tekst geeft niet alleen informatie over de uit te voeren werken, maar ook over de toestand van de oude kerk.

[1] Voor de tekstuitgave, zie bijlagen 1 en 2.

[2] Maria-Isabella-Gasperina barones van Cauteren, vrouwe van Meerbeke en Wedergrate, was gehuwd s met Frans-Geraard baron de Plotho, heer van Ingelmunster (+ 1755). Maria-Isabella-Gasperina werd in 1744 vrouw van Meerbeke na de dood van haar broer Antoon-Frans-Clemens, die kinderloos stierf.

[3] Reparatio et restauratio chori pertinet ad abbatissam Nivellensem, decimatricem principalem, reliqua facit Ecclesia (Beveren, Rijksarchief, KF 39 Meerbeke, nr. 17).

De verbouwing van het schip in 1749-1750

De overeenkomst bepaalt dat de verbouwingen moeten gebeuren volgens het advies en plan van de 'architect en ingenieur' Ignatius Mayer, inwoner van Aat. Het werk omvatte drie grote ingrepen in het nog bestaande romaanse schip:

- Dit schip bevat te kleine traveeën; daarom moest 'overandere' pijler weggebroken worden en de pijlers die behouden blijven dienden met arduin bezet te worden. Door deze ingreep konden grotere en hogere scheibogen gemaakt worden [4] en werden de middenbeuk en de zijbeuken visueel en ruimtelijk meer met elkaar verbonden.
- De smalle romaanse zijbeuken dienen verbreed en verhoogd te worden. Door in de zijmuren grote hoge ramen aan te brengen kon de voorheen te donkere kerkruimte meer licht ontvangen. Door de verhoging van de zijbeuken konden de zijbeuken en de middenbeuk onder één dak worden gebracht, terwijl in de romaanse kerk, die van het basilicale type was, de middenbeuk boven de zijbeuken uitstak.
- Het schip dient naar het westen verlengd te worden en een nieuwe voorgevel te ontvangen.
- Het plan voor de bouw van een stenen westtoren, zoals door Mayer voorzien is, wordt 'onverlet', dit is onaangeroerd, gelaten en dus geschrapt.

De werken werden onmiddellijk daarop in de loop van 1749-1750 uitgevoerd. De bouwdatum 1750 voor de westgevel wordt door twee chronogrammen, die in de gevel zijn ingewerkt, bevestigd: MeerbeeCk haC aeDe fLoret (links) aC sanCta BerLenDe Magna (rechts) [5].

De verbouwingen van een basilicale romaanse kerk tot een laatbarokke kerkruimte met drie beuken onder één zadeldak is niet ongewoon. In het schip van de abdijkerk van Park is in 1728-1730 ongeveer hetzelfde gebeurd. Ook daar werden in het schip twee romaanse bogen tot één nieuwe grote scheiboog omgebouwd door eliminatie van de tussenstaande pijler, ook daar werden de zijbeuken verhoogd en werd het schip onder één dak gebracht, ook daar werd een nieuwe westgevel gebouwd met een stenen toren [6]. Dichterbij gebeurde een

[4] Een scheiboog is de boog die middenschip en zijbeuken scheidt.
[5] Vertaald : Meerbeke bloeit dank zij dit gebouw / en de grote heilige Berlendis. Beide chronogrammen geven elk apart het jaartal 1750.
[6] R. LEMAIRE, Les origines du style gothique en Brabant, dl. 1 ; Brussel, 1906, p. 115-130.

Afb 1: Gezicht op de westgevel van de Meerbeekse kerk, die voltooid werd in 1750 naar plannen van en onder de leiding van ingenieur-architect Ignatius Mayer (foto D. Van de Perre).

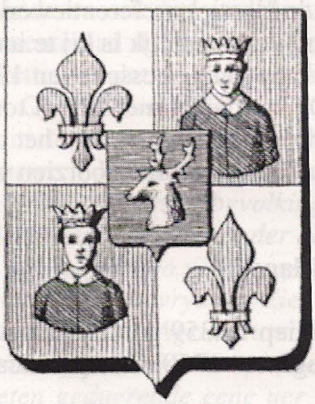

DE PLOTHO.

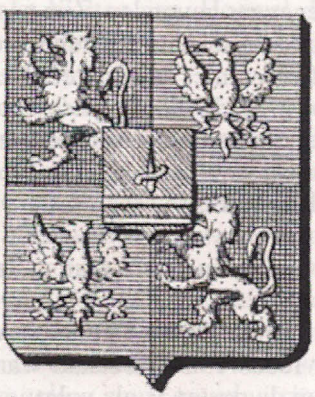

VAN CAUTEREN OU VERCAUTEREN.

Afb.2: Het prachtige wapenschild in arduin van barones Maria van Cauteren, vrouwe van Meerbeke en van Wedergrate. Links het schild van haar man (de Plotho), rechts haar familieschild (van Cauteren) (foto D. Van de Perre). Ter verduidelijking zijn dezelfde schilden nog eens overgenomen uit: Baron de HERCKENRODE, Nobilaire des Pays-bas et du Comté de Bourgogne. Armorial, Gent, 1865.

gelijkaardige verbouwing te Lieferinge in 1775-1780 [7], waar eveneens de romaanse zijbeuken verhoogd werden en de drie beuken onder één dak gebracht. Het plan van Mayer paste dus in een bestaande 18de-eeuwse trend.

Architect en ingenieur Ignatius Mayer uit Aat

Waarom verkoos men te Meerbeke een Waals architect? Mogelijk had dit te maken met de steenkeuze. In de westgevel is voor de lijsten blauwe arduinsteen gebruikt. Deze steen was kwalitatief beter dan de lokale zandsteen, die nog in de westgevel van de kerk van Ninove is verwerkt. Arduin is een Henegouws product, dat in de 18de eeuw voor omlijstingen en dorpels tot in onze streken de zandsteen verdrong. Vermoedelijk wenste men een bouwmeester die vertrouwd was met het verwerken van arduinsteen. In de westgevel is het parement van de muurvlakken met witte Gobertangezandsteen bezet. De muurvlakken van de zijgevels zijn echter in baksteen, die in die periode gekalkt werd. De sierbanden in de zijgevels zijn in de lokale, goedkopere Zandbergse zandsteen uitgevoerd.

Over de figuur van Ignatius Mayer hebben we slechts weinig gegevens gevonden. Zijn naam komt in de klassieke referentiewerken van kunstenaars en architecten niet voor. Vermoedelijk is hij te identificeren met de architect Meyer, die te Ogy (nabij Lessen) van 1750 tot 1757 de nieuwe kerk bouwde [8]. De westgevel met stenen toren vertoont enige gelijkenis met de gevel van Meerbeke en met het originele plan van Mayer te Meerbeke, waar ook een toren voorzien was (illustratie 3).

De rekening van 6 augustus 1750 (bijlage 2)

Het geheel van de bouwwerken beliep 16.359 gulden, waarvan er reeds 13.500 betaald waren op 6 augustus 1750. De specificatie van de posten is als volgt:

- De blauwen arduinsteen: 5670 gulden
- De kalk komende van Brussel, Zinnik en Oudenaarde: 1089 gulden
- Tienduizend pond ijzer, geleverd door Peeter van Doorslaer uit Edingen: 730 gulden

[7] S. VAN DEN HAUTE en D. VAN DE PERRE, Enkele nieuwe gegevens uit de geschiedenis van Lieferinge en de bouwgeschiedenis van de parochiekerk, in: Het Land van Aalst, 53, 2001, p. 57-58. Ook te Lieferinge werd het romaans-gotische schip onder één dak gebracht. Wel werd de oude westgevel bewaard. De kerk kreeg er evenwel een laatbarokke oostgevel.

[8] Le patrimoine monumental de la Belgique. Wallonie, vol. 23. Prov. de Hainaut, Arrondissement de Soignies, Luik, 1997, p. 543.

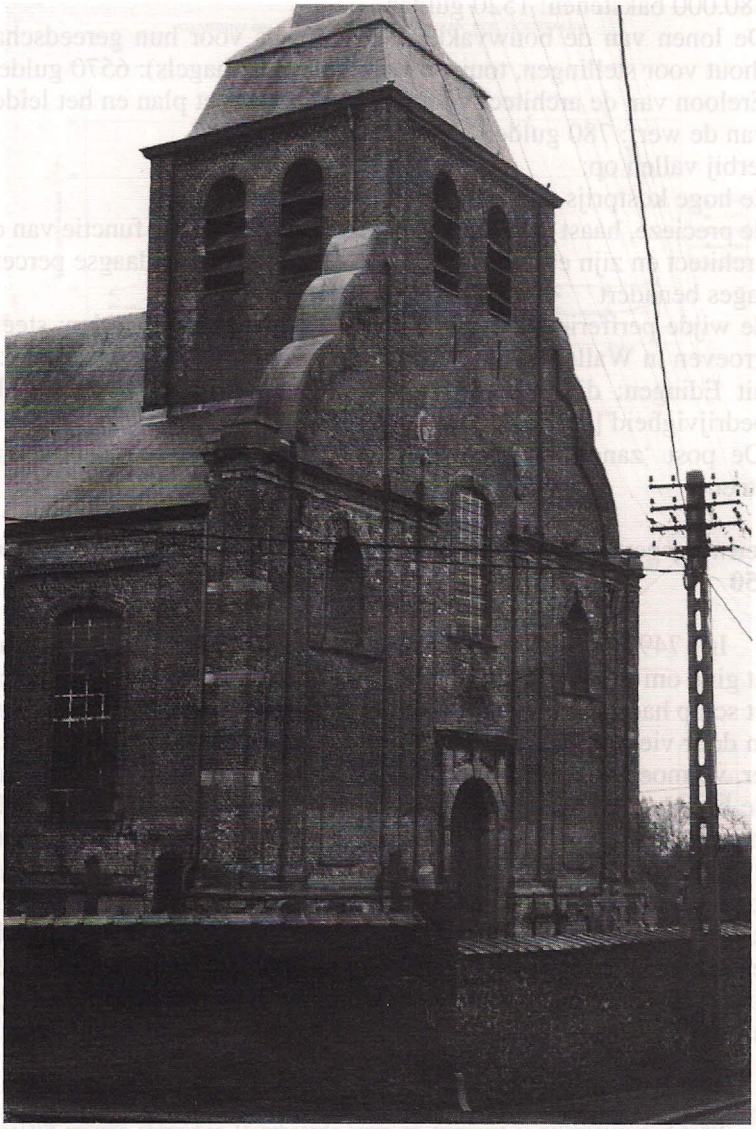

Afb.3: Westgevel van de kerk van Ogy (Henegouwen) van arch. Meyer, voltooid in 1757 (foto D. Van de Perre).

- 380.000 bakstenen: 1520 gulden
- De lonen van de bouwvakkers en de prijs voor hun gereedschap (hout voor stellingen, touwen voor katrollen, nagels): 6570 gulden
- Ereloon van de architect voor het maken van het plan en het leiden van de werf: 780 gulden

Hierbij vallen op:

- de hoge kostprijs van blauwen arduinsteen
- de precieze, haast hedendaagse, omschrijving van de functie van de architect en zijn ereloon van bijna 5%, dat de hedendaagse percentages benadert
- de wijde periferie waaruit de materialen betrokken worden: steengroeven in Wallonië, kalk uit Brussel, Zinnik en Oudenaarde; ijzer uit Edingen; dit wijst op een grote interregionale economische bedrijvigheid [9].
- De post 'zandsteen' ontbreekt (Gobertangesteen en Zandbergse steen)

Nieuwe gegevens over de romaanse kerk en het kerkgebouw vóór 1750

In 1749 stonden de muren van het romaanse schip nog overeind. Het ging om basilicaal schip met een lichtbeuk en met lage zijbeuken. Het schip had kleine traveeën, waarvan de scheibogen gedragen werden door vierkante pijlers. Dit schip telde vanaf de dwarsbeuk zeker vier, vermoedelijk vijf traveeën [10]. Het had een brede middenbeuk - de breedte van de huidige middenbeuk - en smalle zijbeuken. Het schip had drie deuren, een in het westportaal en een in de noord- en in zuidgevel van de zijbeuken [11]. Vandaag is er geen zichtbaar spoor meer te bekennen van dit romaanse schip [12] (illustratie 4).
We weten dat de middeleeuwse kerk in 1580-1585 tijdens de godsdiensttroebelen verwoest en platgebrand werd. Het koor werd hersteld in 1592-1596 [13]. Werd het toen voor het eerst gewelfd? Zeker was de dwarsbeuk klaar in 1632, die vermoedelijk ook toen gewelfd

[9] Voor bouwmaterialen is transport op grote afstanden al gedurende eeuwen het geval geweest. In de Middeleeuwen gebeurde het transport vooral over het water. In de 18de eeuw neemt het wegtransport een belangrijke plaats in en ontstaat er een grote behoefte aan verbeterde - gekasseide - interregionale landwegen.

[10] Vermoedelijk kwam de westgevel van de romaanse kerk tot halverwege de huidige eerste travee. Alleen opgravingen kunnen hier uitsluitsel brengen.

[11] Rapport kerkvisitatie 1632 (Gent,Rijksarchief, Bisdom, M 81). Dergelijke deuren in de zijbeuken waren eveneens te Lieferinge aanwezig en zijn nog te vinden in enkele romaanse kerken in de streek (VAN DEN HAUTE en VAN DE PERRE, Enkele nieuwe gegevens uit de geschiedenis van Lieferinge, p. 53).

[12] Naar eigen inspectie in het dak van de kerk. Te Park is dit wel het geval.

[13] J. DE POTTER, De dekenij Ninove op 't einde der XVIe eeuw, Gent, 1944, p. 50-53 met gegevens over de kerkvisitaties in die periode.

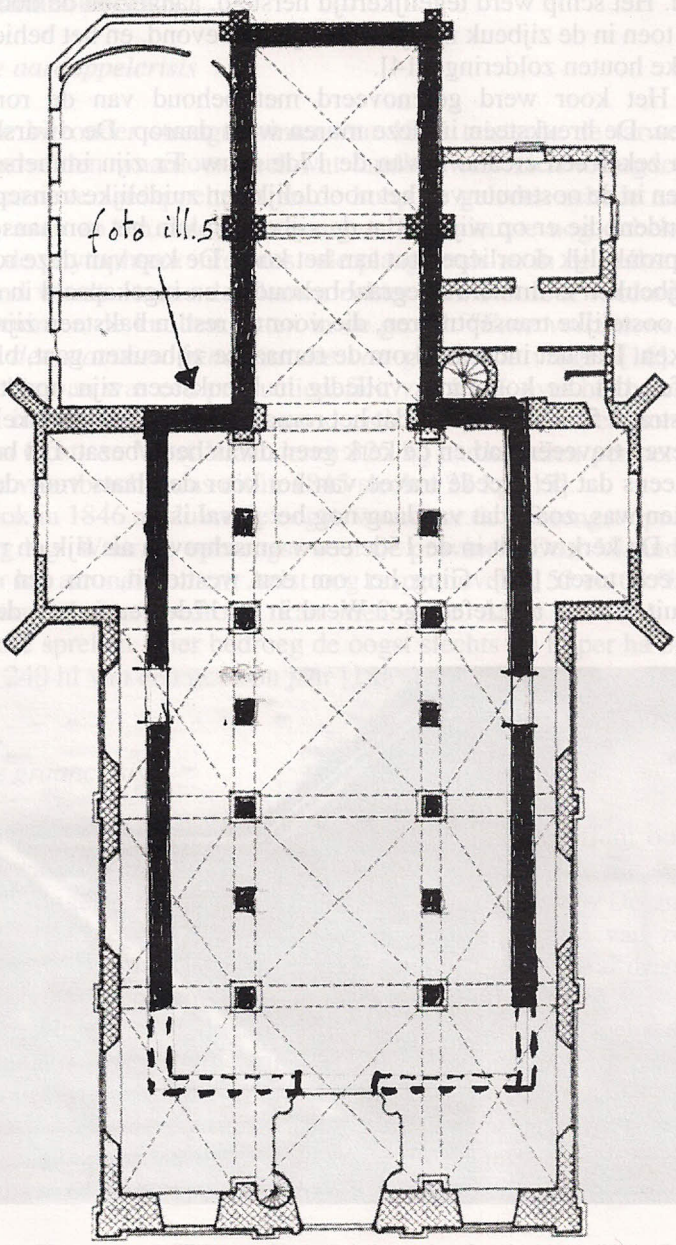

Afb.4: Eigen reconstructie van het grondplan van de romaanse kerk van Meerbeke. Het huidige grondplan, opgemaakt door arch. R. Cassiman, is overgenomen uit: Bouwen door de eeuwen heen. Architectuur. Deel 5n2.Prov. Oost-Vlaanderen. Arr. Aalst, Brussel, 1978.

werd. Het schip werd tegelijkertijd hersteld, aangezien de doopkapel zich toen in de zijbeuk nabij de westgevel bevond, en het behield zijn vlakke houten zoldering, [14].

Het koor werd gerenoveerd met behoud van de romaanse muren. De breuksteen in deze muren wijst daarop. De dwarsbeuk is bijna zeker een creatie is van de 17de eeuw. Er zijn immers bouwsporen in de oostmuur van het noordelijke en zuidelijke transept terug te vinden, die er op wijzen dat de zijbeuken van het romaanse schip oorspronkelijk doorliepen tot aan het koor. De kop van deze romaanse zijbeuken is immers integraal behouden en ingekapseld in de huidige oostelijke transeptmuren, die voor de rest in baksteen zijn opgetrokken. Dat het inderdaad om de romaanse zijbeuken gaat, blijkt uit het feit dat die kopmuren volledig in breuksteen zijn opgetrokken (illustratie 5). Dit betekent dat het romaanse schip oorspronkelijk zes of zeven traveeën had en de kerk geen dwarsbeuk bezat. Dit betekent eveneens dat de tweede travee van het koor de plaats voor de koorbanken was, zoals dat vandaag nog het geval is.

De kerk wordt in de 15de eeuw omschreven als rijk en ruim en met een toren [15]. Ging het om een westtoren, om een houten dakruiter zoals te Lieferinge? Werd in de 17de eeuw, met de bouw

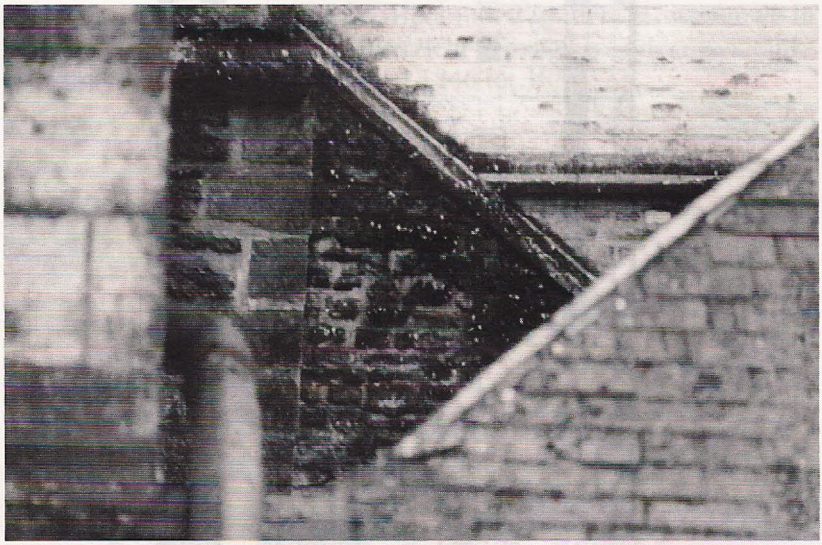

Afb.5: De huidige winterkapel verbergt de kop van de noordelijke romaanse zijbeuk. Maar in het dal tussen de muur van het koor en het dak van de winterkapel zijn de helling van het lessenaarsdak en het bovenste gedeelte van de kopgevel van de oude zijbeuk nog zichtbaar. (foto D. Van de Perre)

[14] Gent, RA, Bisdom, M 81, visitatierapport 1632.
[15] Kortrijk, Rijksarchief, Plotho, nr. 378, f° 212 r°.

van de dwarsbeuk, de toren (dakruiter) verplaatst van de westgevel naar de viering [16]?

We tasten in het duister wanneer die romaanse kerk gebouwd werd. Tot 1580 bezat Meerbeke immers twee kerken. De oudste was de voormalige parochiekerk toegewijd aan Sint-Pieter, waar de kapelanie van Sint-Pieter gevestigd was en waar de doopvont stond. Deze kerk (kapel) bevond zich op het kerkhof en werd tijdens de geuzentijd verwoest en niet meer heropgebouwd. Daarnaast stond de recentere, grotere Sint-Berlendiskerk, dit is de kapittelkerk, tevens de huidige kerk. Deze kerk werd zeker vanaf de 12de eeuw de nieuwe parochiekerk, waaraan ook alle kerkelijke prebendes verbonden waren. In de Middeleeuwen bezat deze kapittelkerk vier kanunnikenprebendes en vijf kapelanieën [17].

De Berlendiscultus kende in de tweede helft van de 12de eeuw een bloeiperiode [18]. Het is dus mogelijk dat de romaanse Sint-Berlendiskerk uit die periode stamt en ongeveer gelijktijdig met de eerste Ninoofse abdijkerk (1157-1166) is gebouwd [19]. Dat het kerkgebouw er in de 18de eeuw oud en versleten uitzag, bevestigt Cornelius Van Gestel, die in 1725 schreef: "de kerk is een zeer oud gebouw" [20]. In het contract heeft men het over de "al te slechte metselarij" van de muren en over het gevaar dat dit tot een ruïneuze toestand zou leiden. De romaanse kerk was in 1750 bouwfysisch opgeleefd.

De grijsgroene breuksteen vinden we eveneens terug in de romaanse gedeelten van de kerk van Lieferinge. Het romaanse grondplan van deze kerk en dat van Meerbeke vertonen grote gelijkenis: een rechtgesloten koor van twee traveeën en een basilicaal schip [21].

[15] Kortrijk, Rijksarchief, Plotho, nr. 378, f° 212 r°.
[16] De huidige centrale houten toren is van het begin 19de eeuw en vervangt een voorgaande vierkante dakruiter.
[17] Kortrijk, RA, Plotho, nr. 378, f° 212 r°.
[18] Voor het middeleeuwse Meerbeke, zie eveneens J. VERBESSELT, Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw, dl. XXIII, Brussel, 1991, p. 311-398.
[19] A.J. BIJSTERVELD en D. VAN DE PERRE, Het Mirakelboek en de Stichtingsgeschiedenis van de Ninoofse Abdij (Symbolae Facultatis Litterarum Lovaniensis, series B, vol. 24), Leuven, 2001, p. 13.
[20] C. VAN GESTEL, Historia Archiepiscopatus Mechliniensis, Brussel, 1725, d. II, p. 217: "Basilicam habet structurae valde antiquae".
[21] Zie VAN DEN HAUTE en VAN DE PERRE, Enkele nieuwe gegevens uit de geschiedenis van Lieferinge, p. 60.

Was Meerbeke nog een kapittelkerk na 1585?

Het is niet duidelijk in hoeverre men de kerk van Meerbeke na 1585 nog een kapittelkerk kan noemen. De kapelanie van Sint-Pieter werd naar het hoofdaltaar van de Sint-Berlendiskerk overgebracht, waardoor het patrocinium van de parochiekerk opnieuw veranderde, ditmaal van Sint-Berlendis in Sint-Pieter [22]. Van de vier middeleeuwse kanunnikkenprebendes werden er zeker twee behouden: die van pastoor en die van hebdomadarius [23]. Of de scholaster, het hoofd van de school, nog het statuut van kanunnik bezat, is niet duidelijk. Hij blijft wel een belangrijke figuur. Vermoedelijk was hij verantwoordelijk voor de zang en het leveren van de nodige choristen. De pastoor van Pollare wordt niet meer als kanunnik vernoemd. Van de vijf kapelanieën werden er drie behouden: Sint-Pieter op het hoofdaltaar, Onze-Lieve-Vrouw in het noordelijke transept en Sint-Berlendis in het zuidelijke transept. De kerk van Meerbeke telde dus nog vijf geestelijken [24]. Een dagelijks kooroffície werd niet meer gebeden. Alleen op zondagen en feestdagen werd dit nog gehouden [25]. Een klein koorgestoelte bleef aanwezig. Het heeft twee koorbanken met telkens acht zitjes. Links is in een medaillon de beeltenis van Sint-Pieter aangebracht, rechts die van Berlendis. Dagelijks werd de hoogmis gezongen.

De term 'kapittelkerk' komt evenwel nog zelden voor. Meestal heeft men het over de parochiekerk van Meerbeke, soms over de 'collegiale en parochiale kerk van Meerbeke', zoals in onze tekst. Praktisch functioneerde het kapittel niet meer na 1585, maar bleef de status van kapittelkerk nog aanwezig.

D. Van de Perre
Hoogstraat 23
9401 Pollare

[22] Alhoewel ook nog de naam Berlendiskerk voorkomt (DE POTTER, De dekenij Ninove, p. 50) en in een document van 1611 een ontwerp van statuten voor het Capitulum Collegiatae Ecclesiae beatissimae virginis Berlendis Merbecensis zijn opgesteld (Gent, RA, Bisdom, M 81)

[23] J. DE BROUWER, Bijdrage tot de reguliere en sekuliere gemeenschappen in het Land van Aalst gedurende de 17e en 18e eeuw, in: Het Land van Aalst, 26, 1974, p. 320.

[24] In een tekst uit het begin van de 18de eeuw heeft men het over zes prebendes. Daar wordt ook de scholaster tot de geestelijken gerekend (Beveren, RA, KF Meerbeke, nr. 17).

[25] Ibidem en Gent, RA, bisdom, M 8, dekanale visitatie van 1602.

Bijlage 1: Overeenkomst met beschrijving van de aard van de verbouwing van het schip van de kerk van Meerbeke en de wijze van financiering van de werken, 25 juli 1749

Beveren, RA, KF 39, Meerbeke, nr. 19

Wij Baronne vanden Lande ende Barronnie van Ingelmunster, des heiligen Rijck, Baronne vanden Lande en Baronnie van Wedergraet, Vrouwe der prochie ende heerelijckheijt van Meerbeke bij Ninove, etc, etc, verclaeren met de heeren Pastor, Canonincken, ende gheprebendeerde deser collegiaele ende parochiale kercke van Meerbeke voorschreven, midtsgaeders met Bailliu, Borghemeestere ende Schepenen der voornoemde prochie, als opperproviseurs der selver kercke, met den modernen proviseur, ende kerckmeester, alsoock de meeste gegoeijde ende gemeijne ingesetenen der voorschreven prochie, alsnu unanimiter vastelijck geresolveert te hebben, vande voorschreven kercke te vermeerderen, ende te verbeteren:

Eerst ende vooral te beginnen met het uijtnemen van overanderen pillaer, midts de selve te dicht ende so naer malcanderen sijn staende, ende oock te grussier ende te veele plaetse inde kercke sijn nemende, ende oock het licht ende claerte der selver kercke teenemael sijn benemende, ende omme de pillaeren de welcke moeten blijven, oock te veranderen ende geheel in gecapten arduijn steen te stellen, ende besonderlijck om te prevenieren de ruine gemenasseeert door alte slechtste metsellerije der voorschreven kercke, ingevolghe het plan ofte model daer van gemaeckt bij Sr. Ignatius Mayer, architecq ende ingenieur van konste, ingesetenen borgher der stede van Haet, hebbende den selven daer toe rijpelijck geconsulteert ofte voornoemde pillaeren connen overanden pillaer uijtgenoemen worden, ende de ghene moeten blijven staen, connen verandert worden ende gestelt worden in nieuwen geheelen gecapten arduyn steen, sonder eenigh perijckel ofte swaerigheijdt vande voornoemde kercke aldaer te doen verslechten ofte deficieren, hebbende den voornoemde ingenieur verclaert dat het selfste facielijck can gebeuren ende uijtgewerckt worden, sonder eenighe de mienste swaerigheijdt ofte perijckel,
ende naer dien het selfste sal geeffectueert sijn, dat men alsdan sal voorts wercken tot het vermeerderen vande selve kercke, in het breeden vande twee sijde beucken als in het maecken van eenen nieuwen ghevel, ende langher maecken der selve kercke, ingevolghe den modelle alsnu daer over gemaeckt bij den voornoemden ingenieur, behoudelijck dat onverleth blijft den thooren inden selven modelle uijtgeteeckent,
tot het maecken van alle het voorschreven geemploijeert sullen worden de constante penningen waer van de voorschreven kercke alreede voorsien is, ende voorders haere jaerlijckxsche innekomme ende revenuen,

aldus geresolveert, geconsenteert ende onderteeckent desen 25en july 1749, ende waeren onderteeckent:
la baronne de Plotho d'Ingelmunster et de Wedergraet ende gecacheteert met haere wapens,

Iss. van Ypersele, pastor van Meerbeke,
P.J. Walkiers, can. et hebdomadarius in Meerbeke,
A.J. de Masener scholaster,
P.J. Corbisier; M.J. van Varenberch; P.J. vanden Abbeellen, bailliu; N. van Opdenbosch, borghemeester; J.B. Lemmens, schepenen, P. Merle, schepenen; N. Walkiers, schepenen; Joannes Smet, schepenen; Nicolaes de Vleeschouwer, schepenen; Andries Borremans, schepenen; Sebastiaen de Naeyer, meijer; J.P. van Varenberch, greffier; A.H.J. vanden Abeellen, kerkckmeester bedesetter; A. Spanoghe als bedesetter; Joannes van Vreckem, gegoeijden; Pr. Coutteau, bedesetter; Anthoen de Houwer, bedesetter; Jan Francis van Audenroede, pachter; Peeter Niels; Bartholomeus vanden Borre; Jaspaert de Bremacker; Emanuel van Heddeghem, pachter; Joannes Cornelis; Jan Baptist de Backer, gegoeijden; met seker merck, Peeter Stevens; Gillis vanden Broecke; met seker merck, Adriaen Pannis ende Christiaen Hemmerijckx; Jacobus van Vreckem; Jan van Eesbeke; met seker merck, Peeter Evens; Jan Baptist Berchgracht; met seker merck, Pr. Cardoen; Pr. van Bandt; Michiel van Opdenbosch; Nicolaes van Opdenbosch; P. van Audenroede; Jan de Coster; Floris Thienpont; Gillis Walravens; Jan vanden Broeck; in den naem van sijne moeder, Adriaen Cardoen; ende Jan de Ro.

Dese accordeert met de voorschreven resolutie van date ende onderteeckent als vooren,
Quod attestor als greffier desen 6en augustus 1750
JP VAN VARENBERCH

(in de marge)
ende sal hier aangevoocht worden den noodighen seghel

Bijlage 2: Overzicht van de gemaakte betalingen bij de verbouwing, 30 juli 1750

Staet ende Specificatie van de becostinghen gedaen ende geschiet in het opmaecken van de collegiaele ende prochiaele kercke van Meerbeke bij Ninove is als volght:

Item in den eersten aen de steenhouders over geleveerden blauwen arduijn steen ten dienste van dese voors. kercke, geleveert ingevolge de acoorden met hun aengegaen ende gemaeckt,
bedraeght ter somme van =5670=0

Item over den geleverden calck commende van Brussel, Soignies, Audenaerde, voor dese kercke gelevert te hebben,
bedraeght ter somme van =1089=0

Item geleveert door Sr. Peeter van Doorslaer, coopman van eijser binnen de Stadt Engien, de quantiteijt van thien duijsent pont,
bedraeght ter somme van =730=0

Item over drijhondert tachentigh duijsent geleveerden ende gemaeckten careel steen a vier gulden het duysent,
bedraeght ter somme van =1520=0

Item aen den ingineur ofte architecq in het uytwercken van sijn plan ende dirigeren der werckklieden,
compt voor sijne journeen ende vacatien tot daete deser ter somme van =780=0

Item voor de dachueren vande metsers, steencappers, timmermans, smeden ende andere menighvuldighe werckklieden over hunne dienst ende arbeijt van des kercke gedaen, begonst van jaere 1749 tot hedens daeghs inclus, mitsgaeders over coop veele coorden ende tauwen tot maecken der stellingen ende opwinden der steenen; item over coop van differente schoone eijcken boomen als andere morve dienende tot balcken ende terneragie der beucken ende maecken der stellinghen; item over coop van duijsent vijf hondert ponden block loot, nagelen als andersints,
monterende al te saemen salvo justo tot de somme van ses duijsent vijf hondert tseventigh guldens =6570=0

Summa summarum van dese geheele specificatie van becostinghe,
compt te beloopen ter somme van sesthien duijsent drij hondert neghenentvijftigh guldens salvo justo =16359=0

De betalinghe hier op gedaen uijt de kercke revenuen, compt tsamen te beloopen ter somme van derthien duijsent vijf hondert guldens salvo justo tot daete deser,
dico =13500=0

Alsoo bij d'onderschreven bevonden bij quittantien ende notitien
Actum 31 julij 1750

P.J. vanden Abbeellen Balivus
A.H.J. van Varenberch, kerckmeestere
N. Van Opdenbosch, borgemeestere
Iss. Van Ijpersele, pastor van Meerbeke bij Ninove
A.J. De Masener, scholaster
M.J. Van Varenberch
P.J. Corbesier
N. Walkiers

SIGNALEMENT

KAARTBOEK ABDIJ AFFLIGEM

Op 5 december 2003 werd de uitgave van het kaartboek van de abdij van Affligem door het Algemeen Rijksarchief voorgesteld. In 2001 had het Algemeen Rijksarchief reeds het Cartularium van Affligem in fascimile uitgegeven, in 2002 volgde de editie van de werken van proost Beda Regaus. Het *Kaartboek van de abdij Affligem 1717-1756* verschijnt in de reeks *Cartografische en iconografische bronnen voor de geschiedenis van het landschap in België*. Eerder kwamen in deze reeks de abdijen van Ter Kameren, Averbode, Park bij Leuven, La Ramée en Tongerloo aan bod, evenals de Sint-Michielsabdij Antwerpen. Het is opnieuw een prachtig kunstboek geworden, gebonden in vollinnen band met goudopdruk. Niet minder dan 254 van de 300 bladzijden zijn kleurkaarten.

De in 1062 gestichte abdij Affligem verwierf een uitzonderlijk uitgestrekt domein, in de 18de eeuw omvatte haar onroerend domein meer dan 8000 ha landerijen en bossen. In de jaren 1717-1756 brachten de landmeters Joos de Deken, Petrus Hanart, Joannes Carolus de Rouvroy, Egidius de Coster en Franciscus de Doncker de landerijen, bossen en hoeven van de abdij in kaart. Het preciese aantal kaartboeken dat in die jaren werd opgemaakt is niet meer met zekerheid te achterhalen. Er zijn tot nogtoe acht kaartboeken van de abdij in Affligem weergevonden. Twee daarvan worden in het Algemeen Rijksarchief te Brussel bewaard en vier in het Rijksarchief te Leuven. De abdij in Affligem bewaart nog het kaartboek met de bossen, in de abdij van Dendermonde bevindt zich het tiendenkaartboek van Bornem en een aantal losse kaarten. Jammer genoeg werden de kaartboeken voor de goederen gelegen in de kwartieren Aalst en Mechelen-Leuven niet weergevonden.

De begeleidende tekst werd geschreven door Dr. historicus Jaak Ockeley. Hierin komen de geschiedenis van de abdij, de samenstelling en het beheer van het onroerend domein, en tot slot een beschrijving van de acht weergevonden kaartboeken van de abdij aan bod. Een handig hulpmiddel zijn de indices op persoons-, plaats- en zaaknamen.

Het feit dat enkele kaartboeken zijn zoekgeraakt werd enigszins gecompenseerd door naast de kaartboeken ook een aantal losse kaarten met Affligemse goederen in de uitgave op te nemen, o.a. een kaart met de goederen van het Hof ten Putte in Meldert. Deze kaart werd hoogst-

waarschijnlijk door Joos de Deken gekopieerd uit het kaartboek met de Affligemse goederen gelegen in het kwartier Aalst.

De kaartboeken zijn een onontbeerlijke bron voor de studie van ons vroeger agrarische landschap in West-Brabant en aangrenzend gebied, maar ook van de economische rol die de abdij Affligem speelde in dit gebied. Ze zijn een unieke bron voor de geschiedenis van de dorpen waar Affligem goederen bezat. Bovendien hebben ze ook een grote iconografische waarde omdat er vele ongekende gezichten uit de 18de eeuw zijn in afgebeeld van kerken, kapellen, kastelen, huizen, galgen enz.

Lieve De Mecheleer

Jaak OCKELEY, *Kaartboek van de abdij Affligem* 1717-1752 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Cartografische en iconografische bronnen voor de geschiedenis van het landschap in België, VIII), Brussel, 2003 (prijs: € 67; te bekomen in het Rijksarchief en in de abdij).

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

LOSSE NUMMERS - OUDE JAARGANGEN - PUBLICATIES

Los nummer: € 5
Volledige jaargang: € 16

Niet alle jaargangen en nummers zijn nog in voorraad.

H. VAN ISTERDAEL, e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983), 2 banden - 915 blz.: € 30

G. VANDE WINKEL, W. VERNAEVE, Systematisch register op de jaargangen 1 - 50 van het geschiedkundig tijdschrift Het Land van Aalst 1949 -1998, Aalst, 1999 - 158 blz.: € 6

Kaarten van het voormalige "Land van Aalst" - kleurendruk:
- Horenhault (1596), 1988: € 24
- Sanderus, 1998: € 5

5 Reproducties van Sanderusprenten - kleurendruk - 1998-2000
- Waterkasteel - Moorsel
- Kasteel - Zandbergen
- Abdij Ten Roosen - Aalst
- Miniemenklooster - Geraardsbergen
- Kasteel -Idegem

per stuk: € 2,5
volledige reeks in mapje: € 10

De prijzen zijn te verhogen met de portonkosten. Vooraleer te bestellen, neem eerst contact op met Marc Uyttersprot : tel. 053 70 21 79.
e-mail: marc.uyttersprot@belgacom.net

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekeningnummer 422-4072681-04 van Het Land van Aalst, Oude jaargangen, Tulpstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade.

DE RIEMAECKER printing
B V B A

50
1947
1997

Nukerkeplein 9 • B-9681 Nukerke
Tel. (055) 2114 04 • Fax (055) 21 20 00 • ISDN (055) 20 65 99
e-mail: info@deriemaecker.be • website: http://www.deriemaecker.be

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

HET LAND VAN AALST - DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
Jaargang LVI - 2004 - Nummer 2 - april - mei - juni

D. MANNAERT 65-78
Bijdrage tot de geschiedenis van de stad Aalst tijdens de crisisjaren 1840-1850
Deel 2: De landbouwcrisis

S. DE LANGE 79-129
De grote pachthoven van Opbrakel
Het Hof ter Bruggen

D. VAN DE PERRE 130-142
De bouw van het schip en de westgevel van de kerk in 1749-1750 en nieuwe gegevens over de romaanse kapittelkerk te Meerbeke

SIGNALEMENT 143-144

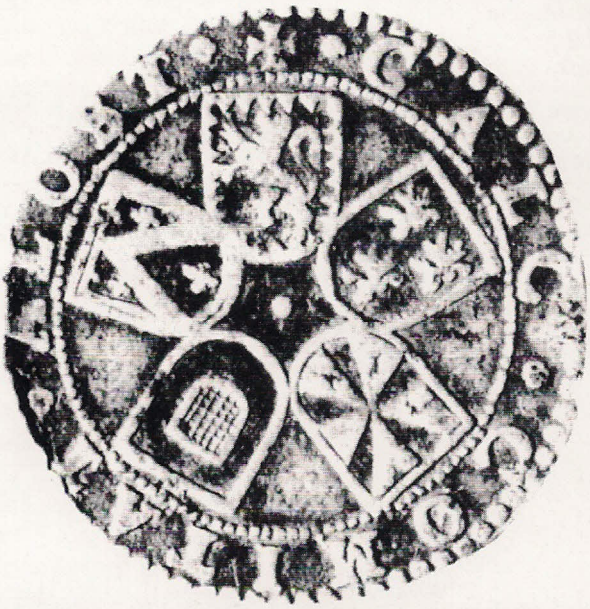

Afgiftekantoor: 9340 Lede
Erkenning: P 303215

Verantw. uitg.: Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare